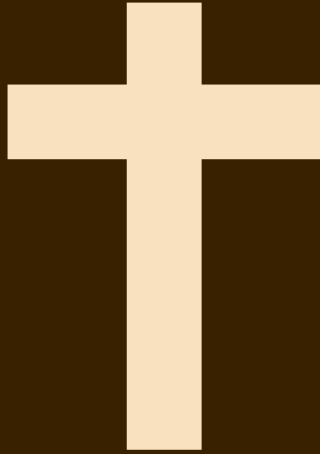

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 25 Nov 2022 from source files dated 29 Jan 2022
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, anġwimiki arikita arikita hañindu kimangima anġwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Anġwimiki kaniñandihin kimangimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nanġa Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita anġa yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim anġwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingañ simbitin pata Israel hatin anġa miñimandi vata siritimbumi. Nanġa anġwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu anġwimiki kaniñi kuyu sambu muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañinij ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi nġamara.

Aru vana mu anġwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihananġandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihananġa nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu anġwimikiyi, kuyu kutanġuta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimangima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihañi Jisas apu muyi yahuta, krunavundiñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihañi, Jisas nuñandi simbirasara hañinijirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundiñ ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tih kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundiñ isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Anġwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu manġiyi. Hara anġwimiki ni, nimata ñimbi miñami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Krai niñuñiñgitakiñandu ñimbi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niḡandihin Jisas Kraiḡ niḡuḡiḡgitakiḡandu kuyu. Jisas nu Devit niḡuḡiḡgi. Devit nu Abraham niḡuḡiḡgi. ² Abraham Aisak niḡuva. Aisak Jekop niḡuva. Juda niḡusinava naḡga niḡuranava niḡuva Jekop. ³ Peres naḡga Sera niḡuva Juda, nuriḡandi niḡum Tamar. Peres Hesron niḡuva, Hesron Ram niḡuva. ⁴ Ram Aminadap niḡuva, Aminadap Nason niḡuva, Nason Salmon niḡuva. ⁵ Salmon Boas niḡuva, Boas niḡum Rahap. Boas Obet niḡuva, Obet niḡum Rut. Obet Jesi niḡuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niḡuva. Devit Solomon niḡuva. Solomon niḡum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niḡuva, Rehoboam Abiya niḡuva, Abiya Asap niḡuva. ⁸ Asap Jehosafat niḡuva, Jehosafat Jehoram niḡuva, Jehoram Usia niḡuva. ⁹ Usia Jotam niḡuva, Jotam Ahas niḡuva, Ahas Hesekia niḡuva. ¹⁰ Hesekia Manase niḡuva, Manase Emon niḡuva, Emon Josaia niḡuva. ¹¹ Josaia Jehoiakim naḡga niḡuranava niḡuva. Kandihirivi haḡi Babilon hati pata Israel saḡga kurihata, Israel hatiḡ miḡata uta Babilon tamahu simbira tikatika miḡamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miḡamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielḡ kavumi. Sealtiel Serubabel niḡuva. ¹³ Serubabel Abiut niḡuva, Abiut Eliakim niḡuva, Eliakim Asor niḡuva. ¹⁴ Asor Sadok niḡuva, Sadok Akim niḡuva, Akim Eliut niḡuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niḡuva, Eleasar Matan niḡuva, Matan Jekop niḡuva. ¹⁶ Jekop, Josep niḡuva, Maria nimuḡa. Maria Jisasiḡ kavuhi, Jisasiḡim Kraiḡ vandu.* ¹⁷ Jisasiḡu krunzapayindu kimangima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiyitimbiyi ḡiḡi kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwitimbiyitimbiyi ḡiḡi kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miḡata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miḡamu takuk haḡi kita 14 krunzapa siwitimbiyitimbiyi ḡiḡi kavumu patavata Kraiḡ kuhirami.

Maria Jisasiḡ kavumi

(Luk 2.1-7)

¹⁸ Jisas Kraiḡ yahami vana haḡandihin nimata. Niḡum Mariaḡ, Josepirim miḡavihuḡu. Hara kihiri upi maḡgarihimat kita tihu, Gotindu Maviḡiḡi mavindaḡguramahi mavinaḡgandimi. ¹⁹ Nimuḡa Josep, nu tititaya kiyihiyi miḡga. Maria naḡga kihiri upi maḡgarihandu. Harim Maria kipi naḡgandihini ḡgata, krunavundindu tamḡgaḡgimbaḡi piḡguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviḡam haḡi kita nuḡ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatirimana vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamari ḡgahi nuḡ nimavami, Josep, Devit niḡuḡiḡgi ḡgana, ḡiḡi mavi hambahu kiyi haḡandihin Gotindu Maviḡiḡi mavindaḡguramahi kipi naḡgandisimi. Harim Mariaḡ uraurarim piḡimandu. ²¹ Nu kru ḡiḡi kavirimandi. Nu tihi nuḡandi krunavundi ḡamba vanavana andindu haḡiniḡ siḡiḡgata nuriḡ ḡguramata aḡga miḡimandi. Harim nuḡ ḡimbi ḡguta Jisas vamba amba, vami.*

1:1 Stt 22.18 naḡga, 1 Sto 17.11 **1:3** Stt 38.29-30 naḡga, Rut 4.18-22 **1:6** 2 Sml 12.24
1:7 1 Sto 3.10-16 **1:11** 2 Kin 24.14-15 naḡga, 1 Sto 3.15 naḡga, 2 Sto 36.10 naḡga, Jer 27.20

1:12 Esr 3.2 * **1:16** Niḡimbi Kraiḡ vava niḡandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuḡandiḡ aḡga miḡimandi vata yihiramami vava ḡimbi. **1:18** Lu 1.27 naḡga, 1.35 **1:19** Lo 24.1 **1:21** Lu 1.31 naḡga, 2.21 naḡga, Si 4.12 naḡga, 13.23 naḡga, 13.38

* **1:21** Hibru kuyuyi ḡimbi Jisas vava niḡandihin Aru nima krunavundiḡ aḡga miḡamiḡa vava kuyu maḡa ḡandi. Niḡimbi Jisas vava ni, Griḡ kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu.

22-23 Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muŋambi kru naŋga kihiri upi maŋgarihatare kipi naŋgandita, kru ņiŋi kavirimandi. Kamati nuŋandi ņimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niŋandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel ņimbi kaniŋandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naŋga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maŋa Marian urami. ²⁵ Hara Maria naŋga kihiri upi maŋgarihimat kiyihi ututa Maria kru ņiŋi ha kavuhi Josep ņimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi naŋga haŋiŋiŋ Jisasin ngirim payimu

1-2 Herot aru miku miŋga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi naŋga muvira ina yahayahavundu haŋiŋiŋ pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, ņiŋi kibi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuŋandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuŋandi ņimbi tihuyahirim pariŋ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuŋandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemindu krunavundi ndahara sihananŋa nuriŋandi mavi hambu avi mandimi. ⁴ Kamata Herot yahata Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiŋiŋ naŋga Israelindu tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋiŋiŋ ambahi pata tihiruhu nuriŋ nimavamba kitihumi, Got krunavundiŋ anŋa miŋimandi vata yihiramami kru kandihami pihu paŋi nzikwi yivurahimandi, vami. ⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata yihimbivirami. ⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira haŋiŋiŋ ņimbi naŋga. Nandahara ņimbi naŋga. Nandi kru mumuŋga aru miku miŋga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatiŋ karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumuŋgaŋ aviŋam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu haŋiŋiŋ ambahi payimu. Payihu nuriŋ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviyi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. ⁸ Kamavata nuriŋ ambami. Uta ņiŋi kandiha avindamata puhiramangarata ngata, pata yan ambitera yindahara uta nuŋandi ņimbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu. ⁹⁻¹⁰ Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi haŋandihin ngata kinzihinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuri sihindi umu. Uta tavi ņiŋi kiyimi haŋi kimba hambu kiyimi. ¹¹ Kamata indihuta ņiŋi ha naŋga niŋum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nuriŋandi ha piriyi tamahu miŋguhi ņiŋi hamandu ņimbi tihuyahamu. Kamata paŋanŋara ha miŋavihirita muhimimuhim miŋata payimu haŋiŋiŋ, gol, naŋga sambanŋihivi maŋa him

1:22-23 Ais 7.14 1:25 Lu 2.7 naŋga, 2.21 2:1-2 Nam 24.17 * 2:1-2 Aru miku Herot pirivisa Judia naŋga pirivisa muvira, Judia ariŋi kindu haŋiŋiŋ naŋga karatamarasimi. Herot aru miku miŋga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miŋgandu tiwiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. 2:6 Mai 5.2 naŋga, Jo 7.42 * 2:9-10 Betlehem, Jerusalem ariŋiŋgindi, 8 kilomita taya. 2:11 Sng 72.10 naŋga, Ais 60.6

kirahu kinza avi yahandi him, nanğa paura uvinginza avi yahandi hanjandihin asihuramata Jisasiŋ ngumu. ¹² Kamatihu Got akwisihuyi nuriŋ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi haŋi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiŋi nuriŋandi pihuyi anğa umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanğa hanjinŋ uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihuyi Josepiŋ nimavami, Herot ŋiŋi nimaŋ puhiravuhiraramata ngata yivutatamiriman vata anditihahi yahamirata ŋiŋi nanğa niŋumiŋ timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. ¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata niŋumiŋ nanğa ŋiŋi hamaŋ timbuta Isip kiyiyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niŋandihinirim Aru nima, kru nuŋandi kuyu miŋata ambavaravara miŋgaŋ ambahi, nimavami, Yandi kru ŋiŋi Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niŋandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ŋiŋi muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinŋ uhuhu, Herot yaŋ kuyusihirata mu hindiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinŋ kitihuhi ambamu, Kiniki ngamarin ha arikinzimbini umiha, vamu. Kamataharim kru muviraŋ simbihi pihu Betlehem nanğa pihu makamaka ariŋariŋi kiyimuyi umu. Uta kru ŋiŋi taya arikinzimbini nanğa miŋgata hanjinŋ yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaninjinirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niŋuŋiŋiŋandu niŋisim kimumbiramu. Kamatihu ŋiŋi niŋuminava hanjinŋ irihinzihi tamamu. Kamatihu krunavundi muŋinŋ pata nuriŋ miŋaŋariritirin maviŋam haŋi kiyimu vata andihura kambu maŋindarimu, vamba ambami hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anğa payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisaŋi kiyihahi, Herot kimutatihahi Aru nimandu kutikara hama Josepiŋ akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepiŋ nimavami, Niŋi nimaŋ yivutatamindaŋ vata andisimu hanjinŋ kimusimu. Harim yahamirata ŋiŋi ha nanğa niŋumiŋ timbuta pirivisa Israel anğa umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ŋiŋi ha nanğa niŋumiŋ urata pirivisa Israelirim anğa umu. ²² Hara, Arkelaus niŋuva Herotindu upi miŋata pirivisa Judiandu aru miku miŋga kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim piŋitumi.* Hara Aru nima akwisihuyi Josepiŋ nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hanjinŋ ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu miŋga vamba ambirimandiyu, vamu hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

2:15 Hos 11.1 **2:17-18** Stt 35.19 nanğa, Jer 31.15 **2:20** Kis 4.19 **2:22** Ais 11.1 nanğa, 53.2 nanğa, Mk 1.24 nanğa, Lu 2.39 nanğa, Jo 1.45 * **2:22** Aru miku Herot kimutatihahi, Rom hati nuŋandi pirivisa hanjinŋ nuŋandi niŋisimniŋ tiŋgirumu. Kamatihu Arkelaus pirivisa Samaria nanğa Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi.

3

*Jon krunavundiŋ kukuyi miŋaŋgirundi hama kuyu ŋgumi
(Mak 1.2-8 naŋga, Luk 3.1-18 naŋga, Jon 1.19-28)*

¹ Kandihivi haŋi Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hama pirivisa Judia, kru maniman upivu umi. Uta krunavundiŋ nimavamba kuyu ŋgumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariŋindi. Harim ŋamba vanavana ha mitata maviŋgimirumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru mumiŋga kuyu kimbaŋi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi haŋiniŋ miŋasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi sivirimu. Kandihanandihin tamata aŋgi simbiyi yivumiŋgundi. Aŋgi kandihanandihin memendu pisayi musa miŋamu. Jon kandihama ŋaŋa sikwi maŋandi. Kapirimbativat naŋga mimi mikwi taya ŋandi.* ⁵ Kandihirivi haŋu Jerusalem hati, Judia hati naŋga pirivisa kuku Jordan ariŋi kirasimu haŋiniŋ Jon kirasimiyi parasimu. ⁶ Kamatindi ŋamba vanavana andindu haŋiniŋ ambavarahuhu nurin Jon, Jordan kukuyi miŋaŋgirundi. ⁷ Kamatihihi Farisi naŋga Sadyusi muvira, utirin ariŋ kukuyi miŋaŋgirum vata payimu. Kamatihi nurin ŋgata nimavami, Tau ŋambandu ŋiŋi nari. Nariŋ nin ambahi Got nariŋirim kitiri kita ŋamba hivi ŋgurimandi niŋandihinirim tarahirimindaŋ vata andira. ⁸ Nari maviŋgimirurin nzikwi vataŋgata, muhimumuhim vana anditira kru muŋiniŋ ŋgamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviŋgimiruyu, vamba ambirimandiyu. ⁹ Nariŋandi indarimiyi, Abraham ariŋandi aŋiŋgitak vamba maŋindariramamara. Nariŋ yinda ambin, Got ambiti timba muŋgimuŋgi niŋiniŋ nariŋandi upi miŋata Abraham niŋuŋiŋgiŋa yivurahahu. ¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihanaŋga kandi mandamandu haŋiniŋ tahirandahira ahumirayi kavirimandiyu. ¹¹ Yi nariŋ maviŋgimirumaraŋa vata kukuyi miŋaŋgirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariŋ Gotindu Maviŋiŋiyi naŋga ahumirayi miŋaŋgirumandi. Nuŋandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi miŋganzikwi ma, harim nuŋandi tandambisa ha maŋgavuhin. ¹² Nu wit tarata timba ha miŋata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miŋgaramiti avi haŋiniŋ muvu miŋgaramiti miŋata nuŋandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata ŋambaŋamba haŋiniŋ ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasin kukuyi miŋaŋgirumi
(Mak 1.9-11 naŋga, Luk 3.21-22)*

3:1 Mk 1.4 naŋga, 1.15 naŋga, Lu 3.2-3 naŋga, Jo 1.28 **3:2** Mt 4.17 naŋga, Mk 1.15
3:3 Ais 40.3 naŋga, Mk 1.3 naŋga, Lu 1.76 naŋga, Jo 1.23 **3:4** 1 Sml 14.25-26 naŋga, Sek

13.4 naŋga, Mk 1.6 * **3:4** Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama Elaija mikwiri tamandama, ŋaŋa ŋarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaŋa tamandama ŋaŋa siwimaŋa ŋarasimi. Kuyu kaniŋandihin 2 King 1.8 naŋga, Malakai 4.5 naŋga, Matyu 11.14 naŋga, 17.10-13yi ngamara. **3:7** Mt 12.34 naŋga, 23.33 naŋga, Lu 3.7 naŋga, Ro 5.9 naŋga, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 naŋga, Si 13.26 naŋga, Ro 2.28-29 naŋga, 4.1 naŋga, 4.11-12 naŋga, 4.16
3:10 Mt 7.19 naŋga, Lu 13.6-9 naŋga, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 naŋga, Mal 3.2 naŋga, Jo 1.26-27 naŋga, 1.33 naŋga, Si 1.5 naŋga, 2.3-4 naŋga, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 naŋga, 4.1 naŋga, Mt 13.30

¹³ Kandidiwimi hañi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yañ kukuyi miñangirumandi vata kuku Jordan umi. ¹⁴ Hara Jon nuñ karihariman vata nimavami, Na yañ kukuyi miñangirunanda avindihi. Mumindihi kimbinzinzizi yi kini niñi pana, vami. ¹⁵ Kamavahira Jisas kimbi nuñ ambami, Kindam, tihu yi ambin mañandaya andi. Nananga kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananga andimara vata piri kindi hañiniñ andimandan, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi. ¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasin kukuyi miñangiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihha hañiniñ taruvihirihhi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviñini hañandihin ngahi kava umari maña nu kiyimiyi miñgami. ¹⁷ Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muñandi nimavami, Niñi niñandihin yandi mavindamandin miñga. Yandi mavinimbu nuñirim kinzihinziti, vami.

4

Satan Jisasin miñamiñgiriman vata andimi (Mak 1.12-13 nannga, Luk 4.1-13)

¹ Kandidiwimi hañi Gotindu Maviñini Jisasin, pirivisa kru maniman upivu nuñ Satan miñamiñgirimandi vata timbuta umi. ² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiyiyi mañimat aviharim kiyimi. ³ Kamatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Niñitingata timba muñgimuñgi niñiniñ ambina mavatimba yivurahamu, vami. ⁴ Kamavahira Jisas nuñ nimavami, Gotindu angwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi ñañayi taya mañindu. Hara Gotindu kuyu miñata maviñi tamata miña tikatikatihana handa siha kiyihana, vami. ⁵ Kamavahi Satan Jisasin timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamam. ⁶ Kamata Satan yahata Jisasin nimavami, Gotindu angwimikiyi ambami, Got nuñandi kutikara hañiniñ simbiti pata kumandamata nañ miñahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Niñitingata, kumbitihuta miñgu, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu angwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi Aru nimandu tikatikarim mamija miñga, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuñ timbuta apu kimbandikatikayi yahumi. Kamata nuñ piri niñindu pirivisa sihananga tikatika hañiniñ, nannga nurinandi muhimimuhim avivi kiyimi hañiniñ isihuramami. ⁹ Kamata Jisasin nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi niñbi tihuyaha. Kamatina nañ muhimimuhim kaniniñ nguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuñ nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu angwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiyi taya kiñi. Kamata nuñandi niñbi tihuyahata, nuñandi simbira taya miña, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara hañiniñ pata nuñ nguramamu.

3:16 Ais 11.2 nannga, Mk 1.10 nannga, Lu 3.22 nannga, Jo 1.32-33 **3:17** Stt 22.2 nannga, Sng 2.7 nannga, Ais 42.1 nannga, Mt 12.18 nannga, 17.5 nannga, Mk 1.11 nannga, Lu 9.35 nannga, Jo 12.28 nannga, 2 Pi 1.17 **4:1** Mk 1.12-13 nannga, Lu 4.1-13 nannga, Hi 2.18 nannga, 4.15 **4:2** Kis 34.28 nannga, 1 Kin 19.8 **4:3** Jo 6.30-31 **4:4** Lo 8.3 **4:6** Sng 91.11-12 nannga, Jo 7.3-4 **4:7** Lo 6.16 **4:10** Lo 6.13 nannga, 10.20 nannga, Jos 24.14 **4:11** Hi 1.6 nannga, 1.14

Jisas nunandi kimangima simbira Galili miŋami

(Mak 1.14-15 nanŋa, Luk 4.14-15)

¹² Jisas, Joniŋ miŋata kru űamba vana andihu tamandu upiyi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiviyi kiyimi. Krunzapa Sebulun nanŋa krunzapa Naptalindu pirivisayi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa nanŋa krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru aŋakingukuyirim uhuhu tiviyi kindi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kandihaűi krunavundi sambi muvundumuvundu űiniŋ kindu. Krunavundi kivimiŋgwiyi kuyu haŋiniŋ siűa űgayu. Nanŋa krunavundi kimuhimurim piŋituta kivimiŋgwiyi kuyu haŋiniŋ, nuriŋirim siűa yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanŋinda kuyu űguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miŋavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa miŋandu űiniŋ arikita arikita vatini uraramami

(Mak 1.16-20 nanŋa, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi haŋu nda kita Jisas kimangima simbira miŋata krunavundiŋ nimavamba ambavarami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariűi payi. Harim űamba vanavana andindara haŋiniŋ mitata maviŋgimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiviűindiviűi ndaya umi. Uta kru niŋusi niŋuraŋ űgahi nuriŋandi kamahayi ha indu haűi kavarata kiyimu. Niŋusi Saimon, mu űimbi hambu Pita, niŋura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miŋandu űiniŋ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanŋa kinditira asa miŋandara maűa nariŋ krunavundiŋ miŋamiŋarim ambaramitin űgamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayinandi nuriŋandi kamahayi haŋiniŋ mitata Jisas nanŋa umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niŋusi niŋura, Sebedindu űniűisim, Jems nanŋa Joniŋ űgami. Nuriŋandi kamahayi haŋiniŋ kundirahu sivirita kupik himba haűi, niŋuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatini uraramami. ²² Kamatihu sikwi nda nuriŋandi kupik ha nanŋa niŋuvan mitata arikimbat Jisas nanŋa umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi miŋavindamami

(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatindi nuriŋandi Got nanŋa kuyundavaravara taviyi indihundiha krunavundiŋ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi nanŋa muhimimuhim andihi

4:12 Mt 14.3 nanŋa, Mk 1.14 nanŋa, 6.17 nanŋa, Lu 3.19-20 nanŋa, Jo 4.43 **4:13** Jo 2.12

* **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun nanŋa krunzapa Naptali, indu Galili ariűi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriŋandi pirivisa haŋandihin pirivisa Galili kiyimi. **4:14-16** Ais 9.1-2 nanŋa, 42.7 nanŋa, Lu 2.32 **4:17** Mt 3.2 nanŋa, 10.7 nanŋa, Mk 1.14-15 **4:19** Mt 13.47 nanŋa, Lu 5.1-11 **4:20** Mt 19.27 nanŋa, Mk 10.28 nanŋa, Lu 18.28 **4:23** Mt 9.35 nanŋa, Mk 1.39 nanŋa, Lu 4.15 nanŋa, 4.44 nanŋa, Si 10.38

krunavundindu kwirandi ñambatimi hañiniñ miñavindamami. ²⁴ Kamatihi nuñambirim pirivisa Siriandu sihananğa ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kru sihananğa muhimimuhim kandi nuriñ piñgarahi kañinda aru kavumu hañiniñ, sundi ñamba nanğa hañiniñ, kru kandi andihi miñgata yivuta nananğarahu kuma tanda tikatikatindi hañiniñ, nanğa punzi kimuhimu hañiniñ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatihi sundi ñamba hañiniñ piñguvarambara, kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundi sambı pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanğa pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanğa kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas nğahi krunavundi sambı payihu, apuvu yahumi. Kamata minzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundiñ kinziñziti vanarim ambami
(Luk 6.20-23)

² Jisas nuñandi simbirasarañ ambaramata ambami,*
³ Krunavundindu maviñiñi tikatika mandihi Gotiñ ndaya tihiraramandu hañiniñ kinziñziti. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi iriñgukuyi kuyu hañiniñ kinziñziti. Nuriñ Got miñañariti maviñamiñi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriñandi ñimbi tanğuhu miñgundi hañiniñ kinziñziti. Nuriñ Got pirivisa niñandihin sihananğa nğurimandi. ⁶ Krunavundi avihatihı nanğa kukumitandihı andindu maña avi vana anditirim piritamandu hañiniñ kinziñziti. Nuriñ Got nğuramiti avi vana tama andirimandiyu. ⁷ Krunavundi muñiniñ nğata sihisihitita nğuramandu hañiniñ kinziñziti. Nuriñ ndahara Got sihisihitita nğuramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimindaya indarimitandu hañiniñ kinziñziti. Nuri Gotiñ nğimandiyu. ⁹ Krunavundi kuyumiñguta kurihahu, timu miña tamu miñgata miñasirivandu hañiniñ kinziñziti. Kandihaniniñirim Got yandi ñiñsim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muñiniñ nuriñ kañinda nğutu kinziñziti. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ¹¹ Kamata nariñ nğitu yandi ñiñgiñi kitira, nariñ kuyu ñamba nğuta, nariñ ñamba tanğuta kuyusiñirınguyı ihivaritu ndahara

4:24 Mk 6.55 **4:25** Mk 3.7-8 * **5:1** Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanğa hama krunavundiñ ambaramirim minizita kuyu nğundi. Matyu 13.2, 24.3 nanğa Luk 4.20yi ndahara nğamara. * **5:2** Matyu 4.23-25yi nanğa, 9.35yi Jisas arikinzimbira miñami. Krunavundiñ ambaramarama simbira, nanğa muha muhimimuhim kandi miñavindamatama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambı Gotindu tiwiyi kiyihiyirim krunavundiñ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi nanğa hañiniñ Jisas miñavindamami. Matyundu angwimikiyi kuyu kutanğuta kumanziپی timu tiñgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kuta kimañgima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kanıñandihin apuyi kita ambavarami. **5:3** Sng 51.17 nanğa, Ais 57.15 nanğa, Lu 6.20 **5:4** Ais 61.2 nanğa, Lu 6.21 nanğa, Sk 7.17 **5:5** Sng 37.11 nanğa, Ais 29.19 **5:6** Ais 55.1-2 nanğa, 65.13 **5:7** Je 2.13 **5:8** Sng 15.2 nanğa, 24.3-4 nanğa, 51.10 nanğa, 73.1 nanğa, 1 Ko 13.12 nanğa, Hi 12.14 nanğa, 1 Jo 3.2-3 **5:9** Mt 5.45 nanğa, Lu 6.35 nanğa, Ro 14.19 **5:10** 2 Ko 4.17 nanğa, 2 Ti 2.12 nanğa, Hi 12.4 nanğa, 1 Pi 3.14 **5:11** Lu 6.22 nanğa, Je 1.2 nanğa, 1 Pi 4.14

kinzihinzitimara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzihinzitimara. Muhimimuhim avihimungim narijambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu mɔjata ambavaravara Gotindu haɔiniɔ kasiramata umu haɔiniɔirim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

*Nari añaƚ naɔa siña maña
(Mak 9.50 naɔa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niñindu añaƚ maña, hara añaƚ kandiha sinza yiwariti pamatiriɔ sihinda sinzandirimandi. Kandihamata añaƚ haɔandihinindu simbira maɔgindi. Harim kru taɔgusingiti taɔguyiwiyiwitihu. ¹⁴ Siwimañanzihɔ nari piri niñindu siña maña. Harim nimata nimbu indarimara, pihu aru muɔandihin apuhitiyi kindi haɔandihin manzipiruhi. ¹⁵ Naɔa umbimbuɔgi simuviramata siɔgiyi mandariɔguñahu. Sikwitaya pina himbañi tamahu siñandihi sihananɔa kru tavi humbañi kindu haɔiniɔ siñayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamɔgañi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira haɔiniɔ ɔgimandiyu. Kamata nariɔandi nava nuɔandi pihuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

Gotindu tikitika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikitika kuyu naɔa kru Gotindu kuyu mɔjata ambavaravara haɔiniɔindu kuyu mɔjasiɔgunziɔgundirim payimi vamba maɔindarimitamara. Yi nuriɔandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariɔ kandi ambin, ihumbisa naɔa pirivisa ni siɔgundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikitika kuyuyi kindi ndahara manziɔgundirimandi. Yihi suksirambi naɔa munzi suksimbiri, Gotindu tikitika kuyuyi yihimbiviramu haɔiniɔ ndahara sihananɔa kiyimandiyu. Kituhitu taya ihumbisa naɔa pirivisa siɔgundirimandi hivi ha yivurhimandi. Gotindu tikitika kuyu kanimata taya kitihiti muhimiuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru mumɔɔa Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, muɔiniɔirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman mɔɔa kiyimandi. Kru mumɔɔa Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti muɔiniɔ andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru naɔa mɔɔa kiyimandi. ²⁰ Yi nariɔ ambin, Gotindu tikitika kuyundu mirimba naɔa haɔiniɔ naɔa, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira nariɔandi vana ha, Gotindu tikitika kuyundu mirimba naɔa haɔiniɔ naɔa, Farisindu vana haɔiniɔ tarativiram. Kandihamata vana maɔandirimandira ha, Gotindu tiwiyi maɔgiyimandira, vami.

5:12 2 Sto 36.16 naɔa, Lu 6.23 naɔa, Si 5.41 naɔa, 7.52 naɔa, 1 Te 2.15 naɔa, Hi 11.32-38 naɔa, Je 5.10 naɔa, 1 Pi 4.13 **5:13** Mk 9.50 naɔa, Lu 14.34-35 **5:14** Snd 4.18 naɔa, Jo 8.12 naɔa, 9.5 naɔa, Fl 2.15 **5:15** Mk 4.21 naɔa, Lu 8.16 naɔa, 11.33 **5:16** Jo 15.8 naɔa, 1 Ko 14.25 naɔa, Ef 5.8-9 naɔa, 1 Pi 2.12 **5:17** Ro 3.31 naɔa, 10.4 naɔa, Ga 3.24 **5:18** Lu 16.17 naɔa, 21.33 **5:19** Je 2.10 **5:20** Ro 9.31 naɔa, 10.3

*Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami**(Luk 12.57-59)*

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi naningitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu tamingañi tanjuramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi nariñ nimavin, kru muminga ninusi vaha mana ninura nanja kuyu mingurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu tamingañi tanjuramirimandi. Ara kru muminga ninusi vaha mana ninurañ mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu minjasirivandu haninjinindu tamingañi tanjuramirimandi. Siwimaña ndaya kru muminga yahata kru mumingarim na kwinkwini minga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotin kirañingurim, kirañinguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nanja vaha nandi pimi vana kitingata, kirañinguhu him ha kirañinguhu pina arihañi tama. Kamata anja pata pimi ha minjasirivina avinditi, uta Gotin kirañingu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru muminga nan ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbiyi uhuhu nu nanja kuyu minjasiriva. Kamata mandimana ha, nan kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi nan kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañi kiñingini timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut maminjata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nanja navundi minjavingirivinjiri vanarim ambami

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi naningitakiñan ambami, Kru navundi nanja nari navundi minjavingirivinjirimara. Navundi kru nanja nari kru minjavingirivinjirimara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi nariñ nimaviriman, kru muminga navundi munjambin ngata ninjambirim ñamba hanzihindarita mavindamandi hama, navundi minjavingirivinjiri vana andindi. ²⁹ Nandi taminga kuma kandi samba hambundu pingirivinjirirami ñamba vana anditangata, ivita kavara. Kamata tamingangirisi tamu nanjandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamingangirisi timu manjivita kavara ñamba vana andirimana ha nandi kwirandimbat ha, sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha pingirivinjirirami ñamba vana anditangata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanjandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavara ñamba vana

5:21 Kis 20.13 nanja, 21.12 nanja, Wkp 24.17 nanja, Lo 5.17 **5:22** Je 1.19 nanja, 1 Jo 3.15 **5:23-24** Mt 8.4 nanja, 18.15-20 nanja, 23.19 nanja, Mk 11.25 nanja, 1 Ti 2.8 nanja, 1 Pi 3.8 **5:25** Mt 6.14-15 nanja, 18.34-35 **5:27** Kis 20.14 nanja, Lo 5.18 **5:28** 2 Sml 11.2 nanja, Snd 6.25 nanja, 2 Pi 2.14 **5:29** Mt 18.9 nanja, Mk 9.47 nanja, 1 Ko 9.27 nanja, Kl 3.5 **5:30** Mt 18.8 nanja, Mk 9.43

andirimana ha, nandi kwirandimbat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavari mandi, vami.

*Jisas kru navundiŋ piŋguvaravara vanariŋ ambavarami
(Matyu 19.9 nanga, Mak 10.11-12 nanga, Luk 16.18)*

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋŋitakiŋaŋ ambami, Kru mumuŋga nimburiŋ piŋguvarim aŋgwimiki yihimbivirata nimburiŋ ŋguta nuŋ piŋguvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi nariŋ ambin, kru mumuŋga, nimburiŋ saŋinaŋga piŋguvarimandi. Kru mamuŋgaviŋgiriŋdi. Kamati uta kru mumuŋgaŋ yawiriŋandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamiŋgaŋi navundi kru miŋaviŋgiriŋgiriŋgiri ŋambi andindi maŋa andiriŋandi. Kamati kru uta yawiriŋandi hama ndahara Gotindu tamiŋgaŋi, kru navundiŋ miŋaviŋgiriŋgiriŋgiri miŋga andindi maŋa andiriŋandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋŋitakiŋaŋ ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata nariŋandi kuyu ha tikatikatiŋamata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vataŋgata, Aru nimandu tamiŋgaŋi ambiriŋandira maŋa andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariŋ nimaviriŋan, kuyu munda tikatikatiŋamata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata ihumbisa vata ndahara maŋambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminsi maka tihi. ³⁵ Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata piri vata ndahara maŋambamara. Piri niŋandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata Jerusalem vata maŋambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika nanga nimandu tihi. ³⁶ Nariŋandi miku mini ha nariŋambi anditira kitiri yivurahata suŋi yivurahata mandihi. Harim nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata miku vata maŋambamara. ³⁷ Nari kandi nanga maŋga ndaya vama. Kuyu muvira nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata ambiriŋandira haŋiniŋ, kaŋiniŋ Satanindu kuyu, vami.

*Kimbiŋgimbi vana maŋandimara
(Luk 6.29-30)*

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ŋandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋŋitakiŋaŋ ambami, Kru mumuŋga, mumuŋgandu tamiŋga miŋasipiriti ŋgata kimbi ndahara nuŋandi tamiŋga handahara miŋasipiram. Siwimaŋanzihini kru mumuŋga, mumuŋgandu mikahiris ha yivukuviti ŋgata, kimbi ndahara nuŋandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi nariŋ nimaviriŋan, kru naŋ ŋamba vana anditi ndahara, kimbi maŋandi. Kru mumuŋga ŋuŋgi nandi ha timu yivuvanditi ŋgata kimiruramina tamu ndahara

5:31 Lo 24.1-4 nanga, Jer 3.1 nanga, Mt 19.7 nanga, Mk 10.4 **5:32** Mt 19.9 nanga, Mk 10.11-12 nanga, Lu 16.18 nanga, Ro 7.3 nanga, 1 Ko 7.10-11 **5:33** Kis 20.7 nanga, Wkp 19.12 nanga, Nam 30.2 nanga, Lo 23.21 **5:34** Ais 66.1 nanga, Mt 23.22 nanga, Si 7.49 nanga, Je 5.12 **5:35** Sng 48.2 nanga, Ais 66.1 **5:37** Kl 4.6 nanga, Je 5.12 **5:38** Kis 21.24 nanga, Wkp 24.20 nanga, Lo 19.21 **5:39** Wkp 19.18 nanga, Ais 50.6 nanga, Lu 6.29 nanga, Jo 18.22-23 nanga, Ro 12.17-19 nanga, 1 Ko 6.7 nanga, 1 Pi 3.9

yivum. ⁴⁰ Sihwimaña nda kru muminga nan kru ngatingirutingiru hanjiniñindu kumangimbañi tamata nandi mikwiri ha miñiti ngata, nandi mikwiri kuta ha nanja ngu. ⁴¹ Sihinda kru muminga yandi maku ni kavuta uta muhiviri ndanjura tama vata tikatikati ngata, kavuta uta ambirimandi mikwi hanju itivata siwimañangirivi utara tama. ⁴² Kru muminga nambirim muhimirim kitihuta yan ngu vitingata sikwitaya ngu. Nanja kru muminga nandi muhim nda miñata muhivira kimbini ngutin viti ndahara mirimiri mandini. Kimbini muhivira ngu vata manjamba. Sikwitaya ngu, vami.

Nariñandi miku hanjiniñ maviñi tamamara
(Luk 6.27-28 nanja, 6.32-36)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambami, nariñandi nañingitakiñan ambami. Nari krunavundi nariñandi pihuyindu miñata maviñi tamamara. Kamata nariñandi miku hanjiniñ tikitikitimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi nariñ nimavin, Kru miku tamandara hanjiniñ miñata maviñi tamamara. Kamata Got nanja kuyundavaritira, kru nariñ ñamba vana andindu hanjiniñ Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñinji kiyimandira. Nu ina nuñandi andihi kru ñamba ñinji nanja aviniñinirim nanja yahandi. Nanja andihi kuku kru tititaya kiyihiyi, nanja titi mangiyihiyi ñinjinirim nanja miñgandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hanjiniñ, kru nariñ miñata maviñi tamandu hanjiniñ ndaya maviñi tamandu. Harim nari, nuri andindu maña kru nariñ miñata maviñi tamandu hanjiniñ ndaya miñata maviñi tamirimandira ha, nariñ Got muhim manjurimandi. ⁴⁷ Kru Gotin mangandu hanjiniñ nuriñandi niñusi niñuran ndaya avingivi ngundu. Harim nari, nuri andindu maña manjandimara. Kru muñinij ndahara avingivi ngumara. Kamata nuriñ tarativirata avi vana sikwi andirimandira. ⁴⁸ Nariñandi Nava nuñandi pihuyi avinzikwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzikwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru muñinij nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Taminga nanja kindamara. Nariñandi avi vana ha krunavundindu tamingangimbañi anditira mangamu. Kandihamatirimandira ha nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim maminiñmandira. ² Kru muvira krunavundin kuyusihiritirin arinandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru muminganj simbiñu Got nanja kuyundavaravara taviyi nanja kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihini kru kuyusihirandu hanjiniñ sihindi undu. Kamata kru kandihanjiniñ krunavundi muhimimuhim maniman hanjiniñ timbahiris ngundu. Harim nuri andindu maña nari manjandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihanjiniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara

5:40 1 Ko 6.7 5:42 Lo 15.8-10 nanja, Lu 6.30 nanja, 6.35 5:43 Lo 23.6 nanja, Sng 41.10 5:44 Kis 23.4-5 nanja, Lu 23.34 nanja, Si 7.60 nanja, Ro 12.14 nanja, 12.20 nanja, 1 Ko 4.12-13 nanja, 1 Pi 2.23 5:45 Jop 25.3 nanja, Ef 5.1 5:48 Wkp 11.44 nanja, 19.2 nanja, Lo 18.13 nanja, Lu 6.36 nanja, Kl 1.28 nanja, 1 Pi 1.15-16 6:1 Mt 6.5 nanja, 6.16 nanja, 23.5

Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris nguta, kru muñiniñ mañamba. ⁴ Kamataharim sihisihimimbira andirimandira hañandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

Jisas Got nañga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriniñ arinandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nañga kuyundavaravara taviyi nañga kindi hiñgiriñi tanjuramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nañga kuyundavarambara kuyu piñgiriñgiriñim piritamandu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñinindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nañga kuyundavarim nandi kariharaha upiyi indihuta kindihariha yihita nu nañga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita nañ muhimimuhim ngurimandi. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu niñiñ, Got arinandi kuyu indarimandi vata Got nañga kuyundavarata kuyu piñgiriñiñ. Harim nariñandi Nava Got nañga kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu piñgiriñiñ maña kuyu mambiñgirimara. ⁸ Nariñandi Nava Gotiñ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara. ⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Arinandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu nañga muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañiniñ na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim arin ñaña ngu. ¹² Arin kru muñiniñ ñamba vana andihu nuriñ kuñgi kuyivandariñ maña, ara nañ ñamba vana andindariñ hañandihinindu kuñgi kuyiva. ¹³ Na mitina arin Satan ñamba vana anditirim miñamiñgiti. Ara ñamba vana andiritiriniñ arin nguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi muñiniñ ñamba vana anditu nuriñ kuñgi manguyivirimandira ha, nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kuñgi manguyivirimandi. Hara krunavundiñ kuñgi kuyivirimandira ha, nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kuñgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ñaña itihañña vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriniñ arinandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niñiniñ ñaña itihañña kindayu virimandiyu vata

6:3 Mt 25.37-40 **6:4** Mt 6.6 nañga, 6.18 **6:5** Mt 23.5 nañga, Mk 11.25 nañga, Lu 18.10-14
6:6 2 Kin 4.33 nañga, Mt 6.4 nañga, 6.18 **6:7** 1 Kin 18.26-29 nañga, Ais 1.15 **6:8** Mt 6.32 **6:9** Lu 11.2-4 **6:10** Sng 103.19-21 nañga, Mt 7.21 nañga, 26.39 nañga, 26.42 nañga, Lu 11.2 nañga, 22.42 nañga, Si 21.14 **6:12** Mt 6.14-15 nañga, 18.21-35 **6:13** Mt 26.41 nañga, Lu 22.40 nañga, 22.46 nañga, Jo 17.15 nañga, 1 Ko 10.13 nañga, 2 Te 3.3 nañga, 2 Ti 4.18 nañga, Je 1.13 nañga, 2 Pi 2.9 **6:14-15** Mt 18.35 nañga, Mk 11.25-26 nañga, Ef 4.32 nañga, Kl 3.13 nañga, Je 2.13 **6:16** Ais 58.5-9

kru kandihanjiniŋ kipumika ñambayi tihirandu. Hara nari ñaña itihañata ŋgata kru niŋiniŋ andindu maña kipumika ñambayi mandihiramara. Nariŋ yi kandi ambin, kru kandihanjiniŋindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ñaña itihañata ŋgata, nariŋandi kipumika ha ñimburimara. Kamata kwirandiyi tanġusiharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu tanġusiharata ñaña maŋjitihañata kindimañandimara. ¹⁸ Kandihamatira krunavundi nariŋambirim niŋiniŋ ñaña maŋjitihañayu, vamba ambirimandiyu. Hara ñaña itihañandara ha, nariŋandi Nava ŋgandi. Nu miŋġiyamiŋġiya muhimimuhim sipiruta kiyihiyi him ŋgandi. Kamatira Nava nariŋ muhimimuhim kimbi ŋgurimandi, vami.

Avihimiŋġim yivutihiruramarama vana
(Luk 12.33-34)

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariŋandi muhimimuhim avihimiŋġim miŋamiŋa piri niñi mayivumiŋġumara. Piri niñi akavativati tavihandu. Kamatihi ñanġwi yivuta muhimimuhim ñambatindu. Kru kipa naŋga haŋiniŋ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miŋandu. ²⁰ Hara nariŋandi muhimimuhim avivi haŋiniŋ Gotindu pihuyi yivumiŋġumara. Gotindu pihuyi akavativati mandavihandi. Kamatihi ñanġwi mayivundi. Kru kipa naŋga haŋiniŋ ndahara tapa yivuvirihuta kipa maminiŋandu. ²¹ Nariŋandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi hañi, nariŋandi indarimit handahara upi kandihañi ndaya kiyimandi, vami.

Tamiŋga niŋandihin kwirandimbatindu siña
(Luk 11.34-36)

²² Jisas sihinda ambami, Tamiŋga niŋandihin kwirandimbat niŋandihinindu siña, tamiŋga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihananġa siñanzaŋinzaŋ ndirimandi. ²³ Hara tamiŋga nandi ha ñambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihananġa kivimiŋġwitiŋimandi. Kamataharim siña nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimiŋġwiti, kivimiŋġwi kandiha arutirimandi, vami.

Miŋġiya miŋġandaya arikimbatindu tiwiyi maŋġiyihi
(Luk 16.13)

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara miŋġiya miŋġandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi maŋġiyihi. Muhamar miŋata mavifi tamata, muhamar kutivu mandamahi. Naŋga arikimbatindu kuyu maŋindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, naŋga timbahirisindu tiwiyi maŋġiyihara, vami.

Jisas muhimimuhimirim indarihithititi vanarim ambami
(Luk 12.22-31)

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariŋ ambin, nariŋandi kwirandi ha ñaña naŋga mikwiriŋ tarativirandi. Harim indarihithita mum ñata, mum kuvirimindaŋ. Kamata mikwiri

6:18 Mt 6.4-6 **6:19** 1 Ti 6.17 naŋga, Hi 13.5 naŋga, Je 5.2-3 **6:20** Mt 19.21 naŋga, Lu 12.33-34 naŋga, 18.22 naŋga, Kl 3.1-2 naŋga, 1 Ti 6.19 naŋga, 1 Pi 1.4 **6:21** Lu 12.34 **6:22** Lu 11.34-36 **6:24** Lu 16.13 naŋga, Ga 1.10 naŋga, 1 Ti 6.17 naŋga, Je 4.4 naŋga, 1 Jo 2.15
6:25 Sng 55.22 naŋga, Fl 4.6 naŋga, 1 Ti 6.6-8 naŋga, Hi 13.5 naŋga, 1 Pi 5.7

paṅundu kwirandi yivupihavimindaṅ vamba maṅindarimara. ²⁶ Nari kava niṅiniṅ ṅgamara. Nuri ñaña maṅgurindu. Naṅga nuri ñaña kayivata taviyi mandamandu. Hara nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kindi hama ṅguhili ṅandu. Harim nari kavaṅi tarativirandara. ²⁷ Kru kira haṅindu muvat miṅga piri nifi sihinda muhiviri simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuṅandi indarimit kandiha anditi arumari hirivi kiyihi vaha. Maniṅga nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi niṅiniṅ ṅgamara, nuri simbira tikatika mamaiṅandu. Naṅga nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariṅ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niṅiniṅ Solomonindu mikwiri avivi kandihaṅiniṅ tarativirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niṅiniṅ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavariṅandiyu. Tipa kanimata niṅiniṅ Got nuriṅ kanzi miṅayahuramandi. Kamataharim nimata nimbu ṅgamara. Got nariṅ ndahara kanzi miṅayahuramirimandi. Nari kru indarimaṅgaramaṅgara vana sukisimbiri naṅga ṅiniṅ. ³¹ Kamataharim indarihithithita nimavata maṅambamara. Mum ñata mum kuvirimindaṅ. Naṅga muhimiṅi kwirandi yivupihavimindaṅ vata maṅambamara. ³² Gotiṅ maṅgandu haṅiniṅ muhimimuhim kaniniṅ sihanaṅga ṅgimindaṅ vata puhirandu. Hara nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kiyi hama, muhimimuhimirim kirivitindara haṅiniṅ ṅgandi. ³³ Hara kimangiṅa him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiṅi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miṅahandamara. Kamatira nariṅ muhimimuhim kandihaṅiniṅ ndahara ṅgurimandi. ³⁴ Kamataharim muhimimuhim vana amu yivurahirimandirim maṅindarimitamara. Pimi amundu haṅandihin amu hivindu. Pimi musindu haṅandihin musi hivindu, vami.

7

*Kru muṅiniṅindu vanarim maṅgatiṅgirumara
(Luk 6.37-38 naṅga, 6.41-42)*

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muṅiniṅindu vana ṅgata ṅgatiṅgiruta ndaṅiniṅ ñamba ṅiniṅ vata maṅambamara. Kamavitira nariṅ Got sihwimaña musa andirimandi. ² Nari kru muṅiniṅ ṅgatiṅgirundara maña, Got ndahara nariṅ ṅgatiṅgurimandi. Kamata nuriṅ muhimimuhim musa andara maña, nariṅ ndahara kimbini andirimandi. ³ Mumindihini nasindu tamiṅga haṅi ayiwirsi sukuyipu ha ṅgata ambandana. Hara nandi tamiṅga haṅi ahusiṅga aru haṅandihirim maṅindarindana. ⁴ Nandi tamiṅga haṅi ahusiṅga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamiṅga haṅi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbiṅhapiha miṅga. Ati ahusiṅga nandi tamiṅgañi ha wisa miṅata kavara. Kamata tihiramaṅgarata sihinda nasindu tamiṅga haṅi ayiwirisuyipu kiyimandi haṅandihin ṅgamaṅgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haṅiniṅ miṅgata upiriṅ maṅgumara. Nariṅ aṅga kimiruramata

6:26 Jop 38.41 naṅga, Sng 147.9 naṅga, Mt 10.29-31 naṅga, Lu 12.6-7 naṅga, 12.24 **6:29**
1 Kin 10.4-7 naṅga, 2 Sto 9.3-6 **6:32** Mt 6.8 **6:33** 1 Kin 3.13-14 naṅga, Sng 37.4 naṅga,
37.25 naṅga, Ro 14.17 **6:34** Kis 16.4 naṅga, 16.19 naṅga, Mt 6.11 **7:1** Lu 6.37 naṅga,
Ro 2.1 naṅga, 1 Ko 4.3-5 naṅga, Je 4.11-12 **7:2** Mk 4.24 **7:3** Lu 6.41-42 **7:6** Mt 10.14

situmandihî. Nanğa nariñandi minza avivi hañiniñ sambarim manğavaramara. Kamatıranda tandayi taya tanğumingutumandihî, vami.

Kitihuta miñimana

(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nanğa kuyundavarata nuñ kitiwitira nariñ muhimimuhim ngurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ngimandira. Kamata tavi kindiñari yivuyivuramitira nariñambirim Got kindiñari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiñ kitihundu hañiniñ muhimimuhim miñandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu hañiniñ ngandu. Nanğa tavi kindiñari yivuyivuramandu hañiniñirim Got kindiñariha pihirindi. ⁹ Kira niñindu muvat miñgandu ñiñi, niñuvañ mavatimbarim kitiwiti niñuva nuñ timba nguhi vaha. Maniñganzikwi. ¹⁰ Nanğa nuñandi ñiñi niñuvañ asarim kitiwiti tau nguhi vaha. Maniñganzikwi. ¹¹ Niñuvanin nari ñamba vana sambî andara. Hara nariñandi ñiñisimiy avihimingim ngurim mavindamandara. Kamataharim ngamara. Nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama nanğa kuyundavaritira, muhimimuhim avihimingim ngurim kinziñizitirimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariñ kru muñiniñ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muñiniñ kudhara andimara. Kanimata vana niñandihin Gotindu tikatika kuyundu kuyu sapa. Nanğa kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

Nari kindiñari kiñginayi indihumara

(Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yiyarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanğa pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambî kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu sihangiyihiyindu kwimbisiki hañandihin sukisimbiri sikwi. Nanğa kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miñgiyavativat taya kwimbisiki kandiha ngata kandihañi undu, vami.

Kuyusihiri nanğa niñiniñirim tamınga nanğa kindamara

(Luk 6.43-44 nanğa, 13.25-27)

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara niñiñ vamba ambirimandiyu. Harim tamınga nanğa kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariñ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariñandi indarimit hambu miñawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata hañiniñ upiri sañara maña sipsip visa tariñguramata ariñi uta sipsip mu miñahandimindañ vata andindu. ¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha

7:7 Jer 29.13-14 nanğa, Mk 11.24 nanğa, Lu 11.9-10 nanğa, Jo 14.13-14 nanğa, 15.7 nanğa, 15.16 nanğa, 16.23-24 nanğa, Je 1.5 nanğa, 1 Jo 3.22 **7:8** Snd 8.17 nanğa, Jer 29.12-13 nanğa, Lu 11.10 nanğa, Je 1.5 nanğa, 1 Jo 3.22-23 nanğa, 5.14-15 **7:9** Lu 11.11 **7:11** Lu 11.13 nanğa, Je 1.17 **7:12** Mt 22.39-40 nanğa, Lu 6.31 nanğa, Ro 13.8-10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5 **7:13** Lu 13.24 nanğa, Jo 10.7-9 nanğa, Si 14.22 **7:15** Ese 22.27 nanğa, Mt 24.4 nanğa, 24.24 nanğa, Mk 13.22 nanğa, Lu 6.26 nanğa, Si 20.29 nanğa, 2 Pi 2.1 nanğa, 1 Jo 4.1 **7:16** Mt 7.20 nanğa, 12.33 nanğa, Lu 6.43-44 nanğa, Ga 5.19-22 nanğa, Je 3.12

ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara niniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris miñirim siki punzi nanğañi uta maminjandu, nanğa kru ahu fik kiris miñirim tipa sihivi nanğañi uta maminjandu. ¹⁷ Kamata maña sihananğa ahu avivi hañiniñ kandi avivi tamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Ahu avi hañiniñ kandi ñamba mandamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihananğa ahu kandi avi mandamandu hañiniñ tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara niniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambi sañinanğa yan ambandu, Aru miñga, Aru miñga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihañiniñ Gotindu tiwiyi manğiyimandiyu. Kru Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya miñahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu miñasirivirimandi hivi hañi, krunavundi sambi yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru miñga nandi ñimbiyi ara Gotindu kuyu miñata ambavarandariñ. Nanğa nandi ñimbiyi taya ara sundi ñamba piñguvarata muhimimuhim nzihisihirandariñ, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihiñi hañi nuriñ yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi nariñ manğahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niñi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita miñahandandi hama, kru indarimit avi nanğa miñga nuñandi tavi timba himbañi tihundi maña miñga. ²⁵ Kumba kayivata miñguta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba hañi tavi tipi hañiniñ tararamandi. Kamataharim, kuku miñgata kukuwiri tanğundi, nanğa wini tikatika pandi. Kamata miñañanğirahi ndahara tavi kandiha mamingata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamihandandi hama, kru indarimit avi maniman miñga nuñandi tavi kasiyi tihundi maña miñga. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Nanğa kuku miñgandi. Kamata kukuwiri tanğuta tavi ha miñañanğirahi sikwitaya miñgata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu niñiniñ, tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ kuyu ngundu maña manğumi. Maniñga. Nuriñ kru ñimbi nanğa hama kuyu ngumañandimi. Kamatihi krunavundiñ maviyahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra nanğa miñgan miñavindamami
(Mak 1.40-44 nanğa, Luk 5.12-14)*

7:17 Jer 11.19 **7:18** Lu 6.43 **7:19** Mt 3.10 nanğa, Lu 3.9 nanğa, Jo 15.2 nanğa, 15.6
7:20 Mt 12.33 **7:21** Hos 8.2 nanğa, Mt 21.31 nanğa, Lu 6.46 nanğa, Si 19.13 nanğa, Ro
 2.13 nanğa, Je 1.22 nanğa, 1.25 **7:22** 1 Ko 13.2 **7:23** Sng 6.8 nanğa, Mt 10.33 nanğa,
 13.41-42 nanğa, 25.12 nanğa, 25.41 nanğa, Lu 13.25-27 nanğa, 2 Ti 2.19 **7:24** Lu 6.47-48
7:28-29 Mk 1.22 nanğa, Lu 4.32 nanğa, Jo 7.46

¹ Jisas apu ha mitata miŋguhi krunavundi sambɪ nu naŋga umu.*
² Kamatihi kru kandi lepra naŋga miŋga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru miŋga. Naŋ piriti nda yaŋ miŋavindamina Gotindu tamiŋgangimibaŋi ŋaŋirandihin, vami.*
³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihamaŋ ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamiŋgaŋi himbaŋi ŋaŋirandi, vami. Kamavahi sarirwayi ŋandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ŋaŋirandimi.*
⁴ Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru mumiŋgaŋ naŋ yivurahi vana nirim maŋambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiŋ kiraŋiŋguhu hamaŋ isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu miŋahandata, Gotiŋ kiraŋiŋguhu him ŋgu. Kamatina Gotiŋ kiraŋiŋguhu hama kiraŋiŋgum. Kamatina kru muŋiniŋ ŋgata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

*Sanġanzarandu arumiku miŋga Jisasirim indarimaŋgarami
 (Luk 7.1-10)*

⁵ Jisas pihu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 sanġanzarandu arumiku muhama pata Jisasiŋ ambasihisihita nimavami,⁶ Aru miŋga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kaŋinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Uta miŋavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, sanġanzarandu arumiku hama ambami, Aru miŋga, yi avi miŋganzikwi ma, harim yandi taviyi maŋu. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ŋimbi naŋga haŋiniŋ karatamahu nurinandi tiwiyi kindin. Yandi sanġanzara haŋiniŋ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Paŋi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraŋ uta kaŋim simbira miŋa vamba ambahin, uta miŋandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu naŋga kindamu haŋiniŋirim ambami, Nariŋ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiŋ ŋgahin kru nimandu indarimaŋgaramaŋgara vana maŋa maŋgindi. ¹¹ Nariŋ yinda ambin, krunavundi sambɪ pirivisa ina yahayaha naŋga ina miŋgumiŋguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop naŋga minzita ŋirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuŋandi tiwiyi kiyihiyi haŋirim kiyimandiyu vata yihiramami haŋiniŋ, Got kavariti tapira kivimiŋgwi humba ndambu

* **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ŋgamara. **8:2** Mt 9.18 naŋga, Mk 1.40-44 naŋga, Lu 5.12-14 naŋga, Si 10.25

* **8:2** Juda hatindu tikatika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra naŋga haŋiniŋ Gotindu tamiŋgangimibaŋi ŋiŋi naŋga ŋiniŋ kindu. Ara ŋgahi kandi lepra ha yiwarahi uta kiraŋiŋguhu haŋiniŋ ŋgandu. Kamatihu kiraŋiŋguhu haŋiniŋ ŋgahu kandi lepra ha siŋgundihi ambandu, Krunavundi niŋiniŋ Gotindu tamiŋgangimibaŋi ŋaŋira yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 naŋga 14yi ŋgamara. * **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra naŋga miŋgandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamiŋgangimibaŋi ŋiŋindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ŋiŋi mandimi. Kru hamaŋ miŋavindamami. Kamatihi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 naŋga, Mt 9.30 naŋga, Mk 5.43

naŋga, 7.36 naŋga, Lu 5.14 naŋga, 17.14 **8:5** Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamiŋgangimibaŋi ŋiŋintiriŋima vata krunzapa muŋiniŋindu taviyi maŋandu. Kandi kuyu niŋandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ŋgimandira. Hara Jisas kuyu kandihanandihin miŋata maviŋi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi. **8:10** Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 naŋga, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 naŋga, 21.43 naŋga, 22.13 naŋga, 25.30 naŋga, Lu 13.28 naŋga, 2 Pi 2.17 naŋga, Ju 1.13

indihuta kiyimandiyu. Pihu kiyimingwi kandihafi irihariha mika satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas sanjarandu arumiku hamañ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi hañindaya sanjarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

Jisas Pita nimburi niñumindakij miñavindamami
(Mak 1.29-31 nanga, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ngahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhu nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi. ¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihanambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

Jisas krunavundi sambi miñavindamami
(Mak 1.32-34 nanga, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina niñgurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ñamba aringumu hañiniñ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ñamba hañiniñ ambahi krunavundi kandihaniniñ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi nanga hañiniñ miñavindamami. ¹⁷ Kanimata musa niñandihirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi ariñandini, nuñambi miñata piñguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu hañandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas nuñandi vana miñahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)

¹⁸ Jisas ngahi krunavundi sambi kiyimi hañi tihiruhu nuñandi simbirasarañ ambami, Nari nanga indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba nanga muhama pata Jisasin nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nananga urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Upiri sanjarandu upi ha pirihumbañi kindi. Nanga kava ndahara niñgi nanga niñi. Hara Krundu Niñi hamandu karihahariha upi mangindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasin ambami, Aru miñga. Mitina uta yavandakij tungiñi tamitin wisa, vami. ²² Kamavahi nuñ Jisas ambami, Kru kimuhimu hañiniñ nurinambira tungiñi tamamu. Pata yi nanga kindi, vami.

Jisas ambahi winingasa aru singundimi
(Mak 4.36-41 nanga, Luk 8.22-25)

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu pirinimbiriñ kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miñga singirim andimi. Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasin miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitirinimandihiri ariñ ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanngaramanngara vana sukisimbiri nanga niñiñ. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhu wini ha singundihi, kuku sakiri handara mitami.

27 Kamatihi indarihitihihita ambamu, Kru kanima pamata minga. Harim wini nuhandi kuyu indarhi, kuku aviham kiyi, vamu.

*Sundi namba pinguvarami
(Mak 5.1-17 nanja, Luk 8.26-37)*

28 Jisas uta indu Galili timukari, pirivisa pihu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi namba sambi aringumu haninij, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihaninij krunavundinij yivurandu. Harim kwimbi kandihani manjindandu. 29 Arikimbat nimavamba avangaramu, Na Gotindu Niñi, arin mumindirimana. Got arin pisingarimandi hivi ha kwisi. Hara arin pisingarim pana, vamu. 30 Sambanzivi sambi kutañimari kiñingani, nata kiyimu. 31 Harim sundi namba haninij Jisasin añangarata nimavamu, Arin pinguvaramata ngata, mitina uta sambanzivi ndaninijindu kwirandi humbani minguramim, vamu. 32 Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi namba haninij kru arikimbatin mitata uta sambanzivi haninijindu kwirandiñi indihuramamu. Kamatihi sambanzivi kandihaninij sihananga tivaramata namba humba muyi mingumu. Minguta kuku nata kimumbiramu. 33 Kamatihi kru samba karatamandu haninij ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hani yivurahata, krunavundinij muhimuhim yivurahamim ambavaramu. Nanja, kru arikimbat sundi namba aringumu haninij, Jisas sundi namba haninij pinguvarami ngamurim ndahara ambavaramu. 34 Kamatihi sihananga krunavundi pihu kandihani ngati Jisas kiyimiyi payimu. Pata Jisasin, añangarangara arinandi pirivisa ninandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

*Jisas kru kuma tanda kimumi minga minjavindamami
(Mak 2.1-12 nanja, Luk 5.17-26)*

1 Kamata Jisas kupik muhani minzita indu timukari anga indihuta, nuhandi pihuyi yivurahami.* 2 Kamatihi kru muminga kuma tanda atinda kimumi minga, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihani tamahu karihata kiyimi. Kamatihi Jisas ngahi kru haninij nuñirim indarimanjarahu ngata kandi nanja hamañ ambami, Yandi niñi tikatikata kiñi. Namba vanavana andindana haninij kungi kuyivin, vami. 3 Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nanga muvira yahata nurinambi masamasa kuyundavaramba Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi mingata kuyu kanimata ni ambi, vamu. 4 Kamavahu Jisas nurinandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit namba haninij narinandi maviñi kiyi. 5 Yi kru nimarim nandi namba vanavana haninij kungi kuyivin virim avirimandamain. Nanja yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamain. 6 Nimata nimbu indarimara. Krundu Niñi hama piri niñi nu nimbani nanja minga. Kamataharim namba vanavanandu

8:28 Mk 5.1-2 nanja, Lu 8.26-27 8:29 Mk 1.24 nanja, Lu 4.34 nanja, 4.41 * 9:1 Kandihirivi hani Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. 9:2 Mt 8.10 nanja, Mk 2.3-5 nanja, Lu 5.18-20 9:4 Sng 94.11 nanja, Mt 12.25 nanja, Lu 6.8 nanja, 9.47 nanja, Jo 2.25 9:5 Mk 2.5 nanja, 2.9 nanja, Lu 5.20 nanja, 7.48 9:6 Jo 5.8 nanja, 17.2

kunḡi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamaḡ tihiratuta ḡgata ambami, Yahamirata nandi pina ha miḡata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuḡandi taviyi umi. ⁸ Kamatihi, kruḡ Got tikitika naḡga ḡimbi ḡgumiha ḡgata piḡitumu. Kamata krunavundi Gotindu ḡimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuḡ uraramami

(Mak 2.13-17 naḡga, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru mumḡḡaḡ ḡgami. Nuḡandi ḡimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miḡandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuḡ ambami, Na yi naḡga paḡi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu naḡga umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas naḡga nuḡandi simbirasara haḡiniḡ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miḡamiḡa haḡiniḡ naḡga, kru muvira ḡamba vanavana andindu haḡiniḡ naḡga kihiri minzita ḡamu.* ¹¹ Kamatihi Farisi haḡiniḡ ḡgata, Jisasindu simbirasaraḡ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miḡamiḡa ndaḡiniḡ, naḡga kru muvira ḡamba vanavana andindu ndaḡiniḡ, siwimaḡamasa ndamata nariḡandi ahusiki ndama naḡga kihiri ḡandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman haḡiniḡ uki kahahaha miḡga kindiyi maḡandu. Kru kandi naḡga haḡiniḡ ndaya uki kahahaha miḡga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaḡ saḡinaḡga kiraḡḡḡundararim pirimandamandin. Hara muḡiniḡ siḡiḡamara vata piritamamaḡarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniḡandihinirim indarimitata ḡgamara. Yi tititaya kiyihiyi haḡiniḡ uraramirim mambayimin. Yi ḡamba vanavana andindu haḡiniḡ uraramirim payimin, vami.

Jisas ḡaḡa itihaḡaḡa vanarim ambavarami

(Mak 2.18-22 naḡga, Luk 5.33-39)

¹⁴ Kanditiwimi haḡi Jonindu simbirasara haḡiniḡ pata Jisasḡ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara naḡga Farisi ḡaḡa itihaḡaḡariḡ nandi simbirasara haḡiniḡ ḡaḡa maḡitihaiḡandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumḡḡaḡ navundi uririm andindi. Kamata nuḡandi kru mindu haḡiniḡ naḡga kiyihihini nuḡambirim indarihu mavindihi maḡirihandu. Kiyihandata kru muḡiniḡ kru kandihamaḡ timbuta muvu undu. Kamatihi nuḡandi kru mindu haḡiniḡ niḡambirim indarihu mavindihi ḡaḡa itihaḡandu. ¹⁶ Siwimaḡanda, kru mumḡḡaḡ mikwiri kihi siḡga miḡata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbaḡi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata

9:10 Lu 15.1-2 * **9:10** Anḡwimikiyi niḡandihin ninimbahandu taviyi sikwi ḡata kiyimuvu avindamata maḡambami. Kru sambi Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniḡandihin Mak 2.15yi ḡgamara. Hara kru muvira Jisasindu taviyi vamba indarimitamu.

9:11 Mt 11.19 naḡga, Mk 2.16 naḡga, Lu 5.30 naḡga, 19.7 * **9:11** Farisi tikitika kuyu sambi miḡahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikitika kuyu kaniḡiniḡ maḡiḡahandandu haḡiniḡ ḡamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiḡḡaḡḡimbaḡi ḡiḡi naḡga kindu. Juda hati kru Rom hati naḡga kindu haḡiniḡ Gotindu tamiḡḡaḡḡimbaḡi ḡiḡi naḡga kindu. Naḡga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miḡandu haḡiniḡ ndahara Gotindu tamiḡḡaḡḡimbaḡi ḡiḡi naḡga kindu. **9:12** Mk 2.17 naḡga, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 naḡga, Mt 12.7 naḡga, Mk 2.17 naḡga, Lu 5.32 naḡga, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29

musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburindi. Kamatihi mikwiri kihi sɔnga kumba yivuvihita sivorindi hañandihin uta sukuyiputindi. Kamata mikwiri kihi sɔnga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sɔhɔrata kumba ha sihinda arutimaŋgarandi. ¹⁷ Kru mumɔnga wain kihi ñandi meme visa atinduyi maŋgapirandi. Kamatihi meme visa ha pirihuhi wain ha piriyi miŋgaramandi. Kamatihi meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kihi, meme visa kihiyi kapirandi. Kamatihi arikiŋgim avindaya kindu.*

Ñiŋi miŋahimiruta muŋambiŋ miŋavindamami
(Mak 5.22-43 naŋga, Luk 8.41-56)

¹⁸ Jisas Jonindu simbirasara hañiniŋ ambavarahihi, aru miku mumɔnga pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miŋasarina aŋga yahamiram, vami. ¹⁹ Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama naŋga uhi, nuñandi simbirasara hañiniŋ ndahara nu naŋga kihiri umu. ²⁰⁻²¹ Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ñaŋgwi yivukuvita kindi ñambi nuñambi ambami, Nuñandi mikwiri kuta niñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihañi pata kumandamata nuñandi mikwiri kuta hañi timbusarami. ²² Kamatihi Jisas kimiruramata ŋgata nimavami, Yandi ñiŋi tikatikata kiñi. Na yaŋirim indarimaŋgarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi hañambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi. ²³ Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ŋgahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru hañiniŋ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. ²⁴ Kamatihi Jisas nurin ambami, Mikitamata umara. Navundi yipu ni maŋgwimi. Saŋ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuŋ irimindihimu. ²⁵ Kamatihura nurin piŋguvarahi tapirañi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ñaŋira hañambindu kuma hañi miŋahandahi yahamirami. ²⁶ Kandihamatimi hañindu vana ha pirivisa kandihañindu pihu muvumuvu panzaŋgarami.

Tamiŋga ñumi arikimbatin miŋavindamami

²⁷ Kamata Jisas kandi pihi ha mitata umi. Kamatihi tamiŋga ñumi arikimbat Jisas uhihi sihindi uta nimavamu, Devit niŋuñinŋi, avinda vaha ariŋ sihiŋgahana, vamu.* ²⁸ Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamiŋga ñumi hañiniŋ Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nurin kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niŋandihinirim nari indarimaŋgarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miŋga, ara indarimaŋgararin, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nurinandi tamiŋga hañi miŋasarata ambami, Nari yambirim indarimaŋgarara, harim ambara maña nariŋ yivuraham, vami.

* **9:17** Juda meme yivuta nuñandi pisa ha miŋata sivorihu meme visa ha uta kuku tihitihivungi aru maña yivurahahi wain kapirandu. Wain kihi meme visa kandihani tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña hañandihin anditi kundirahi. **9:18** Mk 5.22 naŋga, Lu 8.41-42 **9:20-21** Mt 14.36 naŋga, Mk 5.25 naŋga, Lu 8.43 **9:24** Jo 11.11 **9:27** Mt 15.22 naŋga, 20.29-34

* **9:27** Juda hati ŋgandu, Kru Got krunavundi nuñandiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miŋga yivurahimandi, vandu. Tamiŋga ñumi arikimbat Jisasirim nimata indarimaŋgaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviramu, vamu. Kamataharim arikimbat Jisasin ambamu, Devit niŋuñinŋi, vamu. **9:29** Mt 8.13

³⁰ Kamatihi arikimbatindu tamanga ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatinj tikatika kuyu nguta nimavami, Nimata musa andihin ngara nirim uta munjinj manjambavaramara, vami. ³¹ Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihafi hatinj Jisas avi vana andimi hanandihinirim ambavaramu.

Manjuyundavaravara mingga minjavindamami

³² Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi namba aringuhi mika pimitihi manjuyundavarandi hamanj, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. ³³ Kamatihi Jisas sundi namba ha pingvarahi kuyundavarami. Kamatihi ngata krunavundi sihananga indarihitihitita ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. ³⁴ Kamavahura Farisi ambamu, Nunj sundi nambandu aru miku hama tikatika nguhi sundi namba hanjinj pingvarandi, vamu.

Jisas nujandi simbirasaraŋ simbira ngumi

(Sapta 9.35—10.42)

Jisas krunavundinj ngahi mavindimi

³⁵ Jisas pihi aruru nanga pihi suksirambi sihanangayi kindami. Kamata krunavundinj Got nanga kuyundavaravara tavihumba nurinjandiyi nurinj ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi nanga hanjinj minjavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambi ngahi indarihu timindimindihi namba sikwi kita sipsip kara manimani hanjinj kindu maña kiyimu. Kamatihi nunj mavinzaŋinzaŋinidimi. ³⁷ Kamatihi Jisas nujandi simbirasara hanjinj ambami, Kivayi naña sambi minditi. Hara krunavundi naña yivutihiruramarama hanjinj manjgiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niŋuva hama nanga kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasaraŋ simbiti uta nujandi naña hanjinj yivutihirumu, vami.

10

12 simbirasara hanjinjindu nimb

(Mak 3.13-19 nanga, Luk 6.12-16)

¹ Jisas nujandi 12 simbirasara hanjinj ambahi payihu ambami, Yi narinj yihiramamin. Harim uta sundi namba hanjinj pingvarata, krunavundi muhimimuhim kandi nanga hanjinj minjavindamamara. ² Simbirasara kandihanjinjindu nimb hanjinj nimata, kimanggima hama Saimon, mu nimb nujandi Pita, muhama niŋura Andru. Nanga Jems Sebedi naninj nanga niŋura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihama nu gavaman ndamarim timbahiris minjamina mingga. Muhama Jems, Alfius naninj. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat mingga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihama Jisasiŋ kru namba njinjindu kumafi tamirimandi. Kamati nunj namba tanjurimandiyu.

9:30 Mt 8.4 **9:32** Mt 12.22 **9:33** Mk 2.12 **9:34** Mt 10.25 nanga, 12.24 nanga, Mk 3.22 nanga, Lu 11.15 **9:35** Mt 4.23 nanga, Mk 1.39 nanga, Lu 4.44 **9:36** Nam 27.17 nanga, 1 Kin 22.17 nanga, 2 Sto 18.16 nanga, Ese 34.5 nanga, Sek 10.2 nanga, Mt 14.14 nanga, Mk 6.34
9:37 Jo 4.35 **9:37** Lu 10.2 **10:1** Mt 9.35 nanga, Mk 3.13-15 nanga, 6.7 nanga, Lu 9.1

*Jisas 12 simbirasaraŋ simbirā ngumi**(Mak 6.7-13 naŋga, Luk 9.1-5)*

⁵ Jisas kru 12 vat kandihaŋiniŋ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maŋumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara maŋindihumara.* ⁶ Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu haŋiniŋ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariŋindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamata, kru kimumu haŋiniŋ anditira aŋga yahamiramu. Kamata kru kandi lepra naŋga haŋiniŋ anditira ŋaŋiraŋgiyimu. Kamata sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvaramara. Nariŋ simbirā miŋamiŋarim yihiramin vana niŋandihin mut miŋata mamijara. Nari saŋ miŋara. Harim nari uta krunavundiŋ ŋguramata, mut miŋamiŋarim maŋambamara. ⁹ Nariŋandi paŋaŋgarayi gol, timbahiris silva, naŋga kopa kimbarita maŋumara. ¹⁰ Urim, nariŋandi paŋa, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, naŋga makirutim mamijamara. Kru simbirā miŋandi hamaŋ nuŋandi ŋaŋa ha ŋgundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihaŋi kru avinzikwisikwi naŋga tititaya kiyihiyi miŋgaŋ ŋgamara. Kamata kru kandihamā naŋgandaya kita uta pihu kandiha mitamara. ¹² Tavi muyi indihutaŋgata, krunavundi tavi kandihaŋindu ŋiniŋirim kuyu avivi ŋguta ambamara. Gotindu maviŋam nari naŋga kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihaŋindu krunavundi nariŋirim kinzikitunŋata, nariŋandi kuyu avi ha anditi maviŋamiŋi kiyimandiyu. Ara nariŋirim kinzihinzi manditunŋata, Gotiŋ kitiwitira maviŋamiŋi kiyihiyi vana ha nuri naŋga maŋgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru mumuŋga nariŋ tavi nuŋandiŋ timbuta maŋutunŋata, naŋga nariŋandi kuyu maŋindaritinŋata, tavi vaha, mana pihu aru kandiha mitata urim nariŋandi tanda haŋi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihaŋi ŋgati ŋgata ambirimandiyu, ŋamba vana andihariŋ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.* ¹⁵ Yi nariŋ kandi ambin, Got krunavundiŋ ŋgatinŋguriman vata yihiramami hiviyi haŋi, krunavundi pihu kandihaŋi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom naŋga Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi**(Mak 13.9-13 naŋga, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, ŋgara. Yi nariŋ sipsip maŋa simbihin upiri saŋara ŋiŋgiŋi ura. Harim tau andindi maŋa andimara. Indarimaŋgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Naŋga kava umari andindu maŋa andimara. ŋamba vanavana anditirim maŋindarimara. ¹⁷ Kruŋ ŋgamaŋgaramara. Nariŋ kru Juda

10:5 Si 13.46 * **10:5** Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanŋguta kumanzipi timu tinŋgiruramata ambavarami haŋindu muhanda ni. Kuyu kaniŋandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasindu simbirasara krunavundiŋ Gotindu kuyu ambavarimutu nurin muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami. **10:6** Jer 50.6 naŋga, Mt 15.24 **10:7** Mt 3.2 naŋga, 4.17 naŋga, Lu 10.9-11 **10:7** Lu 10.4-12 **10:9** Lu 10.4 **10:10** Nam 18.31 naŋga, Lu 10.7 naŋga, 1 Ko 9.14 naŋga, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaŋa Mak 6.11yi naŋga Simbirasara 13.51yi ŋgimandira. **10:15** Stt 19.24-28 naŋga, Mt 11.24 naŋga, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 naŋga, Jo 10.12 naŋga, Si 20.29 naŋga, Ro 16.19 naŋga, 1 Ko 14.20 naŋga, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 naŋga, Lu 12.11-12 naŋga, 21.12-15

hatindu kuyu miņasirivandu hañiniñindu kumañi tamimandiyu. Kamata Got nanğa kuyundavaravara tavi nuriñandiyi nariñ piñgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbirasara ñiniñ. Harim nariñ gavaman ndama nanğa aru miku hañiniñ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru hañiniñ nanğa krunavundi movundumuvundu hañiniñ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariñ kru ngatiñgirutiñguru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariñ ambitungata mumvamba ambavarimindañ, vata mañindarihitihitimara. Kanditiwimi hañi nariñandi indarimit hambu, Got nuñambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariñambi mañambavarimandira. Nariñandi Navandu Maviñiñi nariñ indarimit nguti ambavarimandira. ²¹ Kru niñurañ vaha mana niñusiñ vaha ngatiñgiruta ambiti yivutatamirimandiyu. Siwimañanzihi nda niñuvanin yahata nuriñandi ñiniñ andirimandiyu. Nuriñandi ñiniñ hañiniñ ndahara niñum niñuvañ miku tamata, kru muñiniñ simbitu niñum niñuvañ yivutatamirimandiyu. ²² Nari yandi ñiniñ. Harim nariñambirim sihanañga krunavundi kitiri ñimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriñ anğa miñimandi. ²³ Krunavundi piñu muyindu hañiniñ nariñ ñamba vana anditungata, tivaramata piñu muyi umara. Yi nariñ kandi ambin, simbira nariñandi Israelindu piñu makamaka mamituramitiratira, Krundu Ñiniñ hama payimandi. ²⁴ Ñiniñ nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanğa simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mañgindi. ²⁵ Ñiniñ nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanğa simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiñisim tavi kandihañi kindu hañiniñ ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu

(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihaniñiñ ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim tariñguramata kindi hañiniñ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariñguramata kindi hañiniñ ndahara sihanañga kru indarimandiyu. ²⁷ Nariñ kuyu kiyiyi ambavaradin hañiniñ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañiniñ, uta tihirutihiru upiyi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piñi niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñiñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanğa maviñiñi ha piñingarata, ahutuvarandi heliyi kavariñimandi. ²⁹ Nari ngandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksisirambi kandihaniñiñ karatamañgarandi.

10:18 Si 25.23 nanğa, 27.24 **10:19** Jo 14.26 nanğa, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 nanğa, Mt 10.35 nanğa, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 nanğa, 24.13 nanğa, Mk 13.13 nanğa, Lu 21.17 nanğa, Jo 15.18-21 **10:23** Mt 16.28 **10:24** Lu 6.40 nanğa, Jo 13.16 nanğa, 15.20 **10:25** Mt 9.34 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 * **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi. **10:26** Mk 4.22 nanğa, Lu 8.17 **10:28** Ais 8.12-13 nanğa, Lu 12.4 nanğa, Je 4.12 nanğa, 1 Pi 3.14

Harim, kava kandihaindu muvat piriyi maminggatayivum vitingata, mamingata yivirimandi. ³⁰ Nannga, Got narijandi miku mini ninjini minza minimini ngatingiruta mitundi. ³¹ Nari Gotindu taminggañi arujiniñ nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramañgarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñingĩñindu njiniñ vavarim siwimanziwima mandimi (Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru muminga krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingĩñindu mingga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nujandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru muminga krunavundiñ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingĩñindu mingga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nujandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamañgaramu (Luk 12.51-53 nannga, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sanğa kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sanğa kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta mingga payimin. ³⁵ Yi sanğa piruramirim payimin. Kru ñinji hama niñjuvarim miku tamirimandi, navundi ñinji hañambi niñumirim miku tamirimandi, nimbasiñ pahin miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñinji, navundi ñinji, nimburi, nimbasi, nuriñambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niñum navañ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñinji nanğa navundi ñinjin mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nannga kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanğa mañgindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgindirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihañgiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi (Mak 9.41)

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru nariñirim kinziñhinzitirimandi hama, yañirim kinziñhinzitirimandi. Ara kru yañirim kinziñhinzitirimandi hama, Gotirim kinziñhinzitirimandi. Got yañ simbihi payimin. ⁴¹ Hara, kru muminga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu mijaata

10:30 Lu 21.18 nanğa, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanğa, 12.12 **10:32** Lu 12.8 nanğa, Ro 10.9-10 nanğa, Sk 3.5 **10:33** Mk 8.38 nanğa, Lu 9.26 nanğa, 2 Ti 2.12 **10:34** Lu 12.49-53 **10:35** Mai 7.6 **10:36** Sng 41.9 nanğa, 55.13 **10:37** Lo 33.9 nanğa, Lu 14.26 **10:38**

Mt 16.24 nanğa, Mk 8.34 nanğa, Lu 9.23 * **10:38** Krunavundi muvundumuvundu nanğa simbirasara sañjiniñ ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñi tanjgiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tanjgiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu nguta ambami kanijandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambiñitumara vata ambami. **10:39** Mt 16.25 nanğa, Mk 8.35 nanğa, Lu 9.24 nanğa, 17.33 nanğa, Jo 12.25 **10:40** Mk 9.37 nanğa, Lu 9.48 nanğa, 10.16 nanğa, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 nanğa, 2 Kin 4.8

ambavarandi miŋgaŋ ŋguramiriman vamba ambirimandi. Kama-vata kru kandihamanu nuŋandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miŋgata ambavarandu haŋiniŋ miŋandu maŋa muhimimuhim avivi miŋimandi. Nanga, kru mumingga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi miŋgaŋ ŋguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamanu nuŋandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi miŋga muhimimuhim avivi miŋandi maŋa, miŋimandi. ⁴² Kru mumingga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ŋiŋgiŋindu ŋimbi maniman muvatiŋ ŋguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuŋ ŋguramirimandi. Harim yi nariŋ kandi ambin, kru kandihamandu avihimimuhim ha manziŋgundirimandi, miŋimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuŋandi simbirasaraŋ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuŋandi simbirasara 12 vatiŋ ambaramata mituta, kandi piŋu ha mitata piŋu makamaka kandihanu kindanginda krunavundiŋ ambaramarama, nuriŋ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru ŋamba vana andihi tamandu upiyi kita, Krai muhimimuhim simbira miŋamindu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuŋandi simbirasaraŋ ambami, Uta Jisasiŋ nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Nanjinda vaha Got simbihi piri niŋi payimana, mana muminggaŋ vaha taviŋimindaŋ, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbimimavami, Uta Joniŋ muhimimuhim vana indarira, nanga ngara niŋiniŋ ambavaramara. ⁵ Krunavundi tamingga ŋumi haŋiniŋ tihiraŋayu. Tanda ŋamba haŋiniŋ kindavarayu. Kandi lepra nanga haŋiniŋ ŋaŋira yivurahayu. Kinzihi ŋamba haŋiniŋ kuyu indariyu. Nanga kru kimuhimu haŋiniŋ anga yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman haŋiniŋ ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanga kru yaŋ ngitu nuriŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha mamaŋgata yivirimandi haŋiniŋ, kinzihiŋzitiŋu, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara haŋiniŋ indarita umu. Uhuhu Jisas krunavundiŋ Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka miŋa ŋiŋuŋiŋu ndihi ngirim maŋundara. ⁸ Nanga, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi haŋiniŋ tamata kiyihi ngirim maŋundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi niŋiŋ tamata kindu haŋiniŋ aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihaniniŋ ngirim maŋundara. Kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara muminggaŋ ngirim undara. Nariŋ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu

10:42 Mt 18.5-6 nanga, 25.40 nanga, Mk 9.41 nanga, Hi 6.10 **11:2** Mt 14.3 **11:3** Mal

3.1 * **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatiŋ ŋguramirimandi, vami. Kuyu kaniŋandihin, Aisaia 35.1-7yi nanga, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 nanga, 26.31 **11:7** Mt 3.5 **11:9** Lu 1.76

miḡata ambavaravara sihananḡaḡ tarativiramaḡgarahi. ¹⁰ Gotindu aḡgwimikiyi Jonirim ambami, Got ḡiḡi nuḡandiḡ ambi, Nḡana. Yi kru mumiḡaḡ simbitin kasiramata yandi kuyu ni miḡata ambavarata, nambirim kwimbi miḡasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariḡ yi kandi ambin, Jon kukuyi miḡaḡgiruhiru hama kru p̄irivisayi yivurahamu haḡiḡiḡ tarativirandi. Hara kru ḡimbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joniḡ tarativirimangarimandi. ¹² Jon kukuyi miḡaḡgiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sanḡandu tikatika naḡa haḡiḡiḡ, Gotindu tiwiyi kiyimandaḡ vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanḡa kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu haḡiḡiḡ pimi aru ḡgundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara haḡiḡiḡ, naḡa tikatika kuyundu aḡgwimiki niḡandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniḡandihin indarimindaḡ vataḡgata indarimara. Gotindu aḡgwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kaḡandihin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi naḡa hama, kuyu niḡandihin miḡatamamaḡgarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niḡiḡiḡiḡiḡ vana haḡiḡiḡirim ambavaririm, tih kuyu pamatavu ambiriman. Nuri ḡiḡi maḡa tihirutihiru upiyi minzita kindu. Kamata ḡiḡi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariḡ nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivuriḡ, hara nariḡ mavindihi maḡirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiḡgandi maḡata wain maḡuvirandi, naḡa ambandu, Sundi ḡamba nu naḡa kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu ḡiḡi hama pata, ḡata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niḡgamara, kru nima ḡaḡa sambi ḡata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miḡandu, naḡa kru ḡamba vanavana andindu muvirandu nimbiha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniḡiḡiḡ miḡahandata simbira miḡandu. Kamatihi krunavundi muvira nuriḡandi simbiravu taya ḡgandu. Kamatihi Gotindu indarimit avi ha mamaḡindindi, vami.

*Krunavundi mavi maḡgimiruyu haḡiḡiḡ pimi kavirimandiyu
(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muviraḡi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi maḡgimirumu. Kamatihi kandiḡiwimi haḡi krunavundi pihu aruru kandiḡaḡu hatiḡ Jisas ambahimumbirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin naḡa Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru mumiḡa uta pihu Tair naḡa Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ḡgandara maḡa nu ndahara sihirahi. Kamati ḡgata, nuri atinda ḡamba vanavana andindu haḡiḡiḡirim indariramata maviḡgimiruhu. Kamata miḡwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu.

11:10 Mal 3.1 naḡa, Mk 1.2 naḡa, Jo 3.28 **11:12** Lu 16.16 * **11:12** Grik kuyuyi kaniḡiḡiḡirim maḡambamaḡgarami. Kru muvira nuriḡandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yaḡirim idarimangarandu haḡiḡiḡ ambitin, Rom hati naḡa kurihata nuriḡ piḡguvarimandiyu. Kamata Gotindu kwimbi miḡasirivitu muhimimuhim nuḡandi tiwiyi kiyihiyi haḡiḡiḡ piri niḡi yivurahimandi, vamba ambami, vandu. **11:14** Mal 4.5 naḡa, Mt 17.10-13 naḡa, Mk 9.11-13 **11:18** Mt 3.4 **11:19** Mt 9.10-14 naḡa, Lu 7.35

11:21 Ais 23.1-18 naḡa, Ese 26.1—28.26 naḡa, Jol 3.4-8 naḡa, Amo 1.9-10 naḡa, Jna 3.6 naḡa, Sek 9.2-4

²² Kamataharim yi nariŋ ambin, Got krunavundiŋ ŋgatiŋguriman vata yihiramami hiviŋi haŋi, nari pimi kavirimandira ha, Tair naŋga Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariŋ Got tihuyahiti nuŋandi pihuyi yawimindaŋ, vamba ambandara, maninŋanzikwi. Hara nari kimuhimu ŋininjindu upiyi miŋgurimandira. Yi nari naŋga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ŋandara maŋa kru muminŋa uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wiŋa. ²⁴ Kamataharim yi nariŋ ambin, Got krunavundiŋ ŋgatiŋguriman vata yihiramami hivi haŋi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman niŋi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi haŋu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa naŋga piri niŋindu Aru miŋga. Yi naŋ kuyu avi ŋgwin, na muhimimuhim kandihaninŋ indarimit avi naŋga mirimba naŋga haŋininjirim sipiruramamana. Kamata kru nurinambi taŋghu miŋguhi ŋinŋi maŋa kinu haŋininŋ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihatimana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumaŋi tamami. Kru muminŋa ndahara Niŋi hamaŋ maŋgandi. Niŋuva nuŋambi ŋgandi. Naŋga, kru muminŋa Niŋuvaŋ maŋgandi. Niŋi hama nuŋambi ŋgandi. Naŋga kru Niŋuvaŋ isihuramahi ŋgandu haŋininŋ ndaya Niŋuvaŋ ŋgandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miŋata pimi aru kavundara nari, sihananŋa yi kiyiman niŋi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yaŋ ŋandara. Yi yambi taŋghuhin miŋguhi, maviŋamiŋi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ŋgata, yandi kuyundu tiwiŋi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu piŋgwiŋi piŋgirimandiyu vata tamandu maŋa yandi tiwiŋi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariŋandi piŋgwiŋi tamin haŋandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Naŋga nariŋ kavuhavu him ŋgundin ha pimi ma, vami.

12

*Avirikimuhimu Hiviŋi simbirarim karikaritindu vanarim ambami
(Mak 2.23-28 naŋga, Luk 6.1-5)*

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi muyi, Jisas wit kiva itifiitiŋi umi. Kamata nuŋandi simbirasara haŋininŋ avihatih, wit kiris haŋininŋ miŋamiŋa ŋamu. ² Kamatiŋu Farisi haŋininŋ ŋgata Jisasiŋ nimavamu, Niŋga, nimata vana nandi simbirasara niŋininŋ andiyu niŋandihin, Avirikimuhimu Hiviŋi andihu avimandi, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nurinŋ kimb, nimavami, Kuha Devit nuŋandi hati naŋga aviharim ŋgata andimi vana ha nari ŋgatiŋgiruta mambaha

11:23 Stt 19.24-28 naŋga, Ais 14.13-15 **11:24** Mt 10.15 naŋga, Lu 10.12 **11:25** 1 Ko 1.26-29 **11:27** Mt 28.18 naŋga, Jo 1.18 naŋga, 3.35 naŋga, 10.15 naŋga, 17.2 naŋga, Fl 2.9 **11:28** Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 naŋga, Sek 9.9 naŋga, Jo 13.15 naŋga, Fl 2.5 naŋga, 1 Jo 2.6 **11:30** 1 Jo 5.3 **12:1** Lo 23.25 naŋga, Mk 2.23-28 naŋga, Lu 6.1-5

12:2 Kis 20.10 naŋga, Mt 12.10 naŋga, Lu 13.14 naŋga, Jo 5.10 naŋga, 7.23 * **12:2** Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviŋi simbira miŋamiŋarim karikaritimi. Simbira miŋamiŋarim tikatika kuyu nurinŋ karikaritimi muha, ŋaŋa minditiŋininŋ yivuthiruramarama simbira. Aŋga Miŋamiŋa, 34.21yi ŋgamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi niŋininŋ tamahubirata tikatika kuyu kaniŋandihin miŋata kavaray, vamu. **12:3** Wkp 24.9 naŋga, 1 Sml 21.1-6

ngandara. ⁴ Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatimba amuti ndu tak Gotindu tamingangimbañi kiyihi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñ tamaha mambirañi kindi. Kandihandihin miñata nuñandi hati nañga ñamu. Mavatimba kandiha kru sañiniñ mañarasimu, Gotiñ kirañinguhu hañiniñ ndaya ñarasimu. Hara Devit nañga nuñandi hati ñamu. ⁵ Nañga, tikatika kuyundu aṅgwimikiyi kindi hañandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotiñ kirañinguhu taviyi Gotiñ kirañinguhu hañiniñ simbira miñandu. Hara nuriñ kuñgi mañgahandi. ⁶ Harim nariñ yi ambin, kru niñi kiyi miñga Gotiñ kirañinguhu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yañ sañinañga kirañingundararim pirimandamandin. Hara muñiniñ sihiñgamara vata piritamamañgarandin, vamba ambami. Harim kuyu kanñandihindu kuyu sapa ha ngamañgarandaranditi, kru pimi manimani niñiniñirim pimi mañguhara. ⁸ Harim Krundu Ñiñi hama nuñambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

Jisas kru kuma kimuhimu miñgañ miñavindamami
(Mak 3.1-6 nañga, Luk 6.6-11)

⁹ Jisas kandi upi hañu mitata uta pihu muyi yivurahami. Kamata Got nañga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi indihumi. ¹⁰ Kandihañi kru mumingga kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu miñga. Kru muvira kuyusihirata Jisasiñ nuñandi miku niñiñ ndu kumañgimbañi tamimindañ vata kitihuta ambamu, Kru kandi nañga hañiniñ Avirikimuhimu Hiviyi miñavindamahariñ vaha, mana mambaha miñavindamahariñ, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñandi kru mumingga nuñandi sipsip minzaminza ñandi Avirikimuhimu Hiviyi kumbañi miñguti piñgiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maña him ma, sipsipiñ kru tarativiramañgarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nañga hañiniñ miñavindamahariñ, vami. ¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu hamañ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nuñandiha titi tamahi avindita kuma tamu maña kiyimi. ¹⁴ Kandihamatihini ngata, Farisi hañiniñ Got nañga kuyundavaravara tavi ha mitata uta tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasiñ yivutatamitirini kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi miñga

¹⁵ Farisi hañiniñ Jisasiñim mindahirahu ngami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambi kandi nañga hañiniñ sihindi umu. Kamatihu krunavundi kandi nañga hañiniñ sihanañga miñavindamami. ¹⁶ Kamata Jisas krunavundiñ karikarita ambami, Uta yambirim kru muñiniñ mañambavaramara, vami. ¹⁷ Jisas kandihamata vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami

12:5 Nam 28.9-10 **12:6** Mt 12.41-42 nañga, Lu 11.31-32 **12:7** Hos 6.6 nañga, Mt 9.13 **12:10** Lu 14.3 **12:11** Kis 23.4-5 nañga, Lo 22.4 nañga, Lu 14.5 **12:14** Mt 26.4 nañga, 27.1 nañga, Mk 3.6 nañga, Lu 6.11 nañga, Jo 7.1 nañga, 7.19 nañga, 11.53

* **12:14** Farisi, kru kandi nañga hañiniñ miñavindamatama vanarim simbira maña vamba indariramarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nañga niñiñ mamiañvindamata simbira mamiañarasimu. Hara Jisas kru kandi nañga hañiniñ Avirikimuhimu Hiviyi miñavindamarasimi. Kamatihu Farisindu mavimbu niñambirim ñambatarasimi. Harim nuñ yivutatamimindañ vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, nañga Jon 5.16yi kita uta 18yi ngamara. **12:15** Mk 3.7-10 **12:16** Mt 8.4 nañga, Mk 3.12

kuyu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, ¹⁸ Niñandihin yandi simbirakara miñga. Yi nuñ yambi yihiramamin. Yi nuñ mavindamamangarandin, nanğa yandi mavinimbu nuñambirim kinzhinzhitimañgari. Yandi Maviñinji nu nanğa tamıman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi pırivisa muvundumuvundu hañinij ambavarimandi. ¹⁹ Nu krunavundij ukari sañganzañgandindi mambihuravirimandi. Nanğa kindimakamakayi tañguramata ambavarıtiti krunavundi mañindarimandiyu. ²⁰ Kuki tikatikama hañandihin nu mamıñarivirimandi. Nanğa umbi mandumañgarimandi ha mamıñawıvirimandi. Nu simbıra miñata anditi titıtaya kiyihiyi vana ha ñamba vanavana hañinij tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pırivisa muvundumuvundu hañinij, nuñirim indarimañgarata arıñ ñguramirimandi vata tavırimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nanğa simbıra miñandi vamu

(Mak 3.20-30 nanğa, Luk 11.14-23 nanğa, 12.10)

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba arıñgumi miñgan Jisas kiyimiyi miñata payımu. Kru kandihama tamiñga ñumi nanğa kuyu mañguyundavarandi miñga. Kamatihu Jisas nuñ miñavindamahi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatihi krunavundi sihananğa pındirata yahata ambamu, Kru nıma Devit niñuñinji vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi hañinij kuyu kandiha indarita yahata ambamu, Kru nıma, sundi ñambandu aru miku Belsebulınu tikatikayi sundi ñamba piñguvarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nurinandi indarimit hambu ñgami. Harim nurin nimavami, Pırivisa minzayınu ñinij sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaninij ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayınu ñinij tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaninij tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Sataniñ piñguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihitu, Satanınu tikatikata nurin karatamatamandu mañgiyimandi. ²⁷ Harim yañ Belsebul ñguramahi sundi ñamba hañinij piñguvarandintıngata, nariñandi hatin ninındaya ñguramahi sundi ñamba hañinij piñguvarandu. Harim nari ambara kuyu hañinirim nariñandi hati nariñ ñgatiñgurimandiyu. ²⁸ Hara, yañ Gotınu Maviñinji ñguramahi sundi ñamba hañinij piñguvarandintıngata, Gotınu tiwiyi kiyihiyiha pata ara nanğa kiyiha, vamba indarımara. ²⁹ Kru mumıñga kru tikatika miñgandu taviyi pamata indihuta nuñandi muhimimuhim miñahi. Kamatirim kru tikatika hamañ siki nanğa simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miñahi. ³⁰ Kru yañ mindu mandamandi hama, yañ miku tamandi. Ara kru yañ ñguramata krunavundinij mayıvutihıuramandi hama, piñguvarahi siñunziñgu undu. ³¹ Kamataharım nariñ yi ambin,

12:18 Ais 42.1-4 nanğa, Mt 3.17 nanğa, 17.5 **12:22** Mt 9.32-33 **12:24** Mt 9.34 nanğa, 10.25 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 * **12:24** Belsebul ñimbi ni Satanınu mu ñimbi. **12:25** Mt 9.4 nanğa, Jo 2.25 nanğa, Sk 2.23 **12:28** Dan 2.44 nanğa, 7.14 nanğa, Lu 1.33 nanğa, 17.20-21 nanğa, Si 10.38 nanğa, 1 Jo 3.8 **12:29** Ais 49.24 nanğa, Lu 11.21-23 nanğa, 1 Jo 4.4 **12:30** Mk 9.40 nanğa, Lu 9.50 nanğa, 11.23 **12:31** Mk 3.28-29 nanğa, Lu 12.10 nanğa, Si 7.51 nanğa, 1 Ti 1.13 nanğa, Hi 6.4-6 nanğa, 10.26 nanğa, 1 Jo 5.16

krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyu, nanğa Gotiņ ambasuvirimandiyu haņiniņ, Got kuņgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiņiņ ambasuvirimandi hamandu kuņgi, Got maņguyivirimandi. ³² Kru mumiņga Krundu Ñiņiņ kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihaniņiņ Got kuņgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiņiņ kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana haņandihin, tihu nanğa mutihu ndahara Got kuņgi maņguyivirimandi, vami.

*Ahu ñamba haņandihin kandi ñamba tamandi
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi haņandihin nuņandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuņandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaņa kandihambu ŋgaņgaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba ŋiniņ maņa. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuņandi maviņgukuyi muhimimuhim indarimit kindi haņiniņ ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambi nuņandi mavi humbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambi nuņandi mavi humbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi nariņ ambin, Got krunavundiņ ŋgatiņgurimandi hivi haņi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu haņiniņirim indariramarama ŋgatiņgurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuvu taya ŋgaņgaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miņga, na avi miņga vamba ambirimandi, vami.

*Kru muvira Jisasiņ muhim nzihi sihirasihirarim kitihumu
(Mak 8.11-12 nanğa, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nanğa haņiniņ nanğa Farisi muvira Jisasiņ nimavamu, Ahusiki, muhim nzihi sihirinana ŋgim vata piri kiriņ, vamu. ³⁹ Kamavahu Jisas nuriņ kimbis ambami, Nimati hiriviyindu krunavundi ñamba ŋiniņ. Harim Gotiņ ndaya maviñi mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzihi ŋgimindaņ vata aņaņgarandu hara maņgimandiyu, maniņga. Muhim nzihi sihirahi ŋgimaņa ha, kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara Jona sihirami handaya ŋgimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviņgumbaņi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimaņanda Krundu Ñiņi hama ndahara arikikwiri hivi sava humbaņi kiyimandi. * ⁴¹ Krunavundiņ Got ŋgatiņguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananğa Gotindu tamiņgaņi ñamba vana andindurim taņguramirimandiyu. Kamata nariņandi tiwimiyi krunavundi ñamba vanavana andindurim kuyu kimbaņi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavarahi ŋganğa maviņgimirumu. Hara kru mumiņga nari ñiņgiņi kiyi miņga, Jonaņ tarativiri. ⁴² Krunavundiņ Got ŋgatiņgurimandi tiwimiyi,

12:32 Mt 11.19 nanğa, Lu 12.10 nanğa, Jo 7.12 nanğa, 7.52 nanğa, 1 Ti 1.13 **12:33** Mt 7.16-20 nanğa, Lu 6.44 **12:34** Mt 3.7 nanğa, 15.18 nanğa, 23.22 nanğa, Lu 3.7 nanğa, 6.45

12:38 Mt 16.1 nanğa, Mk 8.11 nanğa, Lu 11.16 nanğa, Jo 6.30 nanğa, 1 Ko 1.22 **12:39** Mt 16.4 nanğa, Mk 8.12 nanğa, Lu 11.29-32 *

12:40 Jona 1.17yi ŋgamara. Kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara Jonandu aņgwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundiņ Gotindu kuyu ambavarahi, nuņandi kuyu indarita maviņgimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ŋgamara. **12:41** Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 nanğa, 2 Sto 9.1-12 nanğa, Mt 12.6

Navundi aru miku Sebandu hanjambi ndahara Gotindu tamingani tanjuramirimandi. Kamata krunavundi tihundu nininindu namba vanavanarim kuyu kimbani ambavarimandi. Navundi aru miku kandihanjambi, pirivisa nindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuhandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru muminga nihi kiyi munga Solomonin tarativiramanjari, vami.

Sundi namba anga payimi

(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi namba kru muminganj mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi manjimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin hani anga uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha ngiti ikirana kanzu minyahuramintu sangiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi namba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata vat namba vanandu supirisupiri haninij timbuta pata indihuta tavi kandihani kiyimandiyu. Kru kandihama kuha namba kiyimi, hara tihu nambatimanjarimandi. Krunavundi tihundu nininij siwimañanzihhi yivurahimandi, vami.

Nininin Jisas ninum nanja ninuranava

(Mak 3.31-35 nanja, Luk 8.19-21)

⁴⁶ Jisas krunavundin kuyu nguhihi ninum nanja ninuratakiña pata Jisas nanja kuyundavarimindanj vata tapirani kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavarahihi, kru muminga pata ambami, Namaka nanja naratakiña nananja kuyundavarimindanj vata pata tapiravu nda kuyu, vami.* ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yamaka nanja yaratakiña kandihaninij nininin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuhandi simbirasarañ isihuramata ambami, Ngamara, nininij ndihi yandi yamaka nanja yaratakiña. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuhandi pihuyi kindi hamandu vana taya minjahandahandarim pirikindu haninij ndaya, yandi yamaka, yarimandakiña nanja yaratakiña, vami.

13

Wit kiris ndu tihhi kuyu

(Mak 4.1-9 nanja, Luk 8.4-8)

¹ Kandihivi hanindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirani pindhata uta indu aru hanindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimi hani payihu, kupik hani yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananja indu tihhi hambu tanjumatamu. ³ Kamatihi Jisas nurin tihhi kuyu sambu ambavarata, nimavami, Indarimara. Kru muminga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.* ⁴ Kamata kiva hani sisivata uhihi muvira kindimbatiyi mingaramahu

12:43 Jop 1.7 nanja, Lu 11.24 nanja, 1 Pi 5.8 **12:45** Hi 6.4 nanja, 2 Pi 2.20-22 **12:46**

Mt 13.55 nanja, Mk 3.31 nanja, Jo 2.12 nanja, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba nanja muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi ninandihin Matyu nuñambi mayihimbivirami. Kru muminga kuyu Mak 3.32yi nanja Luk 8.20yi kiyi haninij ngata, kuyu siwimañara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi ninandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 nanja, Ro 8.29 nanja, Ga 5.6 nanja, 6.15 nanja, Kl 3.11 nanja, Hi 2.11 **13:2** Lu 5.1-3

* **13:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanjuta kumanzipi timu tingiruramata ambavarimi hanindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 13.3yi kita uta 52yi tihhi kuyu sambu Gotindu tiviyi kiyihiyirim ambami.

kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba nanja virañi mĩngaramamu. Piri kandihanu simbiyi simbiyi kiri hambu timba nanja. Kamataharim wit kiris kandihaninij piri kandihanu mĩngaramata sarıwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbañi mamingumi. Harim ina kirahimuhi sahata kimumbiramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingini mĩngaramamu. Kamatihu siki punzi nanja haninij timirata wit haninij tarĩngumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi mĩngaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanja hama, kuyu niñandihin miñatamamangarata indarim, vami.

*Jisas tihı kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanja, Luk 8.9-10)*

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundinij tihı kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu. ¹² Kru mumingandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda muvira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambı kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim miñahandata kiyimandiyıpu ha Got pingvarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tihı kuyu ngundin. Nuriñandi tamingangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Miñatamandu hara, kuyu mu mañindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niñiniñirim ndihı Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambı ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindañ vata sambı ñimbiri tihiraramirimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandañinijindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihı nuriñandi kinizihi haninij kuyu avi indaritarim yakwirivarandu. Nuriñandi tamingangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi taminga ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu mañindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandihamata vana mañandita, mavingimiruta yi kiniyi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanja muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihinzitimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara nanja kru tititaya kiyihiyi haninij sambı muhimimuhim tihu ngara niñinij ngimindañ vata piritamamangaramu, hara mangamu. Nanja kuyu indarindara niñinij indarimindañ vata piritamamangaramu, hara mañindarimu, vami.

*Wit kirisindu tihı kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanja, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru muminga kivayi wit kiris kavaramindu tihı kuyu hañindu kuyu sapa ambitin indarimara. ¹⁹ Wit kiris

kwimbiyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandi sapavu mangandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayiñandi kuyu Got nuñandi mavingukuyi kurindi hañiniñ pinguarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nanğa virañi mingaramata sariwayiñandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayiñandi indarita kinzhinzitindi. Hara nuñandi indarimanğaramanğara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nuñandi indarimanğamanğara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzhinzitindi. Hara kru nuñandi indarimanğaramanğara vana hañandihinirim pimi nguhu, nuñandi indarimanğaramanğara vana ha mingata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñinginiñ mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nanğa timbahiris sambi miñatihiruramararim indarindi. Kamatihi kandi vana hañiniñ Gotindu kuyu hañiniñ yivutaringuhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamanğarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tih kuyu

²⁴ Jisas nurin tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminga nuñandi kivayi wit kiris avi hañiniñ kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karihahuhu kru hamandu miku minga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñingi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyihandata wit hañiniñ aruta kandi tamirim andihi ngahura tipa ñamba hañiniñ ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihi simbirasara hañiniñ uta kiva niñuva haman nimavamba ambamu, Aru minga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindari. Hara mumindihi tipa ñamba nda nanğa timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nurin ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Nginanğata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nurin ambami, Kitiranğitiranğwisa. Tipa ñamba hañiniñ kumbiravarambara wit avi hañiniñ nanğa kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira miñimandiyu hañiniñirim ambiriman, Tipa ñamba hañiniñ wisa tahirandahira kiti kahañgaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi hañiniñ yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tih kuyu

(Mak 4.30-32 nanğa, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nurin tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha miñata nuñandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviranğ tarativirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuñandi maka hañi ñingi tihundu, vami.

*Yisindu tihî kuyu**(Luk 13.20-21)*

³³ Jisas nuriñ sihinda tihî kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyî kiyihiyîha yis maña. Navundi muñambi wit sambî miñata yis nañga tarayîwarata tamahi kihata siñgi ha nañga kihirihiritindi, vami.

*Jisas tihî kuyuyî taya ambavarami**(Mak 4.33-34)*

³⁴ Jisas sihananğa kuyu krunavundiñ ambavarami niñiniñ, tihî kuyuyî taya ambavarami. Miñamamañî ndamata mañambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumingandu mikatimbayî Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñî yivurahami hirivî hañinda kita patavata tihundu takuk niñî, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tihî kuyuyî taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihî kandisikwisikwi yivurahami.

Tîpa ñambandu tihî kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañî indihuhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyî pata nimavamba kitihumu, Tîpa ñamba kivayî yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu. ³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Ñiñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyî kiyihiyî hañiniñ. Ara tîpa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miñga tîpa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivî. Ara simbirasara wit tahiratahira hañiniñ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tîpa ñamba kumbirata kîramu maña ha, piri niñindu imbihiviyî andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Ñiñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihî krunavundindu indarimanğaramanğara vana ñambatindi hañiniñ nañga, kru sihananğa ñamba vana andindu hañiniñ, piñguvarimandiyu. ⁴² Kamata kavariu ahumira aruyî urimandiyu. Ahutuñgi kandihañî irihariha mika satipirimandiyu. ⁴³ Kanditiwimi hañî krunavundi tititaya kiyihiyî hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyî kiyihiyî hañî ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñatamamanğarata indarim, vami.

Timbahiris tupi pirihumbañî sipiruta kindindu tihî kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyî kiyihiyîha timbahiris tupi kiva itifiñ piri kayivata sipirumu maña ñandi. Kamatihu kru mumingğa ngata sihinda sipirumi. Kamata kinziñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandihî mut miñami, vami.

Wiriri avinziñki ñandindu tihî kuyu

13:35 Sng 78.2 **13:38** 1 Ko 3.9 **13:40** Mt 7.16 nañga, Jo 15.6 **13:41** Mt 24.31 nañga, 25.31-46 nañga, Mk 13.27 **13:42** Mt 8.12 **13:43** Dan 12.3 nañga, 1 Ko 15.42 nañga, 15.53 nañga, 15.58 **13:44** Ais 55.1 nañga, Mt 19.29 nañga, Lu 14.33 nañga, Fl 3.7-8 nañga, Sk 3.18

⁴⁵ Jisas sihinda tihî kuyu muṅandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miṅga wiriri avirim puhirata kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muṅandi ṅgahi avinzikwisikwi tihî, uta ambahi muhimimuhim nuṅandiha mut miṅahu timbahiris ha miṅata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miṅami, vami.

Kamahayindu tihî kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tihî kuyu muṅandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu miṅguhi muhimimuhim asa miṅandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piṅgirita pata tiṅgiṅvu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi haṅiniṅ maki isi muyi tamata, asa ñamba haṅiniṅ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ṅiniṅ kru tititaya kiyihiyi ṅiṅgi hañi kiyimandiyu haṅiniṅ miṅimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavariṅ ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutuṅgi aruyi kavariṅ irihariha miṅa satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara haṅiniṅ kitihuta nimavami, Kuyu sihananṅa kaniṅiniṅ kuyu sapa ṅandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, ṅandariṅ, vamu. ⁵² Kamavahu nuriṅ ambami, Tikatika kuyundu mirimba naṅga haṅiniṅ tikatika kuyu ṅgandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ṅgandu. Nuri tavi aru muṅandihiniṅdu niṅuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim nuṅandi avivi kuhandu naṅga kihi yavurita kindi haṅiniṅ, sihananṅa miṅaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasinṅ kutivu tamamu (Mak 6.1-6 naṅga, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tihî kuyu kaniṅiniṅ ambavarata mituta pihu kandiha mitata nuṅandi pihuyi umi. Uta Got naṅga kuyundavaravara tavi nuriṅandiyi indihuta, krunavundiṅ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananṅa nuṅandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kaniṅa indarimit avi naṅga muhim nzihi sihirandi vana niṅandihin paṅundu miṅami. ⁵⁵ Ara ṅandariṅ, kru niṅa niṅuva tavi tihutihu miṅga. Niṅum Maria, niṅuranava, Jems, Josep, Saimon naṅga Judas. ⁵⁶ Naṅga niṅurimaṅgati sihananṅa kihiri kirinṅ. Kru kaniṅa tikatika naṅga indarimit avi niṅandihin paṅundu miṅata kandi vana niṅiniṅ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuṅirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriṅ nimavami, Kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara miṅga mupihu mupihu nu ñimbi naṅga miṅga kindi. Hara nuṅandi pihu timbanzikwiṅ naṅga nuṅandi taviṅ nu ñimbi maniman miṅga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niṅambirim maṅindarimaṅgarahu, pihu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiṅgandi nzikwi manzihirami.

13:46 Snd 2.4 naṅga, 3.14-15 naṅga, 8.10 naṅga, 8.19 **13:47** Mt 22.9-10 **13:49** Mt 13.42 naṅga, 25.32 naṅga, Lu 13.28 **13:53-54** Mt 2.23 naṅga, 7.28 naṅga, Mk 6.1 naṅga, Lu 4.16 naṅga, 4.22 naṅga, Jo 7.15 **13:55** Jo 6.42 **13:57** Mt 11.6 naṅga, Mk 6.3-4 naṅga, Lu 4.24 naṅga, Jo 4.44 **13:58** Mk 6.5-6

14

*Herot Jisasirim Jon kukuyi miṅṅgihuru hama vaha vami
(Mak 6.14-29 naṅga, Luk 3.19-20 naṅga, 9.7-9)*

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihi andimi vana ha indarimi.* ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuṅandi simbirasara haṅiniṅ nimavami, Kru kandihama Jon kukuyi miṅṅgihuru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita aṅga yahamirami. Harim muhimimuhim nzihisihi sihirasihirandu tikatika nuṅandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasin Herot urami, nu niṅura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotin nimavami, Navundi kaṅambiṅ urahana avimandi, vami. Kamavahi Jonin Herot miṅahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Jonin yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara miṅga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piṅitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot naṅga niṅum nuṅ kavumi hivi haṅandihinirim indaramata ñamu. Kamatihi kandihivi hañi Herodiasindu navundi ñinji haṅambi pata nuri kiyimu itihani tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami haṅandihinirim mavindamaṅgarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yaṅ muhimirim nda kitwina ṅguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ñinji haṅambi niṅum, nuṅandi navundin ambami. Kamatihi nuṅandi navundi haṅambi Herotin ambami, Jon kukuyi miṅṅgihuru hamandu mikumunṅi ha maki muyi tamata kavuta pata yaṅ ṅgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarishi nuṅandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahañami haṅandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ñamu haṅiniṅindu tamingangimbañi sihumi ṅgavitinima vata, saṅganzarani ambahi navundi ñinji haṅambi ambami maña andimu. ¹⁰ Kru mumingani simbihi kru ñamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saṅganzara muhamani ambahi Jonin piṅgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miṅata uta navundi ñinji haṅambiṅ ṅgumi. Kamatihi niṅum kiyimiyi miṅata umi. ¹² Kamatihi Jonindu simbirasara haṅiniṅ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbañi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

*Jisas 5,000 kruṅ ñaṅa ṅgumi
(Mak 6.31-44 naṅga, Luk 9.10-17 naṅga, Jon 6.1-13)*

¹³ Jisas Jonin yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nuṅandi simbirasara haṅiniṅ naṅga kupik miṅata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambu Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haṅiniṅ mitata, nuṅ puhirata piriyi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ṅgahi krunavundi sambu kiyimu. Kamatihi ṅgahi mavindihi, nurinandi krunavundi kandi naṅga haṅiniṅ miṅavindamami. ¹⁵ Kamata kivitititihisi simbirasara haṅiniṅ pata Jisasin nimavamu, Niṅu kru maniman upivu, naṅga ina miṅguta

* **14:1** Herot kanima, mu ñimbi nuṅandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihama niṅuvandu ñimbi Herot. Niṅuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin kavumi. Matyu 2yi ṅgimandira. **14:3-4** Wkp 18.16 naṅga, 20.21 naṅga, Mt 11.2 naṅga, 21.26 naṅga, Lu 3.19-20 naṅga, 20.6 **14:10** Mt 17.12 naṅga, Mk 6.27 naṅga, Lu 9.9 **14:14** Mt 9.36 naṅga, Mk 6.34

kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nuriŋambirim ñaña mut miŋamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nuŋandi simbirasaraŋ ambami, Mumirim urimandiyu. Nariŋambinda ñaña ŋgutira ñamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ñaña niñi sambi mangiyi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu.* ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandiha yi kini niñi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihu Jisas krunavundiŋ ambahi tipa hañi minzimu. Kamatihu mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaraŋ ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihu sihananŋa ñahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyihi, yivutihuramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ñamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi naŋga ñiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

*Jisas indu himbañi kindavarami
(Mak 6.45-52 naŋga, Jon 6.16-21)*

²² Jisas nuŋambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kupik hañi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nuŋambi apuvu Aru nima naŋga kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nuŋambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ñapiru hambu pata kuku ha naŋga kupik ha tarayikirahi minza haŋu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siñandih Jisas kuku himba hañi taŋguramata uta nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuŋ ŋgahu indu himba hañi payihi piŋituta nanaŋgarata ambamu, Ni sundi ñamba muŋandi, vamu. Kamavata piŋituta pati avanŋaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiŋandi Jisas nuriŋ nimavami, Tikatikatika kiyimara. Nimbu yitih piŋimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuŋ kimbi nimavami, Aru miŋga, na tiŋgata, ambina yindahara kuku himbaniñi na kina hañi taŋguramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara pañi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba hañi taŋgutangaŋguramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ŋgahi wini ha tikatika sikwitih piŋitumi. Kamata kuku hañi tihita miŋguhandami. Harim yahata kuyu kimbañi nimavami, Aru miŋga, yaŋ ŋgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiŋandi Jisas kumandamata Pitaŋ miŋahandata nimavami, Yaŋirim indarimaŋgaramaŋgara vana nandi ha sukisimbiri. Mumidih nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik hañi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba hañi kiyimu haŋiniŋ Jisasindu ñimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Ñiŋi, vamu.

* **14:17** Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu haŋgim maña. Mavatimba kumanzipi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ñahu.

14:19 Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10 **14:20** 2 Kin 4.44 naŋga, Mk 6.42-43 naŋga, Lu 9.17 naŋga, Jo 6.11-13 **14:23** Lu 6.12 naŋga, 9.28 **14:26** Lu 24.37 **14:29** Jo 21.7 **14:31** Mt 8.26 **14:33** Sng 2.7 naŋga, Mk 4.39 naŋga, Lu 4.41 naŋga, Jo 6.69 naŋga, Ro 1.4

Kandi nanğa hañiniñ Genesaret miñavindamami

(Mak 6.53-56)

³⁴ Jisas nanğa nuñandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariñi yivurahamu. ³⁵ Kamatiñu kru kandihañu hati Jisasıñ ıgata, nuñ ıgandu, harim sihananğa pihu kandihañu ariñi kindu hañiniñirim kuyu tamahu umi. Kamatiñu krunavundi sihananğa kandi nanğa hañiniñ timbuta nu kiyimiyi payımu. ³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanğa niñiniñ nandi mikwiri ñapıru hañi miñasarata avindimu vata añanğaramu. Kamata krunavundi sihananğa kandihamatımu hañiniñ, avindimu.

15

Gotıdu tıkatika kuyu añıñgitakiñandu kuyu tartatıvırahı

(Mak 7.1-13)

¹ Kandihirivi hañu Farisi nanğa tıkatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiyi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñiniñ ariñandi añıñgitakiñandu tıkatika kuyu ariñ ıgumu niñiniñ miñata kavarandu. Ñirim, kuma ñimburitara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbı nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñahandata, Gotıdu tıkatika kuyu miñata kavarandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiyi taya kita nuriñandi kuyu taya miñahanda. Nanğa, kru niñum niñuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru mumınğa niñum niñuvañ ıguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñum niñuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotiñ ıgurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñum niñuvandu tiwiyi mañgiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñum niñuvañ timbahiris mañguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotıdu kuyu hañandihin tanğuhara miñgundi. Kamata nariñandi nañıñgitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyusihirimbiñhapıha niñiniñ. Gotıdu kuyu miñata ambavaravara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayı tihuyahandu. Hara nuriñandi mavınguku nanğa indarimit hañiniñ yambirim kutañi nzikwi kindi. ⁹ Krundu tıkatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotıdu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanğa tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Gotıdu tamıñgañi ñiñindindirım ambami

(Mak 7.14-23)

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payıhu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitiñ indarimañgarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim mika humbañi indihundi hañiniñ andihi Gotıdu tamıñgañi kru

14:36 Mt 9.20-21 nanğa, Mk 5.27-28 nanğa, Lu 8.44 **15:2** Mk 7.5 nanğa, Lu 11.38 * **15:2** Simbirasara hañiniñindu kuma hañiniñ niñindimbanzikwi mandihira ñamu. Niñi nanğa himinda Gotıdu tamıñgañi miñata, nuriñambi niñi nanğandıtuma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tıkatika mu, kuma ñimburita Gotıdu tamıñgañi sihinda ñañjirandıtara ñañıandu ıandi kindi. **15:4** Kis 20.12 nanğa, 21.17 nanğa, Wkp 20.9 nanğa, Lo 5.16 **15:8** Ese 33.31 **15:8** Ais 29.13 **15:9** Kl 2.18-22 nanğa, Ta 1.14 **15:11** Mt 12.34 nanğa, Si 10.15 nanğa, Ro 14.14 nanğa, 14.17 nanğa, 1 Ti 4.4 nanğa, Ta 1.15

ñiñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañiniñ kuyu kandini indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha nganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nañga miñga. Harim muhimimuhim nu mañgurimi hañiniñ kundur hañiniñ nañga kumbiravarimandi. ¹⁴ Kañiniñirim kandi vata mañambamara. Nuri tamiñga ñumi niñiñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhamañ kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasiñ kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihi Gotindu tamiñgañi ñiñindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina indarihariñ vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwiniñkwinitira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ngandara. Muhimimuhim mika humbañi indihundi ha mavi humbañi miñgundi. Kamatihi mavi niñandihin sihusihu taviyi piñguvarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu mika niñandihin ambavarandi hañandihin maviñguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana hañandihin andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi. ¹⁹ Yi krundu maviñgukuyindu muhimimuhim ñamba vana nimata niñiniñ yivurahandirim ambin. Indarimit ñamba. Kruñ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman nañga kru navundi maniman miñaviñgiriñgiri vana. Navundi kru nañga hañiniñ, nañga kru navundi nañga hañiniñ piñingarhara vana. Kipa miñamiña vana. Ngatiñgiritiñgiru tiwimiñi kuyusiñguyuyu ambavaravara vana, nañga muñiniñ ñamba tañgutangu vana. ²⁰ Kandi vana niñiniñ andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi. Hara kru kuma ñimburiñati ñandi hañandihin andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi, vami.

*Kenanindu navundi Jisasiñim indariñangarami
(Mak 7.24-30)*

²¹ Jisas piñu Genesaret mitata, piñu aru Tair nañga Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ñambi pata kuyu kimbañi Jisasiñ nimavami, Aru miñga, na Devit Niñuñiñgi yañ sihiñga. Yandi navundi ñiñi niñambiñ sundi ñamba ariñguta piñingarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuñ kuyu kimbini mu ndahara mañambami. Kamatihira navundi hañambi tuvirata siñindi payihi Jisasindu simbirasara hañiniñ pata Jisasiñ nimavamu, Navundi niñambi siñindi nambu avañgarata sirindamata payitihi simbina aña umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yañ simbihi Israel hatiñ ndaya, sipsip siñgundindu maña hañiniñ nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi hañambi pata Jisas kiyimi hañi tandamikwimikwita, nañgwindarata piñinimbu tiñirata nimavami, Aru miñga, yañ ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Niñindu ñaña ni miñata upiririm kavariñiñ utima,

15:13 Jo 15.2 nañga, 1 Ko 3.7 **15:14** Ais 9.16 nañga, Mal 2.8 nañga, Mt 23.16 nañga, Lu 6.39 nañga, Ro 2.19 **15:18** Mt 12.34 nañga, Je 3.6 **15:19** Stt 8.21 nañga, Snd 6.14 nañga, Jer 17.9 nañga, Mt 12.34 nañga, Mk 7.21 **15:24** Mt 10.5-6 nañga, Si 3.25-26 nañga, Ro 15.8

vami.* ²⁷ Kamavahira navundi haṅambi nimavami, Aru miṅga, kandi ambana. Hara ṅiṅi haṅiṅiṅi ṅahu, ṅaṅa miṅi niṅuvandu pina tiwivu miṅgaramandi haṅiṅiṅi upiri ṅandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarimita navundi haṅambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimangaramangara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi haṅambindu ṅiṅi haṅambi kandiḥirivi haṅi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi naṅga haṅiṅiṅi sambi miṅavindamami

²⁹ Jisas pihu kandiha mitata indu Galili kuku tiviyindiṅiṅi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta minzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimiṅi payimu. Kamata tanda ṅamba, tamṅa ṅumi, punzi kimikimi, maṅguyundavaravara haṅiṅiṅi, naṅga muhimimuhim kandi naṅga haṅiṅiṅi sambu timbuta pata nuṅandi tandanzapa haṅiṅi tamamumu. Kamatihi nuruṅi miṅavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi ṅgahu maṅguyundavarandu haṅiṅiṅi kuyundavarahu, punzi kimikimi haṅiṅiṅi avindihu, tanda ṅamba haṅiṅiṅi kindavarahu, tamṅa ṅumi haṅiṅiṅi tihiraṅamu. Kamatihi indarimita Israelindu Gotindu ṅimbi tihuyahamu.

Jisas 4,000 kruṅ ṅaṅa ṅgumi
(Mak 8.1-10)

³² Jisas nuṅandi simbirasaraṅ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi niṅiṅiṅiṅiṅi yan mavindi. Ara naṅga ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niṅi ṅaṅa nuruṅandi maṅgiṅi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Tamṅanzihisihitinda kwimbiṅi miṅgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuṅandi simbirasara haṅiṅiṅi Jisasiṅi nimavamu, Nimbiraṅi kru maṅgiṅi. Harim ara mavatimba sambu paṅundu miṅata krunzivi kaniṅiṅiṅi ṅgutirṅiṅi ṅirimandiṅi, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nuruṅi kitihuta nimavami, Nariṅandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariṅandi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata kiyi, naṅga asa sambu sikwi maṅgiṅi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiṅi ambahi piriṅi kambaminzimu. ³⁶ Kamatihi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata haṅiṅiṅi naṅga asa haṅiṅiṅi miṅami. Kamata Gotiṅi kuyu avivi ṅguta miṅasihiraramata nuṅandi simbirasaraṅ ṅgumi. Kamatihi nuṅandi simbirasara haṅiṅiṅi krunavundiṅi ṅgumu. ³⁷ Kamatihi sihananga ṅahu kipitimi. Kamata ṅata mitamu haṅiṅiṅi yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita ṅamu haṅiṅiṅi kruṅ ndaya yihitiṅgiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi naṅga ṅiṅi sirambiṅi mayihitiṅgirumu. ³⁹ Kamata Jisas krunavundiṅi simbihi uhu, kupik miṅata Magadanindu vu umi.

* **15:26** Jisas navundi haṅambin tanṅutini miṅgumu vata maṅandimi. Maniṅga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muṅiṅiṅi indarimu vata piri tamamumu. Kamataharim Jisas tihi kuyu kaniṅandihin gumi. Niṅisirambi haṅiṅiṅi Israel hati maṅa, upiri haṅiṅiṅi krunzapa muṅiṅiṅi maṅa. Hara Jisas navundi haṅambindu indarimangaramangara vana ha ṅgata nuṅ ṅguramami. **15:28** Mt 8.10 naṅga, 8.13 **15:31** Mk 7.37 **15:32** Mt 14.14

16

*Jisasij muhim nzihisi sibirina ngim vamu
(Mak 8.11-13 nannga, Luk 12.54-56)*

¹ Farisi nannga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nun ambamu, Na Gotindu simbira minandanatingata muhim nzihisi sibirina nandi kuma munzi ngim, vamu. ² Kamavahura nurinj kimbini mavami, Kivititi ambandara, Ihumbisa nimbu nangwindi. Harim avinjivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisihi ambandara, Kukumuwava ndanguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musi kuku nannga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihisi yivurahandi hanjini ngamanngarandara. Hara muhimimuhim nzihisi tihungirivi yivurahandi ninjini ngamanngarandara. ⁴ Krunavundi tihundu ninjini namba njini nzikwi, harim Gotinj ndaya mavini mandamandu. Kamatindi imutamut muhim nzihisi ngiminda vata tuvirandu, hara muhim nzihisi muyipu ndahara ngimandiyu. Muhim nzihisi mingiyamingiya, Gotindu kru kuyu minata ambavaravara Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nurinj mitata umi.

*Farisi nannga Sadyusindu yisindu tihisi kuyu
(Mak 8.14-21)*

⁵ Jisas nannga nunandi simbirasara hanjini uta indu timukari yivurahamu. Hara nunandi simbirasara hanjini kwinkwinita mavatimba minata manjumu. ⁶ Kamatihu Jisas nurinj ambami, Nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminga nannga kindamara, vami. ⁷ Kamavahi nunandi simbirasara hanjini nurinjambi masamasa kuyudavarata ambamu, Mavatimba mambaha maminata payiharij yisirim ambi, vamu. ⁸ Kamavahu indarita Jisas nurinj ambami, Kru indarimanngaramanngara vana suksimbiri nannga nari. Mumindihi nari arinjandi mavatimba mangiyi, vamba ambara. ⁹ Nari indarimitata mambaha ngara. Mavatimba kumanzipi timu tingiruramata 5,000 kru nahu, pamata tiwatiwayi kundamara. ¹⁰ Nannga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata 4,000 kru namu. Kamatihu tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. ¹¹ Nari mumindihi indarimitata manngara. Narij yi mavatimbarim indarimitata kuyu mangwin. Yi ambin, nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminga nannga kindamara vata ambin, vami. ¹² Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba nannga kirandu hanandihinirim manambavari. Farisi nannga Sadyusindu kuyurim taminga nannga kindamara vata ambi, vamu.

*Pita Jisasij ambami na nuhaya vami
(Mak 8.27-30 nannga, Luk 9.18-21)*

¹³ Jisas pihi aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kanditiwimi hani nunandi simbirasaran kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Nini, vamba ambandu, vami. ¹⁴ Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi minangiruhiru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremaia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu minata ambavaravara hanjiniindu muvat minga

vaha, vamba ambandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas nuriŋ kitihuta ambami, Hara nariŋambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. ¹⁶ Kamavahi Saimon Pita kimbi nimavamba ambami, Na Got krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami hama. Na Got sihaŋgiyihiyi hamandu Niŋi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Saimon, Jon ŋaniŋ, na kinziŋhiziti. Kandi kuyu niŋandihin naŋ piri niŋindu kru mumuŋga maŋambaramami. Yandi Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama naŋ kuyu kandiŋi ambarami. ¹⁸ Kamataharim naŋ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihanaŋga yaŋirim indarimaŋgarandu haŋiniŋ timba himba kandihaŋi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yaŋirim indarimaŋgarandu haŋiniŋ taŋguti mamuŋgumandiyu.* ¹⁹ Yi naŋ Gotindu tiwiyi kiyihiyiŋdu kindiŋari pihirivihiri siki haŋiniŋ ŋguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niŋi kahaŋirimanaŋa Got ndahara nuŋandi pihuyi kahaŋirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niŋi kuyivirimanaŋa Got ndahara nuŋandi pihuyi kuyivirimandi, vami. ²⁰ Kamavata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ karikarita ambami, Nari krunavundiŋ nimavamba maŋambamara, Jisas krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata Got yihiramami, vamba maŋambamara, vami.

Jisas ambami andindin maŋa andimara vami

(Sapta 16.21—20.34)

Jisas kimuta aŋga yahamiriman vami

(Mak 8.31—9.1 naŋga, Luk 9.22-27)

²¹ Kandihiŋi haŋinda kita Jisas nuŋandi simbirasaraŋ ambami, Yi Jerusalem utini, yaŋ Israelindu aru miku haŋiniŋ, naŋga Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiniŋ, naŋga tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋiniŋindu kumaŋi tamimandiyu. Kamatu kaŋinda sambu kavitin, yaŋ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikiŋgivi kita kwiri haŋi aŋga yahamiriman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasiŋ timbuta tivi hambu uta nuŋ ambahimuta ambami, Aru miŋga, manŋganzikwi. Naŋ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitaŋ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kiviŋirim andina. Na Gotindu indarimit miŋata maŋandina. Na krundu indarimit miŋata andinandihi, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Kru mumuŋga yi naŋga payiman vataŋgata, nuŋambi taŋguti miŋgum. Kamata yi pimi kaviriman maŋa nu ndahara kavum. ²⁵ Kru mumuŋga kandihamata vana maŋandita nuŋandi kwirandi haŋandihinirimindaya timutimutirimandi hama siŋgundirimandi. Hara kru mumuŋga yambirim indariramata kwimirimandi hama sihaŋgiyimandi. ²⁶ Kru mumuŋga piri niŋindu muhimimuhim miŋimandi. Hara nuŋambi siŋgunditi muhimimuhim kandihaŋiniŋ sihanaŋga nuŋ maŋguramirimandiyu. Naŋga nuŋandi kwirandi haŋandihin muhimimuhim kandihaŋi mut

16:16 Jo 6.68-69 naŋga, Hi 1.2 naŋga, 1.5 naŋga, 1 Jo 4.15 **16:17** Mt 17.5 naŋga, 1 Ko 2.10 naŋga, Ga 1.15-16 naŋga, Ef 2.8 **16:18** Jo 1.42 naŋga, Ef 2.20 naŋga, Sk 21.14 * **16:18** Grik kuyuyi, ŋimbi Pita niŋandihin, timba, vava kuyu maŋa ŋandi. **16:19** Mt 18.18 naŋga, Jo 20.23 **16:20** Mt 17.9 naŋga, Mk 9.9 **16:24** Mt 10.38 naŋga, Lu 14.27 naŋga, Si 14.22 naŋga, 2 Ti 3.12 **16:25** Mt 10.39 naŋga, Lu 17.33 naŋga, Jo 12.25 **16:26** Sng 49.7-8 naŋga, Mt 4.8-9

mamiñimandi. ²⁷ Krundu Ñinji miñga nuñandi kutikara hañiniñ nanğa niñuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandiñivi hañi krunavundi sihananğa muhimimuhim vana andindu hañiniñ ngaharamarama nuriñ muhimimuhim ngurimandi. Avi vana andindu hañiniñ avi him ngurimandi. Ñamba vana andindu hañiniñ ñamba him ngurimandi. ²⁸ Yi nariñ kandi ambin, kru tanğuramata kuyu niñindu muvira mañgwimitutu, Krundu Ñinji miñganğ ngitu aru miku miñga maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami
(Mak 9.2-13 nanğa, Luk 9.28-36)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, nanğa niñura Joniñ Jisas timbuta apu kimbantikakayi yahuta nuriñambi kiyimu. ² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuñandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañiniñ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañiniñ ngahu Moses nanğa Elaija yivurahata Jisas nanğa kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ngata Jisasiñ ambami, Aru miñga, niñi kitiriñ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, nanğa mu Elaijarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahihi kanzirisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ñandi nuriñ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihañi kuyu samur muñandihin ambami, Ñinji niñandihin yandi, niñambirim mavindamamañgarata, niñambirim kinziñizitini. Kamataharim nuñandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandiha indarihu nuriñ piñitihini, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu miñgumi. ⁷ Kamatihi Jisas arihañi pata nuriñ miñahandatanda ambami, Piñimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatinğ mangamu. Jisasiñ ndaya ngamu. ⁹ Kamata apu ha mitata miñgumiñgu Jisas nuriñ tikatika kuyu nguta ambami, Ngara vana niñandihin kru mumingañ mañambavarahandamara, ututa Krundu Ñinji hama sava humbañi kita anğa yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasiñ kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbini ambami, Ambandu kuyu hañandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim miñasirivirimandi. ¹² Hara yi nariñ ambin, Elaija payihira kru nuñ mañamangarandu. Kamataharim nuriñandi indarimitiyi Elaijanğ ñamba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Ñinji hamañ ñamba tanğurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ ambamu, Jon kukuyi miñangiruhiru hamarim ambi, vamu.

16:27 Sng 62.12 nanğa, Snd 24.12 nanğa, Sek 14.5 nanğa, Mt 25.31 nanğa, 26.64 nanğa, Mk 8.38 nanğa, Lu 9.26 nanğa, Ro 2.6 nanğa, 1 Pi 1.17 nanğa, Sk 22.12 **16:28** Mk 9.1 nanğa, Lu 9.27 **17:1** 2 Pi 1.17-18 **17:5** Stt 22.2 nanğa, Lo 18.15 nanğa, Sng 2.7 nanğa, Ais 42.1 nanğa, Mt 3.17 nanğa, 12.18 nanğa, Mk 1.11 nanğa, Lu 3.22 **17:9** Mt 8.4 nanğa, 9.30 nanğa, 12.16 nanğa, 16.20 **17:10** Mal 4.5 **17:12** Mt 11.14 **17:13** Lu 1.17

Jisas ñiñi nuñandi sundi ñamba pinguvarami

(Mak 9.14-29 nanğa, Luk 9.37-42)

¹⁴ Jisas nanğa nuñandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambı kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru mumınga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru mınga, ñiñi yandi niñandihin kwınikwınitihı nuñandi kwirandi ni ñambatındı. Kamata sambı ñımbiri ahutunğıyi mıngundi, nanğa kukuyı ndahara mıngundi. Harım ñiñi yandı ni sıhınga. ¹⁶ Nandı simbirasara niñiniñ kiyuyı mıjata payihin andihura avimandı, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Krunavundi tihundu nari, nariñandı indarımangaramanğara ha tikatikama. Nanğa nariñandı indarimit nanğa andındara vana hañiniñ avima. Pamata ñımbiri nari nanğa kiñıngiñi nariñandı pimi kavırıman. Ñiñi kandiha niñi mıjata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihı Jisas sundi ñamba hañandihin ambahımuhi sarıwayıñandı sundi ñamba ha ñiñi hañandihin tihimitahi sikwi avındimi. ¹⁹ Kamata muñımbiri nuñandı simbirasara hañiniñ Jisasıñ nuñambi kiyihihi pata nimavamba kitihumu, Pamatihı ara sundi ñamba kandihañandihin pınguarımındañ vata andihariñ manıngandımi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriñ ambami, Nariñandı indarımangaramanğara vana ha suksımbiri sikwi, harım mambınguvarahara. Nariñ yi kandi ambin, nariñandı indarımangaramanğara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha pınguvarahara. Hara nariñandı indarımangaramanğara vana ha sahi mastetındu kiris ndahara mandarativirandı. Harım sundi ñamba mambınguvarahara. Nari apu niñandihirım yahamırata ndambu uhu vitıra, uhi. Nariñandı indarımangaramanğara vana kiti muhimımuhim vana andihara, vami.*

Jisas kimuta yahamırıman vamba sıhında muñımbiri ambami

(Mak 9.30-32 nanğa, Luk 9.43-45)

²²⁻²³ Jisas nanğa nuñandı simbirasara hañiniñ pırivisa Galili tihıruta nuriñ nimavamba ambami, Krundu Ñiñi mıngan krundu kumangımbañi tamata, nuñ yıvutatamırımandıyu. Kamatu arikingıvi kita kwiri hañi anğa yahamırımandı, vami. Kamavahi nuñandı simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandı mavıha pimitımanğarami.

Kırañınguhu taviyirim timbahiris ngumi

²⁴ Kamata Jisas nanğa nuñandı simbirasara hañiniñ uta pıhu aru Kaperneam yivurahata kiyımu. Kamatihu Gotıñ kirañınguhu tavi hañındurım vata kru timbahiris mıñandu hañiniñ payımu. Pata Pitanj nimavamba kitihumu, Nariñandı ahusiki ndama Gotıñ kirañınguhu tavi niñandihin mınasırıvasırıvarım timbahiris nguhi vaha, vamu. ²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, nguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta manğuyundavarahihi Jisas nuñ nimavamba

17:17 Lo 32.5 nanğa, 32.20 nanğa, Jo 14.9 **17:19** Mt 10.1 **17:20-21** Mt 21.21 nanğa, Mk 11.23 nanğa, Lu 17.6 nanğa, 1 Ko 12.9 nanğa, 13.2 * **17:20-21** Kru indarimit avi nanğa muvıra ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Got nanğa kuyundavaravara vana nanğa itıhañaña vana andımara. Kandıhamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha pınguvarahara. Mu kwımbı manğıyi, vamba ambami, vandu. **17:22-23** Mt 16.21 **17:24** Kis 30.13 nanğa, 38.26

kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miñandu. Kandihaniñ timbahiris ninindu taya miñandu. Nuriñandi krunzapandu miñandu, mana muñiniñindu taya miñandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muñiniñindu taya miñandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriñandi krunzapandu timbahiris mamiñandu. ²⁷ Hara kamatiriniñ ariñ ambituma. Kamataharim uta indu ndañi atinji kavara. Kamata asa kimangima pingirimana hañandihin nuñandi mika ha miñativata timbahiris muñandihin ngina kiyimandi. Timbahiris kandiha miñata nananga ariñambirim tama, vami.

18

Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi nanğa miñga
(Mak 9.33-37 nanğa, Luk 9.46-48)

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañiniñ pata Jisasin nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru nanğa miñga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñiñi muñandi uraramahi payihi nuri kiyimu piriñ hañi tanjuramaramata ³ ambami, Yi nariñ kandi ambin, nari mavi mangimiruta ñiñisirambi kindu maña mangiyimandiraña, Gotindu tiwiyi mangiyimandira.* ⁴ Kru mumiñga nuñambi tanguti miñguti ñiñi nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi nanğa miñga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumiñga yanjirim indariramata ñiñi sukuyipu nimatarim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi, vami.

Ñamba vanavana andihi indarimanğaramanğara vana ñambatindi
(Mak 9.42-48 nanğa, Luk 17.1-2)

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumiñga anditi ñiñi mu yambirim indarimanğarandi nandi ñamba vanayi miñgata yiviti, kandihaman avinda timba muñgi aru miñata nuñandi pingwi hañi simahata kavari tu añakinguku tungñi miñguta kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muvirañ pingirivngiriramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañiniñ pimi kavirimandiyu. Hara kru pingirivngiriramandu hañiniñ pimi aru kavirimandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha pingirivngiriramiti ñamba vana anditanğata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu nanğa tanda tamu nanğandaya kita sihanğiyimana. Nandi kuma arikita nanğa tanda arikita kitunda nañ Got ahu mangimuhimu tuta sihanğindi hañi kavari unamandih. ⁹ Nandi tamiñga timu pingirivngiriramiti ñamba vana anditanğata, tamiñga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamiñga timu nanğandaya kitanda sihanğiyimana. Nandi tamiñga arikita kitanda nañ Got ahutuvarandi heliyi kavari unamandih.

18:1 Lu 22.24 **18:3** Mt 19.14 nanğa, Mk 10.15 nanğa, Lu 18.17 * **18:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanğata kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas nanğa kindandu hañiniñ muhimimuhim vana nuriñambi masamasa andimu vata ambavarami. **18:4** Mt 20.27 nanğa, 23.11 **18:5** Mt 10.40-42 nanğa, Lu 9.48 nanğa, 10.16 nanğa, Jo 13.20 **18:6** Mt 17.27 nanğa, Lu 17.1-2 nanğa, 1 Ko 8.12 **18:7** Lu 17.1 nanğa, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 nanğa, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 nanğa, Mk 9.47

10-11 Nari indarimara. N̄ñji sukisirambi niñindu munir̄im nda, ñimbi maniman sañ vitirama. Nariñ yinda ambin, Got̄indu p̄ihuyi, ññji kaniñiniñindu kutikara hañiniñ, Yavandak nuñandi p̄ihuyi kiyi hama nanğa sihañḡindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu t̄ihi kuyu

(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumingandu sipsip 100 kiti, miñgiyataya yiwariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maniñga, 99 sipsip hañiniñ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip miñgiyataya yiwarahi hañandihin puhirahi. ¹³ Yi nariñ kandi ambin, sipsip hañandihin anğa miñata kinziñzitihi. 99 sipsip manziñgundihu hañiniñir̄im kinziñzitiñmanğarahi. Hara sipsip miñgiyataya siñgundimi hañandihin anğa miñata, kinziñzitiñmanğarahi. ¹⁴ Kamata maña nariñandi Nava nuñandi p̄ihuyi kiyi hama, ññji suksirambi kaniñindu muñandihin yiwaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miñasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi ñiñgiñindu muvat nan ñamba vana anditi, uta nuñ nğa. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuñandi hañiniñir̄im miñasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritingata nuñ anğa miñimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu mañindaritingata, sihinda uta miñgiyavatiñ vaha mana arikimbatin vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriñandi kuyu mañindaritingata, uta krunavundi Jisasir̄im indarimanğarandu ñiniñ amba. Kamatina krunavundi Jisasir̄im indarimanğarandu hañiniñ ndu kuyu ndahara mañindaritingata, nuñ Got̄iñ mañgaha miñga, nanğa kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña miñgan̄ n̄gimañandi. ¹⁸ Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niñi kahañir̄imandiraña, Got̄ ndahara nuñandi p̄ihuyi kahañir̄imandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivir̄imandiraña, Got̄ ndahara nuñandi p̄ihuyi kuyivir̄imandi. ¹⁹ Nariñ yi sihinda ambin, piri niñi nari arikimbat muhimir̄im nda mavi minzayi tamata, yandi Yavandak nuñandi p̄ihuyi kiyi hama nanğa kuyundavaritira nariñir̄im n̄gurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ñimbiiyi tiwir̄imandiyu ha, yi yambi nuriñandi ñiñgiñi kiyiman, vami.

Kuñgi ndu t̄ihi kuyu

²¹ Kandihivi hañi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miñga, krunavundi nandi ñiñgiñindu muvat yan ñamba vana anditi kuñgi kuyivahin, sihinda muñimbiri anditi kuñgi kuyivahin,

18:10-11 Stt 48.16 nanğa, Sng 34.7 nanğa, Lu 19.10 nanğa, Jo 3.17 nanğa, 12.47 nanğa, Hi 1.14 * **18:10-11** Kru indarimit avi nanğa muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu N̄ñji hama krunavundi ñamba vana andita siñgundimu hañiniñ anğa miñir̄im payimi, vamba ambami, vandu. **18:15** Wkp 19.17 nanğa, Lu 17.3 nanğa, Ga 6.1 nanğa, Je 5.19-20 nanğa, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 nanğa, Jo 8.17 nanğa, 2 Ko 13.1 nanğa, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 nanğa, 1 Ko 5.9 nanğa, 5.13 nanğa, 6.1-6 nanğa, 2 Te 3.6 nanğa, 3.14 **18:18** Mt 16.19 nanğa, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 nanğa, Mk 11.24 nanğa, Jo 14.23 nanğa, 15.7 nanğa, 1 Jo 3.22 nanğa, 5.14 **18:21** Lu 17.3-4

kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata nimbiri sikwi kuŋgi kuyivata, ambihafi vaha vahin. Mana pamata nimbiri sikwi nuŋandi namba vana ha kuŋgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yi naŋ ambin, naŋ kru namba vana kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata nimbiri anditi nuŋandi kuŋgi kuyiva. Naŋ namba vana andititi ndahara imutamut nuŋandi namba vanandu kuŋgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maña, simbirasara nuŋandi timbahiris miŋamu haŋandihin nu naŋga kuyu miŋasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miŋasirivasiriva simbira miŋahi simbirasara muhaman nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miŋami. ²⁵ Hara timbahiris miŋami hañdu kimbì ŋguhu ŋandi maŋgyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kaniman, nimburiŋ, naŋga ñiŋisimiŋ naŋga nuŋandi muhimimuhim sihanaŋga ŋgutira kru muŋiniŋ mut miŋamu. Kamatu simbirasara saŋiniŋ yivurahitu, timbahiris ha miŋata yaŋ ŋgumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara saŋ hama aru miku hamandu tandanzapa hañi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaŋ sihingata tavirahanda. Timbahiris nandi miŋamin haŋandihin sihanaŋga kimbì ŋguriman huŋindihi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara saŋ hamandu aru miku hamaŋ mavindihi nuŋ kuŋgi kuyivami. Kamata timbahiris miŋami haŋandihiniŋim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara saŋ hama tapirafi indihuta simbira kihiri miŋandu miŋga nuŋandi 10 timbahiris taya miŋami miŋgaŋ ŋgami. Kamata sikwitaya nuŋ piŋgwi nikiniki miŋavandata ambami, Yandi timbahiris miŋamana ha tihunzanŋzaŋ ŋgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miŋandu hama nuŋandi tandanzapa hañi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miŋamin ha ŋguriman huŋindihi yaŋ sihingata tavirahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara saŋ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miŋandu hamaŋ kru namba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihafi kiŋiŋgiŋi timbahiris miŋami ha miŋasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miŋandu haŋiniŋ ŋgahu nuriŋandi mavimbu avi mandimi. Kamatihi uta nuriŋandi aru miku hamaŋ muhimimuhim vana simbirasara saŋ hama andimi haŋiniŋim ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara saŋ hamaŋ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saŋ namba miŋga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miŋamana haŋandihiniŋim kindam vata, naŋ kuŋgi kuyivasin. ³³ Yi naŋ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miŋandara ndamaŋ sihisihim mandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuŋandi aru miku hama simbirasara saŋ hamarim kitiri kita ambami, Kru kañinda ŋguhu haŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamiman. Kamatin kandihafi kiŋiŋgiŋi timbahiris miŋami haŋiniŋ sihanaŋga aŋga ŋgurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaña ŋandi, muŋiniŋindu namba vana kuŋgi maŋguyivirimandira ha, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama nariŋandi kuŋgi ndahara maŋguyivirimandi, vami.

18:22 Stt 4.24 naŋga, Mt 6.14 naŋga, Mk 11.25 naŋga, Kl 3.13 **18:25** 2 Kin 4.1 naŋga, Neh 5.8 **18:34** Mt 5.25-26 **18:35** Mt 6.12-15 naŋga, Mk 11.25-26 naŋga, Ef 4.32 naŋga, Kl 3.13 naŋga, Je 2.13

19

Navundi nanğa kru miņasihiraramarama vanarim Jisas ambavarami

(Mak 10.1-12 nanğa, Luk 16.18)

¹ Jisas kuyu kaniniñiniñ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambı nu nanğa umu. Kamatihi kandihambu kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payımu. Harim Jisasıñ nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru mumıñga nimburiñ sañınanğa piñguvarahi. Kru kandihama arıñandi tikatika kuyu miñahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu kindi hañandihin ngatiñgiruta mambaha ngandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiñ musa miñami. Kamata andihi kru nanğa navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niñum niñuvañ mitata nimburi nanğa kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandımbat miñgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kitıñgiti mañgıñdu. Kwirandımbat miñgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him hañandihin kru mandavıham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi hañiniñ Jisasıñ ambamu, Kamatahara mumıñdihı Moses arıñ tikatika kuyu nguta ambami, Kru angwimikiyi yihimbivirata navundiñ nguta piñguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nurıñ ambami, Nari tamahumbiri niñiniñ, harim Moses ngatara andihi navundi piñguvarandara. Hara kimangımañi kamata vana mañgiyimi. ⁹ Nariñ yi ambin, kru mumıñga, nimburi kru mamıñaviñgiritira sañınanğa piñguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuñambi navundi miñaviñgirivıñgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarita Jisasıñ nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miñahandıñman vatangata, kindamıñdihı navundi mañuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananğa kuyu kaniñandihin mamıñandu. Got kru minzavativatiñ ndaya tikatika nguhi navundi mañurandu. ¹² Nari indarımara. Kru muvitamuvita niñiniñ kita navundi mañurandu. Muvırañ niñumiñgati kavuhu nurıñandi kwirandi ha ñambatimi. Muvırañ kru kwirandımbisa tavıhamu harim niñi mañgavuhu. Muvıra Gotıñdu tiwiyi kiyihiyıñdu simbirarım indarımamata nurıñambi tikatika kuyu simahata navundi mañurandu. Harim kru kuyu kaniñandihin miñıman virımandi hama miñam, vami.

Jisas niñi hañiniñ mitira yi kınıyi payımu vami

(Mak 10.13-16 nanğa, Luk 18.15-17)

¹³ Kandihıvi hañi krunavundi niñi sukisırambi hañiniñ timbuta Jisas kiyimiyi payımu. Nuñandi kuma ha nurıñandi kwirandi hañi tamata, Got nanğa kuyundavariti, nurıñ nguramam vata andımu.

19:3 Mt 16.1 **19:4** Stt 1.27 nanğa, 5.2 nanğa, Mal 2.15 **19:5** Stt 2.24 nanğa, 1 Ko 6.16 nanğa, 7.2 nanğa, Ef 5.21 nanğa, 5.31 **19:7** Lo 24.1-4 nanğa, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 nanğa, Mk 10.11 nanğa, Lu 16.18 nanğa, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 nanğa, 7.7-9 nanğa, 7.17 **19:12** 1 Ko 7.32-34 nanğa, 9.5

Kamatihura nuḡandi simbirasara haḡiniḡ krunavundi kandihaḡiniḡ ambahimumu. ¹⁴ Kamatiḡu Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ambami, Mitira ḡiḡi haḡiniḡ yi kini niḡi payimu, nuriḡ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindaḡ vataḡgata, ḡiḡi niḡiniḡ maḡa kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuḡandiḡa ḡiḡi haḡiniḡindu miku haḡi tamami. Kamata kiyiḡandata kandi upi haḡu mitata umi.

*Kru ḡaḡira ariku miḡga Jisas naḡga kuyundavarami
(Mak 10.17-31 naḡga, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatiḡi kru mumiḡga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ḡandi andita sihaḡḡiyiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuḡ ambami, Mumindiḡi na yaḡ avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihaḡḡiyiman vataḡgata, Gotindu tikatika kuyu taya miḡahandamaḡgara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandiḡama Jisasiḡ niḡavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihaḡiniḡindu kuyu niḡmata kindi. Krunavundiḡ mayivutatama. Kru na, navundi maminiḡaviḡiri, naḡga navundi na, kru maminiḡaviḡiri. Kipa maminiḡa, kru muḡiniḡ kuyusiḡirata saḡinaḡga maḡataḡguru. ¹⁹ Naminavandu tiwiyi kiḡiḡiḡi nuriḡandi kuyu miḡahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maḡa, sihanaḡga kruḡ ndahara miḡata maviḡi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ḡaḡira hama ambami, Yi sihanaḡga tikatika kuyu kaniḡiniḡ miḡahandandin. Hara yi pamata himiriḡinziḡkiwi kirivitiḡ, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinziḡkiwi miḡga kiyiman vataḡgata, uta nandi muḡimimuhim sihanaḡga ḡguna mut miḡamu. Kamatu timbahiris ha miḡatuta muḡimimuhim maniman saḡ haḡiniḡ ḡgu. Kamatiriḡmana handa Gotindu piḡuyindu avihimiḡḡim miḡimana. Kamata yi naḡga paḡi, vami. ²² Kru ḡaḡira hama muḡimimuhim sambi siḡki naḡga miḡga. Harim kuyu kandiḡa indariḡi nuḡandi mavimbu piḡitiḡi umi. ²³ Kamatiḡi Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ambami, Yi nariḡ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku miḡga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamiriḡandi. ²⁴ Yi nariḡ siḡinda ambin, kamel miḡkwiḡi siḡirisiviḡi siki humbaḡi indiwiriḡ, kru timbahirisindu ariku haḡiniḡ Gotindu tiwiyi kiyihiyiriḡ aviritamandu maḡa aviri mandamaḡi, vami. ²⁵ Nuḡandi simbirasara haḡiniḡ kuyu kaniḡandiḡin indariḡu mavayahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihaḡḡiyimandi, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas nuriḡ tiḡirata ambami, Kru maḡandiḡu. Hara Got muḡimimuhim vana andiḡi, vami. ²⁷ Kamavahi Pita kimbini ambami, ḡgana, ara ariḡandi muḡimimuhim mitata nanaḡga kindandariḡ. Harim ara mum miḡimindaḡ, vami. ²⁸ Kamavahi Jisas ambami, Yi nariḡ kandi ambin, muḡimimuhim kiḡi yivurahiḡandi hiḡiyi, Krundu ḡiḡi miḡga aru ḡimbi naḡgandiḡa aru miku ndu

19:14 Mt 18.2-3 **19:16** Mk 10.17 naḡga, Lu 10.25 naḡga, 18.18 **19:17** Wkp 18.5 naḡga, Lu 10.28 **19:18** Kis 20.13-16 naḡga, Lo 5.17-20 **19:19** Kis 20.12 naḡga, Wkp 19.18 naḡga, Lo 5.16 naḡga, Ro 13.9 naḡga, Ga 5.14 naḡga, Je 2.8 **19:21** Mt 6.20 naḡga, Lu 12.33 naḡga, Si 2.45 naḡga, 4.34-37 naḡga, 1 Ti 6.18-19 **19:23** Mt 13.22 naḡga, Mk 10.24 naḡga, 1 Ti 6.9-10 **19:26** Stt 18.14 naḡga, Jop 42.2 naḡga, Jer 32.17 naḡga, Sek 8.6 naḡga, Lu 18.27 **19:27** Mk 10.28 naḡga, Lu 5.11 naḡga, 18.28 **19:28** Mt 20.21 naḡga, 25.31 naḡga, Lu 22.30 naḡga, 1 Ko 6.2-3 naḡga, Sk 2.26 naḡga, 3.21

mīnzīmīnzī maka nuḡandi hañi mīnzīrimāndī. Kamati yi naḡga kīhīri kindandara narīndahara, aru miku ndu mīnzīmīnzī maka kumanzīpī timutamū, tanda timundu arīkinzīpī tīḡḡīruramatayī mīnzīrimāndīra. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzīpī timutamū, tanda timundu arīkinzīpī taya tīḡḡīruramata hañīnīḡ karatamīrimāndīra. ²⁹ Naḡga krunavundi sihanāḡga yambīrim indarīta, nurīḡandi tavi, nīḡusinavaḡ, nīḡuranavaḡ, nīḡurīmaḡgatiḡ, nīḡīsīmīḡ, nīḡumīnīḡuvaḡ, naḡga nurīḡandi kiva mītamū hañīnīḡ sīhīnda muhīmīmuhīm 100 mīḡīmāndīyū. Kamata sīhaḡḡīyīmāndīyū. ³⁰ Hara kru kasīrambū uyu hañīnīḡ sīhīndīvu sīkwī payīmāndīyū. Kamatu kru sīhīndīvu payū hañīnīḡ kasīrambū urīmāndīyū, vami.

20

Sīmīrasara wain kīvayī sīmīra mīḡamū ḡīnīḡīndū tīhī kuyū

¹ Jīsa sīhīnda ambamī, Yī kuyū nī kru kasīram vu kīyīmāndīyū ḡīnīḡīrim ambīn. Gotīndū tīwīyī kīyīhīyīha kru pīrīvīsa nīḡuva mīḡga maña. Kīvīsīhu nda kruḡ tīmbuhavuta patīn yandī wain kīva nīñī sīmīra mīḡamū vata umī. ² Kamata nūrī naḡga kuyū sīmahata ambamī, Sīmīra mīḡītīra musī hīvīndū tīmbahīris kumba naḡḡanaḡga kīris narīḡ ḡḡurīman, vamba ambamī. Kamata sīmīhī utā wain kīva nuḡandi hañi sīmīra mīḡamū. ³ Kamata kīyīhandata 9 kilok vīrañī aru hama sīhīnda umī. Kamata tīhīrutīhīru upī hañi ḡḡahi kru muvīra saḡ taḡḡuvatata kīyīmu. ⁴ Kamatīhu ambamī, Narīndahara utā wain kīvayī sīmīra mīḡamara. Kamatīra sīmīra mīḡīmāndīravū ḡḡaharamata narīḡ tīmbahīris tītīyī ḡḡurīman, vami. ⁵ Kamavahī umū. Kamata īna mīrīyī kīyīhīhī, naḡga īna mīḡḡurīm saḡḡīndāḡgumī hīrīvīyī aru hama sīhīnda aḡga utā sīwīmaña musa nda andīmī. ⁶ Kamata kīvītītī 5 kilok tīrīmīndīhī sīhīnda utā kru muvīraḡ ḡḡahi tīhīrutīhīru upī hañi taḡḡuvatata kīyīhu ambamī, Nārī mūmīndīhī musī hīvī nārī nīñīndaya saḡ taḡḡuvatata kīyīhāra kīvītītī, vamba ambamī. ⁷ Kamavahī ambamū, Arīḡ kru mūmīḡga sīmīra maḡḡuyī, vamba ambamū. Kamavahū ambamī, Narīndahara utā yandī wain kīvayī sīmīra mīḡamara, vamba ambamī. ⁸ Kamata kīvītītītīhī, nuḡandi sīmīra mīḡahuhū karatamāndī hamaḡ ambamī, Sīmīrasara hañīnīḡ uraramīna patū tīmbahīris ḡḡu. Sīhīndīvu pata sīmīra mīḡayū hañīnīḡ wīsa ḡḡuta, kasīramīyī pata mīḡayū hañīnīḡ ḡḡu, vamba ambamī. ⁹ Kamavahī kru kīvītītī 5 kilok pata sīmīra mīḡamū hañīnīḡ kumba naḡḡanaḡga kīris mīḡamū. ¹⁰ Kamatīhu kru sīmīra nurīḡwīsa mīḡamū hañīnīḡ pata tīmbahīris sambī vaha mīḡīmīndāḡ vamba indarīmū. Hara nurīndahara kumba naḡḡanaḡga kīris mīḡamū. ¹¹⁻¹² Kamata tīmbahīris mīḡamū hambū ḡḡata kīva nīḡuva hama naḡga kuyū mīḡgumū. Kamata ambamū, Kru ndaḡnīnīḡ sīhīndīvu pata mīḡḡīya hīrīvī taya sīmīra mīḡayū ndaḡnīnīḡ tīmbahīris arīḡ ḡḡuna maña nurīḡ ḡḡuna. Ara kīvīsūḡ nda kīta sīmīra tīkatīka mīḡaharīḡ arīḡ īna kīrahīmūhī pata kīvītītītī, vamba ambamū. ¹³ Kamavahū kīva nīḡuva hama kuyū kandīha indarīta sīmīrasara muhamāḡ ambamī, Yambīha, yī naḡ nīamba vana maḡandīn. Nanāḡga, tīmbahīris kumba naḡga kīrīsīm kuyū

simaharinj. ¹⁴ Nandi timbahiris ni minjata uhu. Yi yambi piritamata nan timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndamanj ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. ¹⁵ Niñandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi nuriñ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. ¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu hanjiniñ kasirambu patu, kasirambu kindu hanjiniñ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanğa, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuñandi 12 simbirasara hanjiniñ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniñgin nuriñ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimandanj. Kamatirinj Krundu Niñinj Gotinj kirañinguhu hanjiniñindu aru miku hanjiniñ nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hanjiniñindu kumanğimbañi tamimandiyu. Kamata nuñ ngatingiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa muñiniñindu kumanğimbañi tamimandiyu. Kamatu nuñ kandihanjiniñ ambasuvata piñğirawisita, ahuandiñi yiwurimbimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami.

*Jems nanğa Jon aru miku yivurahimandanj vata andimu
(Mak 10.35-45)*

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu niñisim arikimbat, nanğa niñum Jisas kiyimi payimu. Kamata niñum tanda mikwimikwinita Jisasinj ambami, Nan muhimirim kitwiriman, vami. ²¹ Kamatihu Jisas nuñ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi hanambi Jisasinj ambami, Na aru miku yivurahata, yandi niñi arikimbatinj ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niñandihindu sapa ha manğamanğarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vunğı yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuñ ambamu, Ara andiharinj, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatinj ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vunğı hañi kuvirimandira. Hara yiharamahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminsi simbira niñandihin yandima. Minziminsi maka kandihanjiniñ krundu, yandi Yavandak siwitamami niñinj, vami. ²⁴ Kamatihu Jisasindu 10 simbirasara hanjiniñ niñusi niñura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hanjiniñ uraramahi payihu ambami, Nari ngandara. Aru miku muyindu hanjiniñ nuriñandi krunzaparim ariñandi kuyu taya indarimu vata tikatikatmanğarandu. Nanğa nuriñandi kru aru hanjiniñ, krunavundi nuriñandi kuyu sihananğa minjahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari nanğa manğiyim.

20:16 Mt 19.30 nanğa, Mk 10.31 nanğa, Lu 13.30 **20:18** Mt 16.21 nanğa, 17.22-23 **20:21** Mt 19.28 nanğa, Lu 22.30 **20:22** Mt 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Mk 14.36 nanğa, Jo 18.11
20:23 Mt 25.34 nanğa, Si 12.2 nanğa, Ro 8.17 nanğa, 2 Ko 1.7 nanğa, Sk 1.9 **20:25** Lu 22.25-26 **20:26** Mk 10.43-44 nanğa, Lu 9.48 **20:26** Mt 23.11 nanğa, Mk 9.35 nanğa, Lu 22.26

Narijandi ñiñgiñindu kru muvat aru miñga kiyiman virimandi hama, narijandi simbirakara miñga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, narijandi simbirakara sañ miñga kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Ñiñi hama krunavundi niñambirim simbira miñamu vata mambayimi. Simbira miñata nuñandi kwirandi ha nuñambi nguta kimuta krunavundi sambu mut miñitini vata payimi, vami.

*Jisas kru arikimbat tamiñga ñumi ñiniñ miñavindamami
(Mak 10.46-52 nanğa, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanğa nuñandi simbirasara hañiniñ piñu aru Jeriko mitata umu. Kamatihu krunavundi sambu sikwi nuri nanğa umu. ³⁰ Kamatihu kru arikimbat kwimbi tivi hañi minzita kiyimu. Arikimbat kandihaniñ tamiñga ñumi ñiniñ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbañi pativat ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñiñgi. Na ariñ sihiñga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika narijandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbañi ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñiñgi, na ariñ sihiñga, vamu. ³² Kamavahu Jisas tanğuramata arikimbatin ambami, Yi nariñ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru miñga, ariñandi tamiñga niñiniñ miñaviñiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasiñ arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamiñga hañi timbusarahi, sariwayi ñandiñ tamiñga nuriñandi hañiniñ avindihi tihirañamu. Kamatihu arikimbat Jisas nanğa umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiñ kuyu ngumi

21

(Sapta 21—25)

*Jisas Jerusalem aru miku indiwimañandimi
(Mak 11.1-11 nanğa, Luk 19.28-40 nanğa, Jon 12.12-19)*

¹⁻² Jisas nanğa nuñandi simbirasara hañiniñ Jerusalem yivurahirimindiñu ariñindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta piñu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Piñu kututa ngariñ ndañi umara. Uta sikwitaya ngitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñiñi nuñandi handahara nu nanğa kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niñi timbuta payimara. ³ Kamatira kru mumingga nariñirim kuyu mu ambitiñgata ambamara, Donki arikita niñiniñ, Aru hama simbira nanğa, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niñandiñirim kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niñandiñin ambavaramara, Niñgamara. Narijandi aru miku niñma payi. Nu kru ñimbi maniman hama payimañandi. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

20:28 Lu 22.27 nanğa, Jo 13.14 nanğa, Fl 2.7 nanğa, 1 Ti 2.6 nanğa, Ta 2.14 nanğa, 1 Pi 1.19
20:30 Mt 9.27 nanğa, 15.22 **21:3** Mt 26.18 **21:5** Ais 62.11 nanğa, Sek 9.9 nanğa, Jo 12.15

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andimu. ⁷ Kamata donki ninjumu nanja ñinji ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nurinandi mikwiri kuta hanjinj donkindu kuti hañi yivutihumu. Kamatihi Jisas kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatihi krunavundi sambu nurinandi mikwiri kuta hanjinj siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatihi muvira ahumakamaka miki nanja hanjinj tahirandahira kindimbatiyi tamamumu. ⁹ Kamatindi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndanjinj nanja sihindi payimu ninjinj, sihananja nimavamba tanjovihumu, Devit Ninjunjgirim kinzihinzitim. Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nimanj, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihinzitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhi, pihu aru hañindu krunavundi sihananja ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu krunavundi nu nanja umu hanjinj ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minja. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu minja payi, vamu.

Timbahiris simbira minjahu pinguvarami

(Mak 11.15-19 nanja, Luk 19.45-48 nanja, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotinj kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira minjumu hanjinj sihananja pinguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hanjinjindu pina hanjinj, nanja kava tamahuhu mut minjandu hanjinjindu minziminsi maka hanjinj minjasingivarami.* ¹³ Kamata nurinj ambami, Gotindu anjwimikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi ninjanjihin yi nanjandaya kuyundavaravara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nanja kipa nanja hanjinjindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotinj kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihi taminja ñumi nanja tanda ñamba hanjinj nu kiyimiyi payihu nurinj minjavindamami. ¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotinj kirañinguhundu aru miku hanjinj nanja tikatika kuyundu mirimba nanja hanjinj, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hanjinj ngamu. Nanja ñinjisirambi Gotinj kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tanjovihumu, Nari Devit Ninjunjgirim kinzihinzitimara, vahu indarimu. Harim nurinj kitiritihi, Jisasinj nimavamba kitihumu, Na ñinjisirambi ninjinj kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu anjwimikiyi ngatinjgiruta mambaha ngandara. Devit Gotinj ambami, Ninji sukisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nurinj mitata pihu aru hañindu tapirani pindihami. Kamata anja pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nanja, 11.20-24)

21:8 2 Kin 9.13 **21:9** Sng 118.25-26 nanja, Mt 23.39 **21:11** Mt 21.46 * **21:12** Kava nanja muhimimuhim, kru mut minjandu hanjinj, kandihanjinj Gotinj kirañinguhu upiyindu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hanjinj mut minjirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut minjandu. Rom nanga Grikindu timbahirisiyi mut maminjandu. **21:13** Ais 56.7 nanja, Jer 7.11 nanja, Mk 11.17 nanja, Lu 19.46 **21:14** 2 Sml 5.8 nanja, Ais 35.5-6 **21:15-16** Sng 8.2

¹⁸ Kamata kivisuŋ nda Jisas sihinda pihu aru hañi anġa uhi, nuŋ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tivi hañi ŋgahi ahu fik muŋandihin kiyihi arihañi umi. Hara ŋgahira kandihañi kandi maŋġiyimi. Miki haŋiniŋ ndaya kiyihu ahu fik haŋandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninġanzikwi, vami. Kamavahi sariwayinandi ahu fik haŋandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kandiha ŋgata pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatih i ahu fik niŋandihin sariwayinandi kwiriñandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Nariŋ yi kandi ambin, nari indarimaŋgarata, nariŋandi indarimit arikita maŋġiti, yi ahu fik niŋandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanga kandi vana nindaya maŋandihara. Apu ndaŋandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta añaŋġuku ndaŋi miŋgu vamba ambitira, ambahara maña andih i. ²² Ara indarimaŋgarata Got naŋga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miŋirim ambirimandira ha, nari miŋimandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ŋgumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 naŋga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotiŋ kirañinġuhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiŋ ambaramami. Kamatihi Gotiŋ kirañinġuhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniŋandihin paŋundu miŋata kanimata vana ni andina. Naŋga nindimbanzikwi ñimbi ŋguta ambahi kanimata simbira miŋana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariŋ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yaŋ kandi ambitira ŋgatanda, yi nariŋ yaŋ ninimbaha taya ñimbi ŋguhi simbira miŋandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiŋ kukuyi miŋaŋgirundi vana ha pañindu miŋami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriŋambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriŋ ariŋ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuŋambirim maŋindarimaŋgarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kaŋandihin krundu vana vatanga krunavundirim piŋitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba ambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara maŋgandariŋ, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Yindahara ninimbaha taya yaŋ ñimbi ŋguhi simbira kaniŋandihin miŋandinirim nariŋ maŋambiminda, vami.

Kru muminġandu ñiŋi arikimatindu tih i kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiŋ kirañinġuhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru muminġa kru ñiŋi nuŋandi arikita. Nuŋandi ñiŋi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiŋi, musi uta wain kiva ndaŋi simbira miŋa, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniŋ ambami, Yaŋ yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuŋandi indarimit

21:19 Lu 13.6 **21:21** Mt 17.20 naŋga, Lu 17.6 naŋga, Jo 14.12 naŋga, 1 Ko 13.2 naŋga, Je 1.6 **21:22** Mt 7.7-11 naŋga, 18.19 naŋga, Mk 11.24 naŋga, Lu 11.9 naŋga, Jo 14.13-14 naŋga, Je 5.16 naŋga, 1 Jo 3.22 **21:23** Jo 2.18 **21:26** Mt 14.5 naŋga, 21.46 naŋga, Mk 6.20 naŋga, Lu 20.6 **21:28** Lu 15.11

hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niŋuva uta ñiŋi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiŋi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara maŋumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiŋi arikimbat hañindu ninindaya niŋuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nariŋ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiña haŋiniŋ, naŋga navundi kru miŋaviŋgiriŋgiri haŋiniŋ wisa Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariŋ tititi vana taya isihuramami, hara nuŋirim maŋindariŋgaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiña haŋiniŋ, naŋga navundi kru miŋaviŋgiriŋgiri haŋiniŋ niŋambirim indariŋgaramu. Kandihamata vana andihu ŋgamara, hara nariŋandi indarimit hambu tivirahi niŋambirim maŋindariŋgaramara, vami.

*Kru ñamba ŋiniŋ wain kiva karatamandu haŋiniŋindu tih kuyu
(Mak 12.1-12 naŋga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku haŋiniŋ sihinda ambami, Sihinda tih kuyu muŋandihin indarimara. Kru muminga wain kiva miŋami. Kamata tapa haŋandihin timbayi tama taŋgirata arindihuyivimi. Kamata kiva tuŋgi hambu wain kiris taŋguvusivusirim kumba kayivata musa miŋata, kru kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta ŋandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miŋimandiyu vata kiva ha nuriŋandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain haŋiniŋ kandi tamirim andimi. Kamatihi nuŋandi simbirasara saŋ muviraŋ uta kiva simbira miŋamiña haŋiniŋ kiyuyi nuŋandi wain mindi miŋamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihi kru kiva hañi simbira miŋandu haŋiniŋ simbirasara saŋ haŋiniŋ miŋata, muhaman yivuta, muhaman yivutatamahu kimuhi, muhaman timba kavaramu. ³⁶ Kamatihi kiyihatamata kiva niŋuva hama sihinda nuŋandi simbirasara saŋ muviraŋ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimaŋgimañi simbihi haŋiniŋ tarativirata sambimari simbihi. Kamatihi kiyayi simbira miŋamu haŋiniŋ simbirasara saŋ kandihaniŋ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihi kita kiva niŋuva hama nuŋandi ñiŋi timbanzikwiŋ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niŋuva ambami, Yandi ñiŋi niŋandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva hañi simbira miŋandu haŋiniŋ ŋgahu ñaniŋ payihi nuriŋambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru nima niŋuvandu muhimimuhim nu miŋimandi. Harim nuŋ yivutatamata, niŋuvandu kiva ni ara miŋim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamaŋ miŋahandata piŋgiriŋta uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niŋuva hama pata kru nuŋandi kiva hañi simbira miŋandu haŋiniŋ pamata musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuŋ ambamu, Kru ñamba kandihaniŋ piŋgarimandi. Kamata wain kiva ha miŋata kru muŋiniŋ ŋguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miŋamiña tiwimiyi yivutihuramata nuŋ ŋgumandiyu,

21:32 Lu 3.12 naŋga, 7.29-30 **21:33** Mt 25.14 * **21:33** Wain kivandu tih kuyu niŋandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ŋgami. Got krunavundi Israeliŋ andimirim tih kuyu. Tih kuyundu sapa ha nimata. Kiva niŋuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. **21:35** Mt 22.6
21:38 Mt 27.18 **21:39** Hi 13.12

vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, Nari Gotindu anŋwimikiyi kuyu mandambu niŋu ŋgatiŋgiruta mambaha ŋgamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu haŋiniŋ ŋamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miŋahandahandandu timba avi ŋandi kiyi. Aru hama nuŋambi kandihi ha andihi yivurahahi ara ŋgahariŋ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariŋ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariŋ Got tihimitata krunavundi muŋiniŋ miŋimandi. Kamati nuŋandi tiwiyi kita, nuŋandi kuyu taya miŋahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihaŋi miŋgata yivirimandi hama punzi haŋiniŋ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ŋgimba muyi miŋgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihaman yiviti miŋindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiniŋ naŋga Farisi tihi kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariŋambiriminzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasiŋ miŋahandimindaŋ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumu.

22

Kru naŋga navundiŋ miŋavisihuramata ŋahuraviravindu tihi kuyu (Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku haŋiniŋ tihi kuyu mu ŋguta nimavami, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku mumingandu maŋa. Kru ŋiŋi nuŋandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ŋahuravimi. ³ Kamata timu kandihaŋi payimandiyu vata kruŋ ambami. Kamata ŋaŋa hivi haŋi nuŋandi simbirasara saŋ haŋiniŋ uta kru kandihaŋiniŋ timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nuŋandi simbirasara saŋ muviranŋzikwi simbita ambami, Uta kru ambasimin haŋiniŋ nimavamba ambamara. ŋgamara, nu nuŋandi bulmakau kru muvira naŋga sihim muvira kwirandi naŋga haŋiniŋ ndahara yivutatamata ŋaŋa nuŋandiha siwitami. Kamataharim pata ŋamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara saŋ haŋiniŋ uta kru haŋiniŋ ambami maŋa ambavaramu. Kamatihura nuriŋandi kuyu maŋindarita siŋgunziŋgu umu. Muhama nuŋandi kivayi umi. Muhama nuŋandi timbahiris simbira miŋirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara saŋ haŋiniŋ miŋahandata sihuminguyi ŋguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihi aru miku hamaŋ kitiritihi nuŋandi saŋganzara haŋiniŋ simbihi umu. Uta kru nuŋandi simbirasara saŋ yivutatamamu haŋiniŋ sihananŋga yivubarahu kimuta mitumu. Kamata nuriŋandi pihi aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nuŋandi simbirasara saŋ haŋiniŋirim

21:42 Sng 118.22-23 naŋga, Ais 28.16 naŋga, Mk 12.10 naŋga, Si 4.11 naŋga, Ro 9.33 naŋga, Ef 2.20 naŋga, 1 Pi 2.6-8 **21:44** Ais 8.14-15 naŋga, 60.12 naŋga, Dan 2.44-45 naŋga, Sek 12.3 naŋga, 1 Pi 2.8 * **21:44** Kru indarimit avi naŋga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niŋandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumingga yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ŋgamara. **21:46** Mt 21.11 naŋga, 21.26 naŋga, Lu 7.16 naŋga, Jo 7.40 **22:4** Mt 21.36 **22:6** Mt 21.35

ambami, Kru nanğa navundiŋ miŋavisihuramata ñahuraviravindu ñaña siwi kiyi. Hara kru uraramasimin haŋiniŋ aviŋiniŋ ma, harim pata mañirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingirifi uhu kru sihanaŋa ngimandira haŋiniŋ, uraramitira timu niñi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara saŋ kandihaŋiniŋ kwimbi sihanaŋayi siŋgunziŋgu uhu kru navundi ngamu haŋiniŋ yivutihuramamu, kru navundi ñamba ŋiniŋ nanğa aviŋiniŋ. Kamatihu pata ñirim minzihu tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata kru navundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nuriŋ ngirim indihumi. Kamata ngahira kru mundama mikwiri avi kru nanğa navundiŋ miŋavisihuramata ñahuravindu hiviŋi tamandu ŋandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambiha, na mumindihi mikwiri aviŋandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu maŋgiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara saŋ haŋiniŋirim nimavamba ambami, Nuŋandi kuma tanda ni simahata kaviritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihañi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got kru navundi sambu uraramandi. Hara minzavativatiŋ ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

*Timbahiris Sisariŋ nguhu vaha mana mambaha nguhu
(Mak 12.13-17 nanğa, Luk 20.20-26)*

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasiŋ kindimbuhirata ngatingurimindaŋ vata kuyu ñamu. Jisasiŋ kuyusihiritiriŋ kuyu aka vu ambiti, nuŋandi kuyu kandihañi nuŋ ngatingurimindaŋ vata indariramamu. ¹⁶ Kamata nuriŋandi simbirasara haŋiniŋ nanğa Herotinduyindu kru muviraŋ simbihu, Jisas kiyimiyi uta nuŋ ambamu, Ahusiki, ara naŋ ngandariŋ, na kandiŋaya ambavava miŋga. Kamata kru navundiŋ kuyu kandiŋaya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumingarim ndahara mambiŋitundana. Na kruŋ kuyu siwimaña ndaya ambaramandana, ñimbi nanğa ŋiniŋ nanğa ñimbi maniman ŋiniŋ. ¹⁷ Kamataharim ariŋ ambina ngim. Na pamata indarina, Sisariŋ timbahiris nguhariŋ vaha, mana mambaha nguhariŋ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriŋandi indarimit ñamba ha atinda ngami, harim ambami, Kru kuyusihirimbihapaha nari, yaŋ mumindihi kuyusihirim andira. ¹⁹ Yaŋ timbahiris tamandara muha isihuramitira ngitin, vami. Kamavahi timbahiris miŋgiya kiris taya nu kiyimiyi miŋata payimu. ²⁰ Kamatihu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, Ñimbi nanğa kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisariŋdu, vamu. Kamavahu ambami, Sisariŋdu him Sisariŋ ngumara, Gotindu him Gotiŋ ngumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiha indarita pindirata, nuŋ mitata umu.

*Jisasiŋ Sadyusi kru kimuta anğa yahamirarim kitihumu
(Mak 12.18-27 nanğa, Luk 20.27-40)*

²³ Kandihiŋi hañindaya Sadyusi Jisas kiyimiyi payimu. Kandihaŋiniŋ ambarasiŋmu, Kru kimundu haŋiniŋ anğa mayahamirimandiyu,

varasimu. Harim Jisasiṅ nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru muminga ṅiṅi maṅgavimat kwimitingata, nimburiṅ niṅjura urata ṅiṅi kaviti, niṅusindu krunzapa ha manzingundimi, vamba ambami. ²⁵ Kuha ariṅandi ṅiṅgiṅi kru minza susukiyindu taya kuma timu, tamu arikinziṅi ṅiṅgiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ṅiṅi maṅgavumi. Harim niṅjura Yaṅgiv hama navundi kandihanambiṅ urami. ²⁶ Kamatihi niṅjura Yaṅgiv hama ndahara ṅiṅi maṅgavimat kimumi. Kamatihi Kari hama ndahara siwimaṅanda ṅiṅi maṅgavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihananga kimuta mituhu, kita imbi navundi haṅambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haṅiṅiṅ aṅga yahamirimandiyu tiwimiṅi navundi haṅambi nin nimburi sikwi niṅjusi niṅjura kuma timu, tamu arikinziṅi ṅiṅgiruramata haṅindu nimburi kiyimandi. Ngandana, nuri sihananga nuṅ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriṅ kimbambami, Nari Gotindu aṅgwimikiṅi kuyu kindi haṅandihin mambaha ngandara. Naṅga nari Gotindu tikatika ndahara maṅandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuṅandi pihuyi kindu haṅiṅiṅ navundi maṅjurandu. Siwimaṅa ṅandi, krunavundi kimuhimu haṅiṅiṅ aṅga yahamirimandiyu hiviyi, kru haṅiṅiṅ navundi maṅjurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta aṅga yahamirimandiyu vava vana niṅandihinirim nariṅ kitiwiriman. Nari Gotindu aṅgwimikiṅi kuyu kindi haṅandihin ngatingiruta mambaha ngandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ṅimbi Abraham, Aisak, naṅga Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaṅi kindu haṅiṅiṅ Gotindu ṅimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihaṅgiṅdu haṅiṅiṅ Gotindu ṅimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara sihaṅgiṅdu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuṅandi kuyu kandihana indariṅu maviyahavarami.

Gotindu tikatika kuyu kimaṅgimanziṅkiwi
(Mak 12.28-31 naṅga, Luk 10.25-28)

³⁴ Kamata Farisi Jisasiṅ Sadyusiṅ kuyu hindi miṅayihhi vava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiṅiṅi payimu. ³⁵ Kandi ṅiṅgi haṅiṅi tikatika kuyu miṅasirivasiriva muminga ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasiṅim ambiti ṅgitin vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimaṅgima, tikatika kuyu muviran sihananga tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Nari Gotiṅ miṅjata maviṅiṅi tamamara, ariṅandi Aru niṅan. Nari nuṅ nariṅandi maviṅguku naṅga, nariṅandi maviṅiṅi naṅga, nariṅandi indarimit naṅga miṅjata maviṅiṅi tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniṅandihin aru, naṅga kimaṅgimanziṅkiwi. ³⁹ Naṅga tikatika kuyu siwimaṅa muha niṅandihin. Nambi nandi kwirandirim mavindamandana maṅa, sihananga kruṅ ndahara miṅjata maviṅiṅi tama. ⁴⁰ Kuyu ariṅita kaniṅiṅiṅ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihanangandu kuyu sapa. Naṅga kru Gotindu kuyu

22:24 Lo 25.5 **22:29** Jo 20.9 **22:30** 1 Jo 3.2 **22:32** Kis 3.6 naṅga, Mt 8.11 naṅga, Mk 12.26 naṅga, Lu 20.37 naṅga, Si 7.32 **22:33** Mt 7.28 **22:37** Lo 6.5 naṅga, 10.12 naṅga, Lu 10.27 **22:39** Wkp 19.18 naṅga, Mk 12.31 naṅga, Ro 13.9 naṅga, Ga 5.14 **22:40** Mt 7.12 naṅga, Ro 13.10 naṅga, Ga 5.14 naṅga, 1 Ti 1.5

miŋata ambavaravara haŋiniŋ kuyu yihimbiviramundu kuyu sapa, vami.

Jisas Farisiŋ kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 naŋga, Luk 20.41-44)

⁴¹ Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nurinŋ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuŋandiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu ninindu ŋiŋi, vami. Kamavahi nuŋ nimavamba ambamu, Nu Devit niŋuŋiŋgi, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nurinŋ nimavamba kitihumi, Hara mumindihi Gotindu Maviŋiŋi nuŋ indarimit ŋguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandi Aru miŋga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandi Aru hamaŋ ambami, Na yandi kuma kandi samba nimbu minzirimana. Kamatina nandi miku haŋiniŋ tamitin nandi tiwiyi kiyimandiyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ŋgamara. Devit nuŋambi kru kandihamarim ambami, Na yandi Aru miŋga vamba ambami. Hara pamatarim kru kandihama Devit niŋuŋiŋgi, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasiŋ kuyu kimbɪ maŋambami. Kamata kandihivi haŋi kita, Jisasiŋ muhim vanarim kitihuhitihurim piŋitumu.

23

Farisi naŋga tikitika kuyundu mirimba naŋga ŋiniŋ ndu vana
(Mak 12.38-39 naŋga, Luk 11.43 naŋga, 11.46 naŋga, 20.45-46)

¹ Mutiwimiyi Jisas krunavundiŋ naŋga nuŋandi simbirasaraŋ kuyu ŋgumi. ² Kamata ambami, Moses tikitika kuyu ambavarami maŋa, nariŋ tikitika kuyundu mirimba naŋga haŋiniŋ naŋga Farisi haŋiniŋ tikitika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharim muhimimuhim kuyu nariŋ ŋgumandiyu haŋiniŋ indarita miŋahandamara. Hara muhimimuhim vana andindu haŋiniŋ mamihandamara. Muhimimuhim kuyu sambɪ ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamihandandu. ⁴ Krundu tivinŋiŋiŋi pimi tupi ŋandi simahata kavuramimaŋandihu kru kavuŋgavu aviritamandu. Hara nurinambi pimi musimbiri ndahara kruŋ ŋguramata kavuhavurim kuma maŋgundu. ⁵ Muhimimuhim vana andindu haŋiniŋirim, kru ŋgimandiyu vata andindu. Got naŋga kuyundavaravararim tavi aru mirimbaŋi simahandu. Kamata mikwiri nurinandi kuta haŋi ŋapiru hambu siri siki kutanŋguta timbuvarandu.* ⁶ Kamatindi timu vanayi minziminzi maka kasiramiyindu haŋiniŋ nuri taya miŋandu.

22:42 Jo 7.42 **22:44** Sng 110.1 naŋga, Mt 26.64 naŋga, Si 2.34 naŋga, 1 Ko 15.25 naŋga, Hi 1.13 **22:46** Mk 12.34 naŋga, Lu 14.6 naŋga, 20.40 **23:3** Mal 2.7-8 **23:5** Mt

6.1 * **23:5** Got naŋga kuyundavaravararim tavi haŋiniŋ sukisirambi timbahiris tamatama paŋa maŋa Juda hati musa miŋandu. Gotindu aŋgwimikiyindu kuyu muhiriti sirambi aŋgwimiki sukisirambiyi yihimbivirata paŋa kandihani kundandu. Kamata kandihaniŋ nurinandi kumaŋgak haŋi kiŋgiraramata, tavi mirimba haŋi simahandu. Aŋga Miŋamiŋa 13.9 naŋga 13.16 naŋga Tikitika Kuyu 6.8 naŋga 11.18yi ŋgamara. Naŋga Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu miŋahandandu. Kamata mikwiri nurinandi kuta haŋi ŋapiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikitika kuyundu mirimba naŋga haŋiniŋ naŋga Farisi nimata indarindu. Krunavundi ariŋ ŋgata ambirimandiyu, Niŋiniŋ Gotindu tikitika kuyu miŋahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got naŋga kuyundavaravararim kumaŋgak aruru kumaŋi tamata, tavi aruru mirimbaŋi simahandu. Kamata siri siki kutanŋguta mikwiri ŋapiru hambu timbuvarandu, vami. **23:6** Mt 6.5 naŋga, Mk 12.38-39 naŋga, Lu 11.43 naŋga, 14.7

Nanğa Got nanğa kuyundavaravara taviyi nuri taya minziminzi upiyi kasiramivu minziminda vata andindu. ⁷ Kamata tihirutihiru upiyi krunavundi ariñ kuyu avi nguta, ahusiki virimandiyu vata pirikindu. ⁸ Hara nariñirim, kru ahusiki vata mañambamu. Ahusiki nariñandi minzavat miñgandaya kiyi. Nari sihananğa niñjusi niñjura. ⁹ Nari piri niñindu kru mumiñgarim yava vata mañambamara. Nariñandi Nava minzaminza nuñandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nanğa nariñirim kru miku niñin vata mañambamu. Nariñandi miku minzamiñgandaya, Kru Got krunavundi nuñandiñ anğa miñimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Nariñandi aru hama nariñandi simbirakara miñga kiyim. ¹² Kru nuñandi ñimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ñimbi maniman miñga kiyimandi. Ara kru nuñandi ñimbi tañguti miñgurimandi hama, Got anditi ñimbi aru nanğa miñga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñin. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindiñariha krunavundindu kipumikayi kiviñita nariñambi mañindihundara. Krunavundi indiwirimindiñihu nuriñandi kindiha kiviñindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñin. Nari piriñisa nanğa añakiñguku muvumuvu kindanğinda andihara, minzavat miñgandaya nariñandi simbirasara miñga yivurahandi. Kamata nariñ nu ñamba vanarim tarativiramangarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamınğa ñumi niñin kru muñinñ kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumiñga Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihininu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiñramandi. Kandihanandihiniñim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumiñga gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kindi hañandihininu ñimbi yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiñramandi. Kamata ambiriñmandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwinikwini nanğa tamınğa ñumi niñin, Gotindu tamınğañi mumindiñbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotiñ kirañinguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. Gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kita, Gotiñ kirañinguhu tavi ha andihini gol kindiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanğa nari ambandara, Kru mumiñga Gotiñ kirañinguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiñramandi. Kandihanandihiniñim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumiñga muhimimuhim Gotiñ kirañinguhu pina kimba hañi kindi hañinñ yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiñramandi. Kamata ambiriñmandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari tamınğa

23:11 Mt 20.26-27 nanğa, Mk 9.35 nanğa, 10.43-44 nanğa, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nanğa, Snd 15.33 nanğa, 29.23 nanğa, Ese 21.26 nanğa, Lu 14.11 nanğa, 18.14 nanğa, Je 4.6 nanğa, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52 * **23:13-14** Kru indarimit avi nanğa muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kindiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñin. Nari navundi kindahu hañinñ kuyusihirata nuriñandi tavi kipa miñandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nanğa kuyundavarambara kuyu piñgirindara. Nari ngatiñgirutiñguru hiviyi pimi aru sikwi miñimandira. Mak 12.40yi ngamara. **23:16** Mt 5.33-34 nanğa, 15.14

ñumi ñiniñ, Gotindu tamiñgañi mum ndimbanzikwi aru him. Gotiñ kirañinguhu him vaha aru, mana Gotiñ kirañinguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañinguhundu ha kirañinguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotiñ kirañinguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru mumiñga Gotiñ kirañinguhu pina hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha kirañinguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nañga muhimimuhim pina himba hañi kindi hañiniñ nañga tikatikatiramandi. ²¹ Nañga kru mumiñga Gotiñ kirañinguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha Gotiñ kirañinguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotiñ nañga Got nuñambi kirañinguhu tavi kandihani kindi hamañ nañga tikatikatiramandi. ²² Nañga kru mumiñga Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuñandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, nañga Got nuñambi minziminzi maka kandihani minzindi hamañ nañga tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nañga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ñiniñ. Nari sahi kivayindu sukisirambi hañiniñ kumanzipi timutamu tingiruramata tamarahata miñgiyataya Gotiñ ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata hañiniñ mitamaraja. Krunavundiñ titi vanayi taya ngatingirutingiru vana, sihingaha vana, nañga indarimañgaramañgara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru hañiniñ miñahandata, tikatika kuyu mu hañiniñ ndahara mamitamara. ²⁴ Tamiñga ñumi nari, kru muñiniñ kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru mumiñga akavat suksimbiri nuñandi misi hañi kiyihi ngata miñata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha mañimat kuvirata kamel ha nañga mirihi miñgundi maña ñiniñ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nañga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ñiniñ. Nari maki nañga kuku kuvirahuvira vuñgi hañiniñ kutihambu taya ñañirandamandara. Hara ñaña him kandihani kundandara hañiniñ kipa miñamiña vana, nañga nariñambirimindaya indaritari vanayi miñandara. ²⁶ Farisi na tamiñga ñumi, kuku kuvirahuvira vuñgi ha mavi hambu visa ñañirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñañirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nañga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ñiniñ. Nari krunzava mu maña suñi nañga tañgusiharahu kindi maña ñiniñ. Krunzava kandiha tapiravu ngina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nañga ñamba himiñgim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ngata niñiniñ kru tititaya kiyihiyi ñiniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyusihiri vana nañga tikatika kuyu miñata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ninin. Nari kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanininindu sava humba avinzikwi musa minjandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hanininindu sava ha kanzi minjahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara aningitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriņ nguramata kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara haninin mayivutatamaharin, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim narinandi kuyu kandihani narinambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavarandu haninin yivutatamandu hanininindu ninisim maña kira. ³² Kamataharim uta narinandi naningitakiñandu namba vana haninin anditira arutimi.

³³ Nari tau namba ninin maña. Nari ahutuvarandi heliyirim mandarahirindara. Nariņ Got ngatingiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara haninin, nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa haninin, nanğa kru indarimit avi nanğa haninin simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muviraņ yivutatamirimandira, muviraņ ahuandiñi yivuwirimbiandira. Muviraņ Got nanğa kuyundavaravara tavi narinandi hañi tamata pingirawismandira. Kamata narinandi pihu aru hañi kaharivitira tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananğa piri niñindu tititaya kindu haninin yivutatamandu hanininindu pimi ha, nari nangandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu haninin yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia nanin Sekaraiaņ timu Gotiņ kirañinguhu pina, tamu Gotiņ kirañinguhu tavi pirinimbirin tamata yivutatamamara. Kamataharim namba vana kandihaniñdu pimi ha narinambi kavirimandira. ³⁶ Nariņ yi kandi ambin, namba vana sihananğa kandihanininindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu nininin yivurahimandi, vami.

Jisas Jerusalem indarihi mavindimi

(Luk 13.34-35 nanğa, 19.41-44)

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu minjata ambavara haninin yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu haninin minjamiņa yivutatamirim timba kavarandana. Sambi nimbiri nandi ninisim haninin akakara ninum nuñandi ninisimin ambindiwivu yivunimbirindi maña yivunimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu narinandi pihu ni nambatita sangiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariņ ambin, nari yaņ sihinda mangimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu nimbiryi payimi nimaņ Got avingaritamam, vamba ambirimandira, vami.

24

Jisas Gotiņ kirañinguhu tavi nambatirimandi vami

(Mak 13.1-2 nanğa, Luk 21.5-6)

23:31 Si 7.52 **23:33** Mt 3.7 nanğa, 12.34 nanğa, Lu 3.7 **23:34** Mt 10.23 nanğa, 1 Te 2.15 **23:35** Stt 4.8 nanğa, 2 Sto 24.20-21 nanğa, Hi 11.4 **23:37** 2 Sto 24.21 nanğa, Sng 17.8 nanğa, 91.4 nanğa, Si 7.59 nanğa, 1 Te 2.15 **23:38** 1 Kin 9.7-8 nanğa, Jer 12.7 nanğa, 22.5 **23:39** Sng 118.26 nanğa, Mt 21.9

¹ Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniŋ nu kiyimiŋi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniŋ Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ha naŋga muhimimuhim upi kandihañindu hañiniŋ isihuramindaŋ vata andimu. ² Kamatihura nuriŋ kuyu nimata ambami, Nari tavi paŋgarivaŋgari niñiniŋ ŋgara. Nariŋ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbaŋi maŋgiŋimandi. Sihananaŋga yivukuvimbirata kavariŋu miŋgurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambi yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 naŋga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hañiniŋ ndaya pata nuŋ kitihuta ambamu, Ariŋ ambina ŋgim. Pandiwimira kandihamata vana hañiniŋ yivurahirimandiyu. Naŋga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ŋgata ambimindaŋ, Jisas aŋga pati piri niñandihiŋ siŋgundirimandi, vamba ambimindaŋ, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbimbi ambami, Nari taminaŋga naŋga kiyimara. Nariŋ kru muminaŋga kuyusihiŋirimandihi. ⁵ Kru sambimbi pañimbaŋi yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandiŋ aŋga miŋimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambimbi kuyusihiŋirimandiyu. ⁶ Nari saŋga arurundu pirindim indarimandira, naŋga saŋga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari taminaŋga naŋga kiyimara. Nari mambindiramarara. Muhimimuhim kandihañiniŋ yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hañiniŋ naŋga kurihirimandiyu. Naŋga aru miku muñiniŋindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hañiniŋindu kru naŋga kurihirimandiyu. Naŋga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Naŋga muvumuvu pirimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihañiniŋ, navundi ñiŋi kavirimindihu kañinda atikimaŋi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariŋ miku ŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamimandiyu. Kamata nariŋ pimi ŋguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari naŋga kiyi. Harim krunavundi sihananaŋga nariŋambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambimbi yambirim indarimaŋgarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihañiniŋ nuriŋambi masamasa kitiri kita, nuriŋambi nuriŋandi miku ŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamimandiyu. ¹¹ Naŋga, kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara kuyusihiŋiriŋiŋ sambimbi yahata, krunavundi sambimbi kuyusihiŋirimandiyu. Kamata krunavundi nuriŋandi kuyusihiŋiriŋguyu hañiniŋ miŋahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hañiniŋ

24:2 Jer 26.18 naŋga, Mai 3.12 naŋga, Lu 19.44 * **24:2** Matyundu angwimikiŋi kuyu kutanaŋguta kumanziŋi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandiŋi 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 naŋga, 24.37-39 naŋga, Mk 13.3 naŋga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 naŋga, 23.21 naŋga, 23.25 naŋga, Mt 24.23-24 naŋga, Jo 5.43 naŋga, Si 5.36-37 naŋga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 naŋga, Ais 19.2 naŋga, Hag 2.22 naŋga, Sek 14.13 naŋga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 naŋga, Mk 13.9 naŋga, Lu 21.12 naŋga, Jo 15.18-20 naŋga, Si 4.2-3 naŋga, Sk 2.10 naŋga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 naŋga, 13.57 naŋga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 naŋga, 24.5 naŋga, 24.24 naŋga, Si 20.29 naŋga, 1 Ti 4.1 naŋga, 2 Pi 2.1 naŋga, 1 Jo 4.1

arutirimandi. Harim kru sambi mujiniŋ miŋjata maviŋi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi haŋiniŋ, Got nuriŋ anŋa miŋjandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiŋyindu kuyu avi haŋandihin, pirivisa muvumuvu sihananŋa ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himinizikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanŋa, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu miŋjata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ŋgimandira. Ñamba himinizikwi kandiha ŋgitira Gotiŋ kiraŋiŋguhu tavi haŋi tanŋuramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu anŋwimiki niŋi kiyi niŋandihin kru ŋgatiŋgiruta ŋgimandi hama indarimitata ŋgam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi haŋi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu haŋiniŋ, tivaramata upi apu sambi nanŋananŋgavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu miŋguta maku nuŋandi haŋiniŋ miŋjamiŋarim maŋindarim. ¹⁸ Nanŋa kru kiyayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuŋandiha miŋjirim taviyi anŋa maŋum. ¹⁹ Nanŋa navundi mavinanŋa haŋiniŋ nanŋa navundi ñiŋi amaŋgimbaŋindu nanŋa haŋiniŋ, kanditiwimi haŋi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanŋa nari Got nanŋa kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanŋa Avirikimuhimu Hivi haŋi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi haŋi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kibi kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihi ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami. Nanŋa muyivindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kaniniŋiŋindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananŋa siŋgundihi. Hara krunavundi nuŋandi vata yihiramami haŋiniŋirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariŋ muhama nimavamba ambirimandi, Niŋgamara, kru Got krunavundi nuŋandiŋ anŋa miŋjandi vata yihiramami hama niŋan kiyi, vamba ambirimandi. Nanŋa muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihaniniŋirim maŋindarimaŋgaramara. ²⁴ Nanŋa kru sambi pata kuyusiŋhira ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuŋandiŋ anŋa miŋjandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanŋa kru sambi pata kuyusiŋhira ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu miŋjata ambavaravara miŋga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzih anditutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihananŋan miŋawinikwinitirimandiyu. Kamata nuri miŋatandiŋgata kru Got nuŋandi vata yihiramami haŋiniŋ ndahara miŋawinikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariŋ muhimimuhim vana yivurahimandi niŋiniŋirim ambavarin.

24:13 Mt 10.22 nanŋa, Mk 13.13 nanŋa, Hi 3.6 nanŋa, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanŋa, 10.18 nanŋa, 28.19 nanŋa, Ro 10.18 nanŋa, Kl 1.6 nanŋa, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanŋa, 11.31 nanŋa, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanŋa, 12.1 nanŋa, Jol 2.2 nanŋa, Sk 7.14 **24:22** Ais 65.8-9 nanŋa, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nanŋa, 24.11 nanŋa, Mk 13.21 nanŋa, Lu 17.23 nanŋa, 21.8 **24:24** Lo 13.1-3 nanŋa, Mk 13.22 nanŋa, 2 Te 2.8-9 nanŋa, Sk 13.13-14

26 Kamataharim nariŋ nimavamba ambirimandiyu, Ngamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu maŋumara. Nanga nimavamba ambirimandiyu, Ngamara. Tavihumba niŋini kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara nurinandi kuyu haŋandihirim maŋindarimara. 27 Nari ngandara. Ihumbisa nimbu ŋima miŋaparahi, ina yahayahavu kita siŋandita uta ina miŋgumiŋgugu yivurahandi. Kamataharim Krundu Ŋiŋi hama ndahara payimandi hiviŋi siwimaŋa musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananŋa nuŋ ngimandiyu. 28 Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, puŋgi pata tihirundu, vami.

Muyivi Krundu Ŋiŋi payimandi

(Mak 13.24-27 nanga, Luk 21.25-28)

29 Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihaninŋ siŋgundiriminiti, sariwayinandi ina ni kinziŋgwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki niŋinŋ ihumbisa nimbu mitata miŋaramirimandiyu. Kamata tikatika himiŋgim ihumbisa nimbu kuyu haŋinŋ nandahara nananŋarimandiyu. 30 Kanditiwimi haŋi Krundu Ŋiŋi hamandu muhim nzihi ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananŋa piri niŋindu niŋinŋ kambirihirimandiyu. Kamata ngitu Krundu Ŋiŋi hama, ihumbisa nimbu kita nuŋandi tikatika nanga siŋa aru nanga ihumukiri humbaŋi payimandi. 31 Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuŋandi haŋinŋ simbiti piri niŋi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami haŋinŋ yivuŋbirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

Nari ahu fikiŋ ngata idariramata ngimandira

(Mak 13.28-31 nanga, Luk 21.29-33)

32 Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikiŋ ngamara. Maka nuŋandi haŋinŋ kuku nanŋandita miki haŋinŋ muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. 33 Siwimaŋa ŋandi, muhimimuhim vana kaniŋinŋ yivurahiti ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Ŋiŋi hama pata kindinŋari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. 34 Yi nariŋ kandi ambin, krunavundi tihi kuyu niŋinŋ maŋgwimitutu muhimimuhim vana kaniŋinŋ yivurahimandi. 35 Pirivisa nanga ihumbisa ni siŋgundirimandi, hara yandi kuyu ni manziŋgundirimandi, vami.

Kandi vana niŋinŋ yivurahimandi hivi ha mumiŋga maŋgandi

(Mak 13.32-37 nanga, Luk 17.26-30 nanga, 17.34-36)

36 Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana niŋinŋ yivurahimandi hivi ha nanga pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru mumiŋga ndahara maŋgandi. Gotindu pihuyindu kutikara ndahara maŋgandu. Nanga Krundu Ŋiŋi hama ndahara maŋgandi. Niŋuvandaya nu ŋandi. 37 Krundu Ŋiŋi hama parimiti, muhimimuhim vana

24:26 Lu 17.23-24 **24:27** Mt 24.37-39 **24:28** Lu 17.37 **24:29** Ais 13.10 nanga, 34.4 nanga, Ese 32.7 nanga, Jol 2.10 nanga, 2.31 nanga, 3.15 nanga, Sk 6.12-13 **24:30** Dan 7.13 nanga, Sek 12.10-14 nanga, Mk 13.26 nanga, Sk 1.7 nanga, 6.12-13 **24:31** Ais 27.13 nanga, Mt 13.41 nanga, 1 Ko 15.52 nanga, 1 Te 4.16 **24:33** Je 5.9 **24:34** Mt 16.28 nanga, 23.36 nanga, Mk 13.30 nanga, Lu 21.32 **24:35** Sng 102.26 nanga, Ais 40.8 nanga, Mt 5.18 nanga, Mk 13.31 nanga, Lu 21.33 nanga, Hi 1.11 **24:36** Sek 14.7 nanga, Si 1.7 nanga, 1 Te 5.1-2
24:37 Stt 6.5-8

Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanguhihi, ñaña kuvirarasimu. Nannga kru, navundi urahihi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihanjiniñ nuriñ yivurarahaha vana ha mangamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tanjuta krunavundi kandihanjiniñ sihanannga mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Ñinji hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miñata kituhitu, Got muhaman miñata, muhaman tihimititi kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tambiruta kituhitu, Got muhanjambin miñata muhanjambin tihimititi kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari tamingga nannga kiyimara. Nariñandi Aru hama payivayi hivi ha manjandarandih. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niñuva miñga, kamata hiriviyira kru kipa nannga miñga kiyiyi yandi tavi niñi kipa miñirim payi vata nuñandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nannga hama nuñandi tavi ha miñavirihuta manjandihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunganaramara. Krundu Ñinji hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

*Simbira miñahuhu karatamandi miñgandu tih kuyu
(Luk 12.42-46)*

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku mumingga, nuñandi simbirasara san hañindu mumingan ngahi indarimit avi, nannga simbira avindaya miñandi haman yihiramandi. Kamata nuñ simbira ngundi. Kamatihi nuñandi simbirasara san mu hanjiniñ karatamandi. Kamata aru hama nuriñ ñaña nguhurim yihiramandi hiriviyi ñaña tingirundi. ⁴⁶ Kru simbira miñahuhu karatamandi kandihamata hama simbira kandihama miñititi, nuñandi aru miku hama anga pata ngiti, kandihama kinziñzitim. ⁴⁷ Nariñ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuñandi simbira miñahuhu karatamandi kandihaman tamiti nuñandi muhimimuhim sihanannga karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miñga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara san hanjiniñ yivubarimandi. Kamata nuri nannga ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwini kwinitindu hanjiniñ nannga kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miñahuhu karatamandi hama nuñandi aru hama payivayi hivi, nannga pamata hiriviyi vaha payimandi ha manjgimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miñahuhu karatamandi kandihaman piñgarimandi. Kamata kru kuyusihirimbihapiha hanjiniñ nannga tamirimandi. Kamati kandihani irihariha mika satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñanjira ndu tih kuyu

24:38 Stt 6.3-5 nannga, Lu 17.26 nannga, 1 Pi 3.20 **24:39** Stt 7.6-24 nannga, 2 Pi 3.6 **24:42**
Mt 25.13 nannga, Mk 13.33 nannga, Lu 21.36 **24:43** 1 Te 5.2 nannga, 2 Pi 3.10 nannga, Sk 3.3
nannga, 16.15 **24:43** Lu 12.39-40 **24:44** Mt 25.13 nannga, 1 Te 5.6 **24:46** Sk 16.15
24:47 Mt 25.21-23 **24:51** Mt 8.12 nannga, 25.30

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kandidiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñañira kumanzipi timutamu tñgíruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminga navundi uririm andimi mingga parim andimi. Kamatihi navundi ñañira kandihanjiniñ umbimbunggi nurinandi hanjiniñ mingata, kru kandihamanj kindiñi ngata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihañindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanğa njiniñ, arikita arikita kwiri indarimit avi maniman njiniñ. ³ Navundi indarimit avi maniman nanğa hanjiniñ suñindamandu umbi nurinandi hanjiniñ mingamu. Hara kuku hapa movira kuku vungiyi kavungita mingata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanğa hanjiniñ nurinandi suñindamandu umbi hanjiniñ mingamu. Kamata kuku hapa movira kuku vungiyi kavungita mingata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñañira kandihanjiniñ sihananğa akwimitandih karhamu. ⁶ Kamata kivi itini indarihu kru muminga kuyu kimbani ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nur njim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñañira kandihanjiniñ sihananğa yahamirata nurinandi umbi hanjiniñ siwitamamu. ⁸ Kamatihi navundi indarimit avi maniman hanjiniñ navundi indarimit avi nanğa hanjiniñ ambamu, Ariñ nariñandi kuku hapa hañindu movira ngumara. Ariñandi umbi njiniñ kwimirim anditihi, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanğa hanjiniñ kimbani nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanğa ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa mingamija hañi nariñambirim mut mingamandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman hanjiniñ kuku hapa mutimnjirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanğa kuku hapa siwitamamu hanjiniñ, nu nanğa tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihi sikwitaya kru kindinariha yihumu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñañira kuku hapa mut mingirim umu hanjiniñ anğa pata ambamu, Aru mingga, aru mingga, pata ariñambirim kindinari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbani ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ mangandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nurin ambami, Nari mangandara, pamata hiviyi, nanğa pamata hiriviyira vaha Krundu Nini hama payimandi. Harim nari taminga nanğa kiyimara, vami.

Simbirasara sanjiniñ timbahiris mingamundu tih kuyu
(Luk 19.11-27)

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminga pihi kutañi urim andindi maña. Nuñandi simbirasara sanjiniñ uraramahi payimu. Kamata nuñandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nurinandi kumangimbani tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara sanjiniñ minza vativatindu vana nanğa tikatikarim indariramarama timbahiris hanjiniñ tñgírumi. Kru muhaman 5,000 timbahiris ngumi. Muhaman 2,000 timbahiris ngumi. Muhaman 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi.

16 Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris mu miñami. 17 Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris mu miñami. 18 Hara simbirasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyi kumba kayivata nuñandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

19 Kamata kutangivi uhi, nurinandi aru hama anga payimi. Kamata nurin timbahiris ngumi haninirirum kuyu miñasirivirim andimi. 20 Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nannga miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga niñga, yan 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiñi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. 21 Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nannga kinzihinziti, vamba ambami. 22 Kamata kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miñga niñga, yan 2,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiñi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. 23 Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nannga kinzihinziti, vamba ambami. 24 Kamavahi kru 1,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miñga yi nan ngandin, na paña miñga. Na kiva muñin kurinduyi ndahara kayivandana. Nannga pirivisa muyi kru mumingga ñaña kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nurinandi ñaña hanin miñandana. 25 Kamataharim yan pinjithi, uta nandi timbahiris ni pirihumbañi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. 26 Kamavahira nuñandi aru hama kimbini nimavamba ambami, Na simbirasara sañ ñamba, na yakwiri miñga. Na yan ngamangarandana. Yi kiva muñin kurinduyi ndahara kayivandin. Nannga pirivisa muyi kru mumingga ñaña kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nurinandi ñaña hanin miñandin. 27 Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anga pata yandi timbahiris ha kañimbiriti timbahiris movira nannga miñahin. 28 Kamataharim 1,000 timbahiris nu nannga kiyini miñata kru 10,000 timbahiris nannga niman ngumara. 29 Kru muhimuhim nannga hanin, nurin sihinda movira nguriman. Kamatin nurinandi muhimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimuhim mangiti, nuñandi muhimuhim kiyimandi simbiri ha, anga miñiman. 30 Harim simbirasara sañ ñamba niman kavaritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihañi iriharaha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

25:21 Mt 24.45-47 nannga, Lu 12.44 nannga, 16.10 nannga, 2 Ti 2.12 nannga, Hi 12.2 nannga, 1 Pi 1.8 25:29 Mt 13.12 nannga, Mk 4.25 nannga, Lu 8.18 nannga, Jo 15.2 25:30 Mt 8.12 nannga, 22.13 nannga, Lu 13.28

Krundu N̄nji hama krunavundi sihanan̄gaŋ ŋgatiŋgurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu N̄nji hama aru miku maña kutikara sihanan̄ga nan̄ga payimandi. Kandihivi hañi nuñandi minzirim̄zi maka aru miku ndu hañi minzirimandi. ³² Kamati krunavundi sihanan̄ga pirivisa muvundumuvundu hañin̄iŋ pata nuñandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nuriŋ tamarahata arikinziviŋ tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maña. ³³ Kamata sipsip hañin̄iŋ nuñandi kuma kandi sambavu tamata, meme hañin̄iŋ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu hañin̄iŋ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariŋ avindamandi. Yandi Yava piri niñandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yaŋ ñaña ŋgumara. Yaŋ kukumitandih̄i kuku ŋgumara. Yi pihu muyindu miŋga, hara yaŋ timbuta nariŋandi taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri man̄giyih̄i, yaŋ mikwiri ŋgumara. Kandi kimuhin yaŋ karatamamara. Nan̄ga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yaŋ ŋgamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hañin̄iŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana naŋ ñaña ŋgumarin̄. Nan̄ga pamata hiriviyi naŋ kukumitandih̄i kuku ŋgumarin̄. ³⁸ Nan̄ga naŋ pamata hiriviyi ŋgaharin̄ na kru pihu muyindu miŋga kiyihana naŋ timbuta ariŋandi taviyi umarin̄. Nan̄ga pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, naŋ mikwiri ŋgumarin̄. ³⁹ Nan̄ga pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nan̄ga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta naŋ ŋgumarin̄, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundin̄ nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hañin̄in̄du muvatin̄ andindara hañin̄iŋ, yaŋ andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hañin̄iŋ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi singundit̄in̄in̄iŋ, nari yaŋ mikiramata ahu tuvarata sihan̄giyih̄iyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nan̄ga nuñandi kutikara hañin̄in̄rim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yaŋ ñaña man̄gumara. Nan̄ga yaŋ kukumitandih̄i kuku man̄gumara. ⁴³ Yi pihu muyindu miŋga, hara yaŋ timbuta nariŋandi taviyi man̄gumara. Nan̄ga yandi mikwiri man̄giyih̄i, yaŋ mikwiri man̄gumara. Yi kandi kimuhin, nan̄ga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yaŋ man̄gamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, naŋ ñaña man̄gumarin̄.

25:31 Sek 14.5 nan̄ga, Mt 16.27 nan̄ga, 19.28 nan̄ga, Si 1.11 nan̄ga, 1 Te 4.16 nan̄ga, 2 Te 1.7 nan̄ga, Sk 1.7 nan̄ga, 20.11-13 **25:32** Ese 20.38 nan̄ga, 34.17 nan̄ga, Ro 14.10 nan̄ga, 2 Ko 5.10 nan̄ga, Sk 20.12 **25:34** 1 Ko 6.9 nan̄ga, 15.50 nan̄ga, Ga 5.21 nan̄ga, Hi 4.3 nan̄ga, 1 Pi 1.20 **25:35** Ais 58.7 nan̄ga, Ese 18.7 nan̄ga, 18.16 nan̄ga, Hi 13.2 nan̄ga, Je 1.27 **25:36** 2 Ti 1.16 nan̄ga, Je 2.15-16 **25:40** Snd 19.17 nan̄ga, Mt 10.42 nan̄ga, 18.5 nan̄ga, Mk 9.41 nan̄ga, Hi 6.10 nan̄ga, Sk 22.12 **25:41** Mt 7.23 nan̄ga, Mk 9.48 nan̄ga, Lu 16.24 nan̄ga, Sk 12.9 nan̄ga, 20.10

Nanġa pamata hiriviyi naġ kukumitandihi kuku maġġumarinġ. Nanġa naġ pamata hiriviyi nġaharinġ na kru piġu muyindu miġġa kiyihana naġ timbuta arinandi taviyi maġġumarinġ. Nanġa pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, naġ mikwiri maġġumarinġ. Nanġa pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanġa kru namba vana andiġu tamandu upiyi kiyihana uta naġ maġġuramamarinġ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nurinġ kimbġi nimavamba ambirimandi, Yi narinġ kandi ambin, yaranava nimbġi maniman ninġininġindu muvatinġ kanimata vana ninġininġ maġandimara ha, kandi vana haġġininġ yaġ maġandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandiharinġinġ namba him miġġirim urimandiyu. Namba him kandiha kaġinda sihaġġiyihiyi nandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi haġġininġ avindaya sihaġġiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

Aru miku haġġininġ, Jisasinġ yivutatamindaġ vata kuyu kahaġamu
(Mak 14.1-2 nanġa, Luk 22.1-2 nanġa, Jon 11.45-53)

¹ Jisas kuyu kanġininġ ambavarata mituta, nuġandi simbirasara haġġininġ nimavami, ² Nari nġandara, arikġinġivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatinġ Mitahi Avinġġiyimu Hivi haġandihininġim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Nġinġi hamaġ miku nġininġindu kumaġġimbaġi tamitu ahuandiġi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kandidiwimi haġi, Gotinġ kiraġġinġguhu haġġininġindu aru miku haġġininġ, nanġa Israel hatindu aru miku haġġininġ umu. Kamata Gotinġ kiraġġinġguhu haġġininġindu aru miku haġġininġindu aru miku hamandu taviyi tihirumu. Nuġandi nimbġi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasinġ kuyusihirata miġġahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nanġa kuyundavaravarandu aru hiviyi maġandim. Kamatinġinġ krunavundi nġatanda saġġa yahamiritumandihi, vamu.

Navundi muġambi Jisasindu mikuvu ambuġġuku tanġuġinġimi
(Mak 14.3-9 nanġa, Jon 12.1-8)

⁶ Jisas piġu Betani Saimonġindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanġa miġġa. ⁷ Kamatihi navundi muġambi ambuġġuku vunġi, timba aviyi musa miġġamu ha miġġata tavi kandihaġi payimi. Ambuġġuku kandiha timbahiris aruyi mut miġġandu nandi. Kamata Jisas pina haġi minzita kiyihihġi, navundi haġambi Jisasindu miku haġi tanġuġinġimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara haġġininġ kandiha nġahu, nurinġ maviwiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambuġġuku ni saġnanġa mituta kiyi. ⁹ Kanġandihin mitirinġ kru muġininġ mut miġġitu, timbahiris aru miġġata krunavundi muhimimuhim maniman haġġininġ nġuharinġ, vamu. ¹⁰ Jisas nurinandi kuyu ha indarita nurinġ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindinġ pimi nġura. Nu yaġ avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman haġġininġ nari nanġa sihaġġinġu. Hara yi, nari nanġa siha

25:45 Sek 2.8 nanġa, Si 9.5 **25:46** Dan 12.2 nanġa, Jo 5.29 nanġa, Ro 2.7 **26:2** Kis 12.1-27 nanġa, Mt 20.18 nanġa, Mk 14.1 nanġa, Lu 22.1 nanġa, Jo 13.1 **26:6** Lu 7.37-38
26:11 Lo 15.11 nanġa, Jo 12.8 nanġa, 14.19 nanġa, 17.11

manjgiyiman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niñi ambunguku tangusingi ni, yandi kwirandi ni tungi humbañirim ikivata andi. ¹³ Yi nariñ kandi ambin, piri niñi muvumuyu uta kuyu avi niñandihin ambavarimandiyu. Kamata navundi niñambi yañ andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiyu, vami.

Judas, aru miku hañiniñ nanğa kuyu kahañami
(Mak 14.10-11 nanğa, Luk 22.3-6)

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jisasindu ¹² simbirasara hañindu muhama, nuñandi ñimbi Judas Iskariot, Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nuriñ nimavamba kitihumi, Jisasin nariñandi kumanjgimbañi tamitin yañ muhimiyi mut miñimandira, vami. Kamavahi nuñ 30 timbahiris silva ngumu.* ¹⁶ Kamatihu Judas Jisasin nuriñandi kumañi tamiman vata kindimbuhirami.

Jisas nuñandi simbirasara nanğa imbi ñami
(Mak 14.12-21 nanğa, Luk 22.7-14 nanğa, 22.21-23 nanğa, Jon 13.21-30)

¹⁷ Mavatimba Yis Manimanindu Aru Hivi Hañiniñindu kimangima hivi hañi, Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ ambamu, Upi pañu umindañ. Kamata ñaña siwitamitiñ Got Israel Hatiñ Mitahi Avinggiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñirimana, vamu. ¹⁸ Kamavahu Jisas nuriñ kru mumingarim ambata ambami, Pihu aru niñi indihuta kru kandihamañ ngata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha ariñi payi. Harim, yi nanğa yandi simbirasara hañiniñ nanğa pata nandi taviyi Got Israel Hatiñ Mitahi Avinggiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñimindañ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. ¹⁹ Kamavahi simbirasara hañiniñ Jisas ambami maña andita, ñaña kandiha siwitamamu. ²⁰ Kamata kivititi Jisas nanğa nuñandi ¹² simbirasara hañiniñ ñaña tamatama pina hañi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ñata kiñinginiñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, nariñandi muvati miñga, yañ yandi miku niñiniñindu kumañi tamirimandi, vami. ²² Kamavahi, nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandi mavi hambu pimitimangarami. Kamatihi minzavativat nuñ nimavamba kitihumu, Aru miñga, yañirim vaha ambana, vamu. ²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yañ yandi miku niñiniñindu kumañi tamirimandi hama, nariñandi muvati miñga. Yi nanğa maki isi niñi kihiri kumandamariñ, vami. ²⁴ Krundu Ñiñi hama, Gotindu angwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñiñi hamañ nuñandi miku niñiniñindu kumanjgimbañi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihamañ niñum mangavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nuñandi miku niñiniñindu kumanjgimbañi tamatama hama, nuñ kitihuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

26:14 Jo 11.57 **26:15** Sek 11.12 nanğa, Mt 27.3 * **26:15** 30 silva timbahiris kaniñandihin manjandariñ, timbahiris ariñandiyi timbahiris kaniñandihin pamata timi vaha kihirihiri tihi. Kaniñandihin timbahiris arumari. Simbira miñamaña niñin, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miñata miñjamaña ñandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ngimandira. **26:17** Kis 12.6 nanğa, 12.14-20 nanğa, Mk 14.12 nanğa, Lu 22.7-9 **26:18** Mt 21.3 **26:23** Sng 41.9 nanğa, Lu 22.21 nanğa, Jo 13.18 **26:24** Ais 53 nanğa, Dan 9.26 nanğa, Mk 9.12 nanğa, Jo 17.12

Jisas nuḡandi simbirasaraḡ mavatimba naḡga wain ḡgumi

(Mak 14.22-26 naḡga, Luk 22.15-20 naḡga, 1 Korin 11.23-25)

²⁶ Kamata ḡata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda miḡata Gotiḡ kuyu avivi ḡguta miḡasihiraramata, nuḡandi simbirasara haḡniḡ ḡgumi. Kamata ambami, Miḡata ḡamara. Niḡandihin yandi kwirandi, vami. ²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vuḡḡi wain naḡga munda miḡata Gotiḡ kuyu avivi ḡgumi. Kamata nuriḡ ḡguta ambami, Nari sihanaḡga niḡi kuviramara. ²⁸ Niḡandihin yandi ḡaḡḡwi. Got naḡga krunavundi nuḡandiḡ sihanaḡga vata miḡavisihuramata siritimbin. Yi ḡaḡḡwi kaniḡandihin, krunavundi sihanaḡga ḡamba vana andindu haḡniḡ kuḡḡi kuyivirim taḡḡusiḡḡin. ²⁹ Yi nariḡ ambin, yi nari naḡga wain sihinda maḡḡuviriman. Kamata ututa muyivi wain kihi Yavandakindu tiwiyi nari naḡga kuviriman, vami. ³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu piḡu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

Jisas ambami Pita yaḡ kutivu tamirimandi

(Mak 14.27-31 naḡga, Luk 22.31-34 naḡga, Jon 13.36-38)

³¹ Kamata Jisas nuḡandi simbirasara haḡniḡ ambami, Musi kiyiyi yaḡ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ḡḡitira sihanaḡga nariḡandi indarimaḡḡaramaḡgara vana ha miḡgata yivirimandi. Gotindu aḡḡwimiḡiyi, Got niḡavamba ambami, Yi sipsip karatamatama hamaḡ yivutatamitin sipsip haḡniḡ siḡḡunziḡḡu tivaramirimandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi aḡga yahamiriman. Kamata yi wisa kasiramata piriḡisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbḡ ambami, Muhimimuhim vana naḡ yivurahimandi ha muvira ḡḡitu nuriḡandi indarimaḡḡaramaḡgara vana ha miḡgata yiviti naḡ mitirimandiyu, hara yi naḡ mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuḡ ambami, Yi naḡ kandi ambin, musi kiyiyi, akakara kwisi piwitiḡi, na arikikwiri ḡimbiri niḡavamba ambirimana, Yi nuḡ maḡḡandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nanaḡga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuḡ maḡḡandin vamba maḡambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihanaḡga kuyu siwimaḡa ambamu.

Jisas Getsemani Got naḡga kuyundavarami

(Mak 14.32-42 naḡga, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuḡandi simbirasara haḡniḡ naḡga kiva Getsemani umu. Kamata nuriḡ ambami, Nari niḡi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got naḡga kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitaḡ naḡga Sebedindu ḡiḡi arikimbatḡi ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuḡandi mavi hambu pimitiḡi, kaḡinda aru miḡami. ³⁸ Kamatihi nuriḡ ambami, Yandi mavinimbu pimitimaḡḡarahi kwimirim andin. Harim nari niḡi yaḡ karatamata narindahara tamiḡga naḡga kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miḡgata taraḡḡiruta nuḡandi kipumika ha piriḡi tamami. Kamata Got naḡga niḡavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuḡḡi ni yandi kumayini

26:26 Mt 14.19 naḡga, 1 Ko 10.16 **26:28** Kis 24.8 naḡga, Jer 31.31-34 naḡga, Sek 9.11 naḡga, Ro 5.15 naḡga, 1 Ko 10.16 naḡga, Hi 9.22 **26:29** Mk 14.25 naḡga, Lu 22.18 naḡga, Si 10.41 **26:30** Lu 22.39 naḡga, Jo 18.1 **26:31** Sek 13.7 naḡga, Jo 16.32 **26:32** Mt 28.7 naḡga, 28.16 naḡga, Mk 14.28 **26:34** Mt 26.69-75 **26:35** Mt 26.56 **26:38** Jo 12.27
26:39 Mt 6.10 naḡga, 20.22 naḡga, Jo 6.38 naḡga, Hi 5.7-8

mañavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maña mañandi, nambi pirikina maña andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu hañi pata ngahi akwarihata kiyimu. Kamatihua Pitanj nimavamba kitihumi, Nari yi nanğa miñgiya awa na kita tamınga nanğa mañgiyimandıra. ⁴¹ Nariñ miñgaha vananda yivurahiti miñgata yivtirama. Kamataharim tamınga nanğa kiñiñgiñi Got nanğa kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariñandi kwirandı hañandihinindu tıkatika mañgiyi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda anğa uta Got nanğa nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vunğı niñi yanırım kuvirimandı sikwi vatanğata, nambi pirikina maña, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ngahi simbirasara hañiniñindu tamınga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nuriñ mitatuta kwiriñimbiri, Got nanğa kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ngahi nuñandi simbirasara hañiniñ karihaha ambami, Nari karihata avirikimurangwisa. Indarimara. Krundu Niñi hamañ kru ñamba vana andindu hañiniñindu kumañgimbañi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nanğa umi. Niñgamara, kru yan nuriñandi kumañgimbañi nguhu hama ariñi ni yivurahi ha, vami.

*Judas Jisasıñ nuñandi miku niñiniñindu kumañgimbañi tamami
(Mak 14.43-50 nanğa, Luk 22.47-53 nanğa, Jon 18.3-12)*

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuñandi simbirasara hañindu muvat hama payimi. Kamatihı kru sambı tuki nanğa ahutimi miñata nu nanğa payimu. Gotıñ kirañınguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ simbiyu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasıñ nuriñandi kumañgimbañi tamatama hama nuriñ ambami, Kru miñahandimandıñ vata andira hamañ miñwimikwi siriman, kru kandihamara Jisas. Nuñ miñahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiñandi Jisas kiyimiyi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasıñ miñwimikwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihı Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandihin andirimiñgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniñ pata Jisasıñ miñahandamu.* ⁵¹ Kamatihı kru Jisas nanğa kiyimi miñga nuñandi tuki kuta ha miñasiharami. Kamata Gotıñ kirañınguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki hañandihin, yivutivihı piriyi miñgata yivumi. ⁵² Kandihamatihıra Jisas nuñ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuñandi upiyi kiñgiraramina miñgum. Kru sihananğa tuki kuta nanğa kurihirimandıyu hañiniñ, tuki kuta ha nuriñ piñingarimandı. ⁵³ Na mambaha ngandana. Yi yandı yavandakiñ kitiwitin, nuñandi kutikara sambı sikwi simbiti pata yan nguramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiniñgata, kuyu Gotıñ angwimikiyi kindi hañiniñ kandsikwisikwi mayivurahirimandı. Gotıñ angwimiki ambami, harim kandi vana niñiniñ yivurahimandı, vami. ⁵⁵ Kandihirivi

26:41 Mt 6.13 nanğa, Ef 6.18 nanğa, Hi 2.14 nanğa, 4.15 **26:44** 2 Ko 12.8 **26:45** Jo 12.27 nanğa, 13.1 nanğa, 14.31 * **26:50** Grik kuyuyi avindamata mañambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26 **26:52** Stt 9.6 nanğa, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nanğa, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nanğa, Mt 26.56 nanğa, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nanğa, 21.37

hañindaya Jisas krunzivi kandihanjiniñ nimavami, Nari tuki kuta nanğa ahutimi miñata yañ sanğa kurihahuriha nanğa kipa nanğa miñgan miñahandirim payimañandira. Yi imutamut Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi minzita krunavundiñ kuyu ngundin. Hara yañ kanditiwimi hañu mamihahandandara.⁵⁶ Muhimimuhim vana yivurahami kaniñiniririm, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasñ mitamita tivaramamu.

Jisasñ ngatiñgirumu

(Mak 14.53-65 nanğa, Luk 22.54-55 nanğa, 22.63-71 nanğa, Jon 18.13-14 nanğa, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasñ miñahandamu hañiniñ, nuñ timbuta kru Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku Kaiafasindu taviyi umu. Kamatihi tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta kiyimu.⁵⁸ Kamatihi Pita Jisasñ ngaviramata sihindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniñ nanğa minzimi. Jisasñ mumibaham vana ha yivurahiti ngitin vata, kiyimi.⁵⁹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nanğa kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiranzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuñandi ñamba vana mu ngata, nuñ yivutatamimindañ vata andimu.⁶⁰ Kamatihi kru sambı pata nuñ kuyusihiringuyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasñ yivutatamatama ñandi manğamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu.⁶¹ Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotiñ kirañinguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviyi taya tararamiriman, vamba ambavarandi, vamu.⁶² Kamavahu Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hama tanğuramata, Jisasñ nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbi mañambirimana. Nañ kuyu yihivarayu niñandihiniririm mumibana, vami.⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu mañambami. Kamatihi Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama ambami, Nañ Got sihanğiyihiyi hamandu ñimbiyi kitıwin. Harim tihu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuñandiñ anğa miñimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Ñiñi, mana, manınga, vami.⁶⁴ Kamavahi Jisas nuñ nimavami, Nambi ambananğa. Hara yi nariñ ambin, muyivi Krundu Ñiñi miñgan ngitiira, Got tikatika nanğa hamandu kuma kandi sambavu minzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami.⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarita, aka yahamirata nuñandi mikwiri hañiniñ miñasihirata ambami, Gotiñ ambasuvi. Harim nari nanğa sihinda kru kani mandu vanarim ambavaravararim kru muvirañ ambitirıñ mambayimu. Tihura Gotiñ ambasuvahi indarira.⁶⁶ Kamataharim

26:56 Mt 26.31 **26:60** Lo 19.15 nanğa, Sng 27.12 nanğa, Mt 27.40 nanğa, Mk 14.55 nanğa, Jo 2.19 nanğa, Si 6.13 **26:63** Ais 53.7 nanğa, Mt 27.12 **26:64** Sng 110.1 nanğa, Dan 7.13 nanğa, Mt 24.30 nanğa, Lu 21.27 nanğa, Si 7.55 nanğa, 1 Te 4.16 nanğa, Sk 1.7 **26:65** Mk 14.63 nanğa, Si 14.14 **26:65** Wkp 24.16 **26:66** Jo 19.7

kru kanimanj pamatimindanj, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu ñamba miŋga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñuñgimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandinj anja miñimana vata yihiramami miŋga. Harim kru Gotindu kuyu miñjata ambavarandu hañinij ambavarandu maña amba. Nanj kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasinj manjandin vami

(Mak 14.66-72 nanja, Luk 22.56-62 nanja, Jon 18.15-18 nanja, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihihi, simbirasara muhanambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nanja kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihananjandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha manjandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nanja hañi uhi, sihinda simbirasara muhanambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hañinij ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanja kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihamanj manjandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tanguramata kiyimu hañinij pata Pitanj ambamu, Kandisikwisikwi, na nuriñandi ñinginiñdu miŋga. Nandi piñgwisamur hambu nanj miñamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kamanj manjandin. Yi kuyu kandi manjambitin ngatara yanj Got piñngaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ manjandin virimana vamba ambami kuyu hañandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patinandi irihami.

27

Jisasinj Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu

(Mak 15.1 nanja, Luk 23.1-2 nanja, Jon 18.28-32)

¹ Kamata pihirihi, Gotinj kirañinguhundu aru miku hañinij nanja Israel hatindu aru miku hañinij sihananja, Jisasinj yivutatamindanj vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasinj wirimbinzikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumanjimbañi tamamu.*

Judas kimumi

(Simbirasara 1.18-19)

³ Kru Jisasinj nuñandi miku ñiniñdu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasinj ngatatingiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotinj kirañinguhundu aru miku hañinij nanja Israel hatindu miku hañinij ngumu hañandihin, nuri kiyimuyi anja miñjata umi. ⁴ Kamata

26:67 Ais 50.6 nanja, 53.5 nanja, Mt 27.30 nanja, Jo 19.3 **26:74** Mk 14.71 **26:75** Mt 26.34 nanja, Mk 14.30 nanja, Lu 22.61-62 nanja, Jo 13.38 **27:1** Lu 22.66 * **27:2** Pailat Romindu miñga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasinj mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru mumiñga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasinj Pailat kiyimiyi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara. **27:3** Mt 26.14-15

ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariñandi kumañgimbañi tamin hama ñamba vana mañandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kañandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hañiniñ Gotiñ kirañinguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tañgiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ timbahiris kandiha miñata nimavamu, Timbahiris niñandihin kru yivutatamatamandu tikwi ñandi. Harim timbahiris kaninñandihin Gotiñ kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nañga minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim miñgiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri siñgi musa miñandu hañiniñindu pirivisa mu mut miñamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ñgati kwimitutu tamimandiyu vata, mut miñamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Ñangwi Miñgumiñgu vava ñimbi ñgumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavar-avara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hañandihin miñamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihamañ mut miñamiñarim yihiramamu. Aru nima yañ ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siñgi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(Mak 15.2-5 nañga, Luk 23.3-5 nañga, Jon 18.33-38)

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamingañi tañguramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nañga Israel hatindu aru miku hañiniñ, Jisasin ihivarinñguyu sambu ñgumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbì mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nañ sihanañga kuyu yihivarayu niñbu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbì kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihitihitimi.

Pailat Jisasin ahuandiñi yivuwirimbuwirimburiñ ambami
(Mak 15.6-15 nañga, Luk 23.13-25 nañga, Jon 18.38—19.16)

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviñi taya, Got Israel Hatin Mitahi Avinñiyimu Aru Hivi hañandihinirim indariramasimu. Kandihamatirasimu hiviñi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat miñgan ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nurinñambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihi kru kandihamañ tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru mumiñga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuñ ñgamañgarandu. Nu kru ñamba sikwi miñga.

17 Kamata krunavundi pata tihiruhu, nuriŋ Pailat nimavamba kitihumi, Nariŋirim kru ninŋ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasiŋ tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimaŋ tihimitini urimandi, vami. 18 Pailat nuriŋ ŋgami. Nuri siŋgirata Jisasiŋ saŋanŋa timbuta ŋgatiŋgurim payimu. Harim kandihamavami. 19 Pailat ŋgatiŋgirutiŋguru hamandu minziminzi maka haŋi minzita kiyihihi nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiyi hamaŋ muhim vana maŋandi. Kiyiyi nuŋ akwisihuyi ŋgin. Kamata indarihin pimisaniŋzaŋindi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. 20 Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ, sihanaŋga krunavundiŋ miŋawinikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasiŋ mititi payim. Kamata Jisasiŋ yivutatamam, vamu. 21 Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nuriŋ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat niŋindu ninŋ ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihanaŋga ambamu, Barabas, vamu. 22 Kamavahu Pailat nuriŋ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami vamba ambandu nimaŋ yaŋirim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihanaŋga ambamu, Ahuandiŋi yivuwirimbu, vamu. 23 Kamavahu Pailat nuriŋ kitihumi, Mumirim, nu ŋamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuŋ ahuandiŋi yivuwirimbu, vamu. 24 Kamatihu Pailat ŋgata, yandi kuyu maŋindariŋmandiyu, naŋga saŋga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri miŋata krunavundindu tamŋgaŋi nuŋandi kuma ha ŋimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi maŋgaviriman. Kaŋandihin nariŋandi vana, vami. 25 Kamavahi krunavundi sihanaŋga kimbi nimavamu, Pimi kandini ariŋ naŋga ariŋandi ŋiŋisimiŋira kiyim, vamu. 26 Kamavahu Pailat Barabasiŋ tihimitahi nuriŋirim umi. Kamata saŋanzara haŋiniŋ ambahi Jisasiŋ piŋgirawisimu. Kamata kita Jisasiŋ ahuandiŋi yivuwirimbiŋmandiyu vata, saŋanzarandu kumaŋi tamami.

*Saŋanzara Jisasiŋ ambasuvamu
(Mak 15.16-20 naŋga, Jon 19.2-3)*

27 Kamata gavamandu aru miku hama nuŋandi saŋanzara haŋiniŋ ambahi, Jisasiŋ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihu saŋanzara sihanaŋga pata nuŋandi kipumikayi tihirumu. 28 Kamata nuŋandi mikwiri haŋandihin siharumu. Siharata nuŋ mikwiri ŋaŋwi aru miku ndu maŋa ŋandi tamaramamu. 29 Kamata siki punzimibunzi naŋga haŋandihin miŋata, aru miku ndu mirangupihupi maŋa musa miŋata nuŋandi miku haŋi tamamu. Kamata nuŋandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miŋandihuramamu. Kamata nuŋirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Aviŋgivi Juda

hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuṅ simiruhavimu. Kamata kuki timi miṅandihuramamu ha miṅata, nuṅandi miku hañi yivumu. ³¹ Nuṅ ambasvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu haṅandihin siharata nuṅandi mikwiri haṅandihin tamaramamu. Kamata nuṅ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasij ahuandiñi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 nanḡa, Luk 23.26-43 nanḡa, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, saṅganzara haṅiniṅ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniṅ ṅgamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Ñimbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muṅgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasij kañinda miṅguramam vata, wain kuku haṅandihin akingim nanḡa tarayiwarata kuvirimandi vata, ṅgumu. Kamatiḡu kuviririmindihi akindihi maṅguvirami. ³⁵ Jisasij ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, saṅganzara haṅiniṅ nuṅandi mikwiri haṅiniṅ nuriṅambi tamarahata miṅimiṅindaṅ vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi haṅu minzita nuṅ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siṅga kirivi ṅandi pitita, nuṅ kuyu ṅgatiṅgirumu ha yihimbivirata nuṅandi miku tarayawi hambu tamamu. Nimata kuyu yihimbiviramu. Kru nima Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tivi hañi, kru arikimbat saṅga kurihahuriha nanḡa kipa nanḡa haṅiniṅ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatiḡu, krunavundi uhuvañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaha nimavamu. Na Gotiṅ kirañiṅguhu tavi haṅandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamarama miṅga. Harim nambi ṅgurama. Kandisikwisikwi na Gotindu Ñiṅitiṅgata ahuandi ha mitata miṅga, vamu. ⁴¹ Gotiṅ kirañiṅguhu haṅiniṅindu aru miku haṅiniṅ nanḡa tikatika kuyundu mirimba nanḡa haṅiniṅ nanḡa Israel hatindu aru miku haṅiniṅ ndahara siwimañanzihi andindi ambasuvamu. ⁴² Nimavamba ambamu, Nu kru muṅiniṅ ṅguramandi. Hara nuṅambi maṅgurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miṅgiti ṅgatanda niṅambirim indarimaṅgarimindaṅ. ⁴³ Nu Gotirim indarimaṅgarata ambandi, Yi Gotindu Ñiṅi, vamba ambandi. Harim Got nuṅirim mavindamata ṅgata, nuṅ tiḡu ṅguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat saṅga kurihahuriha nanḡa kipa nanḡa haṅiniṅ, Jisasindu tivi hañi ahuandiñi yivuwirimbumu haṅiniṅ ndahara, Jisasij ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanḡa, Luk 23.44-49 nanḡa, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananḡa kivimiṅgwi tariṅgumi. Kamatihi taya uta ina miṅguta saṅgindaṅgumi. ⁴⁶ Kamata ina miṅguta saṅgindaṅgumi hiriviyi, Jisas pati avañgarata ambami, Eli Eli lema

* **27:29** Saṅganzara haṅiniṅ Jisasij imbiraramata aru miku hamaṅ kanzi miṅayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku haṅiniṅ mikwiri kandihamata haṅiniṅ tamarasimu. Mikwiri ñaṅgwi nanḡa miraṅgupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miṅahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanḡa, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanḡa, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 nanḡa, 109.25 nanḡa, Mt 26.61 nanḡa, Jo 2.19 **27:43** Sng 22.8 **27:46** Sng 22.1 nanḡa, Hi 5.7

sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yan mitana. ⁴⁷ Kamavahi kru movira ariñi tanguramata kiyimu hañiniñ indarita ambamu. Kru nima Elaijan urarami, vamu. ⁴⁸ Kamavahi sariwayiñandi nuriñandi movati hama tivita uta spans visa miñata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatihi wain yavurihi kuki timi muyi simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumi. ⁴⁹ Kamatihi movira ambamu, Mitina ngimingusa. Elaija pata nuñ nguramirimandi vaha, vamu. ⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avangarata kimumi. ⁵¹ Kamatihi kandihirivi hañindaya mikwiri aru, Gotiñ kirañinguhu taviyi inanandita kirasimi hañandihin, kimba hambu kita sihirata miñguta angamingga hambu yivurahami. Kamata arikinziñga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tihi, timba aruru hañiniñ pihumbiramu. ⁵² Kamatihi krunzava hañiniñ pirihi. Kamatihi Gotindu krunavundi movira kuha kimumu hañiniñ kandihandiwimi yahamiramu. ⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas anga yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambì nuriñ ngamu. ⁵⁴ Sañganzarandu arumiku hama nanğa, sañganzara Jisasiñ karatamata kiyimu hañiniñ, ngahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ngata piñisañarandumu. Kamata nimavamu, Kandisikwisikwi, kru nima Gotindu Niñi, vamu. ⁵⁵ Navundi Galilindu sambì Jisas nanğa kindanğinda nuñ nguramandu hañiniñ ndahara kiyimu. Navundi kandihaniniñ kutañimari tanguramata tihiraramamu. ⁵⁶ Navundi kandi niñgi hañindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu nambi. Muhanambi, Maria Jems nanğa Josep niñum. Ara muhanambi, Sebedindu niñi arikimbat niñum.

Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu

(Mak 15.42-47 nanğa, Luk 23.50-55 nanğa, Jon 19.38-42)

⁵⁷ Kamata kivititi kivitirim andihitihì, kru timbahirisindu ariku miñga pihu aru Arimateandu miñga, nuñandi niñbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara movati miñga. ⁵⁸ Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitiñgata Jisasindu pati ha miñiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sañganzara hañiniñ pati ha miñata Josepiñ ngumu. ⁵⁹ Kamatihi Josep miñata pati ha mikwiri ñañira suñiyi taparami. ⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha miñata uta sava humba nuñandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa miñahu sañ kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu hañambi nanğa, Maria muhanambi ndahara ariñi minzita tihiraramamu. Kamatihihi Josep timba muñgi aru muñandi tihuyaparahi payihi, kumba miha ha yivuvihita umi.

Sañganzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi hañi Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nanğa Farisi hañiniñ uta Pailatiñ

27:48 Sng 69.21 **27:51** Kis 26.31-33 nanğa, 2 Sto 3.14 nanğa, Mk 15.38 nanğa, Lu 23.45 nanğa, Hi 6.19 nanğa, 10.19-20 **27:55** Lu 8.2-3 **27:56** Mt 20.20 **27:58** Lo 21.22-23
27:60-61 Ais 53.9

ngamu. ⁶³ Kamata nuŋ ambamu, Aru miŋga, ara kru kuyusihi ri nanŋa hama kiŋiŋgiŋi kuyu mu ambamiri indarimitariŋ. Ambami, Yi arikiŋgiŋi kita, kwiri haŋi anŋa yahamiri man, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba mika haŋandihin yihina manŋaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuŋandi simbirasara haŋiniŋ pata nuŋandi pati haŋandihin kipa miŋata uta krunavundiŋ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata anŋa yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nuriŋandi kuyusihi riŋguyu kihi haŋandihin, nuŋandi kuyusihi riŋguyu kuha ambami haŋandihin tarativiri mandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nuriŋ ambami, Saŋanzaraŋ timbututa ambitira sava haŋi karatamata kiyimu. Nari uta nariŋandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava haŋindu kumba mika ha yihivihimanŋaramara, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava haŋindu kumba mika ha yihivihimanŋaramu. Kamata timba himba haŋi kuŋgi yivuta tamata, saŋanzaraŋ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas anŋa yahamirami

(Mak 16.1-10 nanŋa, Luk 24.1-10 nanŋa, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanŋima hivi haŋi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu haŋambi nanŋa Maria muhaŋambi, Jisasindu sava ha ngimindaŋ vata, payimu.*
² Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita miŋgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muŋgi kumba mika yivuvihimi haŋandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba haŋi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ŋima miŋaparahi siŋandi maŋa siŋandimaŋandi. Kamatihi nuŋandi miŋwiri haŋandihin ndahara ihumukiri maŋa kiyimi. ⁴ Kamatihi saŋanzara haŋiniŋ niŋambirim piŋitih, nanaŋgarata, kimuhimu ŋiniŋ maŋa yivurahamu. ⁵ Kamatihu Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piŋimandumara. Yi nariŋ ngin, nari Jisas kru ahuandiŋi yivuwirimbusimu hamaŋ ngirim para. ⁶ Nu niŋi maŋgiyi. Nuŋambi kuha ambami maŋa yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niŋandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat anŋa uhavuta nuŋandi simbirasara haŋiniŋ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata anŋa yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuŋ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandiŋi nariŋ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piŋisaŋarandimu, hara kinzihinziŋimanŋaramu. Kamata sariwayiŋandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara haŋiniŋ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihu Jisas arikimbatini kindiŋi ngata nimavami, Kivisihu vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihaŋi uta, nuŋandi tandanzambiri haŋi miŋahandata nuŋandi niŋmbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihu Jisas arikimbatini nimavami,

27:63 Mt 12.40 nanŋa, 16.21 nanŋa, 17.23 nanŋa, 20.19 nanŋa, Mk 8.31 nanŋa, 9.31 nanŋa, 10.33-34 nanŋa, Lu 9.22 nanŋa, 18.31-33 nanŋa, Jo 2.19-21 **27:65** Dan 6.17 **27:66** Dan 6.17 * **28:1** Kimanŋima hivi ha Sande taya. **28:3** Dan 10.6 nanŋa, Mt 17.2 nanŋa, Si 1.10 **28:6** Mt 12.40 nanŋa, 16.21 **28:7** Mt 26.32 **28:10** Hi 2.11

Piñimandumara. Nari arikimbat uta ambõtira yaranava Galilivura umu. Yañ kandambu ngimandiyu, vami.

Sanjanzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanjanzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihu Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanjanzara hañiniñ timbahiris sambì nguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karilaharিংgarin, nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati ha kipa miñayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaninñandihin indarita nariñ yivutatamirimitingata, arara nu nanga kuyu miñasirivim. Kamatiriñ nari kuyu manjavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanjanzara hañiniñ timbahiris hañandihin miñata, aru miku hañiniñ ambaramamu mañamaña andimu. Kamatihu kuyu kaninñandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaninñandihinirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaña ndaya ambavarandu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira miñimandiyurim ambami
(Mak 16.14-18 nanga, Luk 24.36-49 nanga, Jon 20.19-23)

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hañiniñ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami hañi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasiñ ngata, nuñandi ñimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihañi pata nurin nimavami, Got nuñandi pihuyindu nanga piri niñindu muhimimuhim karatamatarim yañ ñimbi ngumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihananga pivivisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ñimbiyi, nanga nuñandi Ñiñindu ñimbiyi, nanga nuñandi Maviñiñindu ñimbiyi kukuyi miñangirumara. ²⁰ Kamata yi nariñ kuyu ngumin hañiniñ sihananga nurin ambaramamara. Kamatira kuyu kandihaniniñindaya miñahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanga kindin. Ututa piri niñandihin nanga muhimimuhim siñgundirimandi.

28:12-13 Mt 27.64 **28:16** Mt 26.32 nanga, 28.7-10 nanga, Mk 14.28 **28:18** Dan 7.13-14 nanga, Mt 11.27 nanga, Jo 3.35 nanga, 13.3 nanga, Si 2.36 nanga, 1 Ko 15.27 nanga, Ef 1.20-22 nanga, Hi 1.2 nanga, Sk 17.14 **28:19** Mk 16.15-16 nanga, Si 1.8 **28:20** Mt 18.20 nanga, Jo 14.23